

© "Yoshlik" № 5 (257) 2012-y.

O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi,
"Kamolot" yoshlar ijtimoiy harakati muassisligidagi
yoshlarning adabiy-ijtimoiy jurnali
1982-yildan chiqa boshlagan.

Jamoatchilik kengashi raisi:

Abdulla ORIPOV

Jamoatchilik kengashi:

Najmiddin Jiyanov
Abulqosim MAMARASULOV
Minhojiddin MIRZO
Feruza MUHAMMADJONOVA
Ahmad OTABOYEV
Shuhrat SIROJIDDINOV
Ahmad USMONOV

Bosh muharrir:

Sobir O'NAR

Bosh muharrir o'rinbosari:

Luqmon BO'RIXON

Mas'ul kotib:

Akbarali MAMASOLIYEV

Tahrir hay'ati:

Bobur ALIMOV
Iqbol MIRZO
Abduqayum YO'LDOSHEV
Abdusaid KO'CHIMOV
Sirojiddin SAYYID
Alisher NAZAR
O'rozboy ABDURAHMONOV

Sahifalovchi: Saodat RUSTAMOVA

Ushbu son "Yoshlik" jurnali tahririyatining
kompyuter markazida sahifalandi.

Manzirimiz:

Toshkent. sh.
O'zbekiston shohko'chasi, 16-"a" uy.

E-mail: yoshlik-xatlar@rambler.ru

Tel/faks: (8371) 227-0-227,
245-5-793, 245-0-552

MUNDARIJA

NIGOH

Ibrohim AZIZ. Zamonamiz qahramoni kim? 2

ADIB XONADONIDA

Abdug'afur RASULOV. Yangi davr mas'uliyati. 8

NAZM

Abdusaid KO'CHIMOV. Har bahor men Sizga gullar tutaman. 5
Rauf SUBHON. Har bir onning o'z hikmati bor. 15
Nosirjon JO'RAYEV. Kundalikda qolgan xat. 36
AXTAMQULI. Qog'ozga to'kaman tunning rangini. 50
Dildora YAHYO. Sizsiz yashab bo'lmaydi. 60

NASR

Istam HAMRAYEV. Tazarru. Qissa. 18
Nazar ESHONQUL. Sibizg'a volasi. Mif-hikoya. 30
Abdusattor HOTAMOV. Muhabbat qanotlari. Hikoyalar. 43
Hafiza QO'CHQAROVA. O'ylar. 59

PUBLISISTIKA

Hakim SATTORIY. Timsol. Badia. 25

NEVARAKULCHA

Muhayyo TO'LAGANOVA. Jajji hikoyalar. 38

TADQIQOT

Abdulla ULUG'OV. Qalb chiltori. 40

JAHON HIKOYACHILIGI

Konstatin PAUSTOVSKIY. Akvarel bo'yoqlari. Hikoya. 52

BIRINCHI UCHRASHUV

Jahongir YUSUF. Menga baxtdir sening borliging. 48

Gulzoroy ABDUVOSIYEVA. Shunchalar ulug'dir ona allasi. 58

NUQTAI NAZAR

Shodmon SULAYMONOV. "Sherim, yana o'zing yaxshisan..." 56

ADABIYOTSHUNOSLIK

Islomjon YOQUBOV. Zamon ruhiyati suvratlari. 62

YELPUG'ICH

Malika BOYXON. Tekin dori. Hajviya. 64

Bosishga 04. 06. 2012 yilda ruxsat berildi. Qog'oz formati 60x84 1/8. Nashriyat hisob tobog'i 8,7. Indeks 822.
ISSN 0207-9137. Jurnal 2007 yil 4 mayda Matbuot va Axborot agentligi tomonidan № 0253 raqami bilan ro'yxatga olingan.
Jurnaldan ko'chirib bosilganda "Yoshlik"dan olindi" deb izohlanishi shart.
"O'qituvchi" NMIU bosmaxonasida chop etildi. Buyurtma № 95-12. Adadi 3910 dona.
Toshkent shahri, Yunusobod tumani, Yangishahar ko'chasi, 1-uy.

Иброҳим АЗИЗ

ЗАМОНАМИЗ ҚАҲРАМОНИ КИМ?

Табиийки, ҳар бир замоннинг ўз қаҳрамонлари бўлади. Улар ҳурлик ва истиқлол учун курашган, ўз халқини озодликка олиб чиққан йўлбошчилар ёки душманни юртдан ҳайдаб чиқарган саркардалар бўлган. Баъзан улуғ кашфиётлар қилиб, ўз миллати номини дунёга ёйган олимлар ёки эзгулик ва адолат учун жонларини фидо қилган оддий одамлар бўлган. Ҳар бир замоннинг қаҳрамонлари ўша давр кишиларининг энг олий фазилатларини – ахлоқ-одоби, ақлу заковати, ҳалоллиги ва мардлигини, орзу-умидларини ўзларида мужассам этганликлари билан ажралиб туришган. Шунинг учун ҳам халқ уларни севган, уларга эргашган, келгуси авлодларга ибрат қилиб кўрсатган. Улар ҳақида дostonлар тўқилган, роману қиссалар ёзилган, саҳна-томошалари қўйилган.

Тенгдошлар билан суҳбат

Бир куни биз – мустақиллик билан тенгдош ёшлар «Замонамиз қаҳрамони ким?» деган мавзуда суҳбатлашиб қолдик. Биров «Сўнги урфда кийинадиган, камида иккита тилни биладиган, чет элда ўқиб келаётган ёшлар» деса, яна бири: «Замонамиз қаҳрамони деган номга спортчиларимиз муносиб, чунки юртимиз номини дунёга ёйишда уларнинг ҳиссалари кўпроқ», деди. Бошқаси: «Чўнтагида пули, таниш-билиши борлар тезда муваффақиятга эришиб қаҳрамон бўлади», деб ҳисоблади. Кимдир деҳқонлар деса, кимдир эстрада юлдузларини тилга олди. Ҳаммамиз ўзимизча ҳақ эдик.

Ушбу суҳбат менга жиддий таъсир қилди. «Замонамиз қаҳрамони ким?» деган савол оддий савол эмаслигини ҳис қилдим. Тенгдошларимнинг юрагида бу саволнинг жавобига катта эҳтиёж борлигини англадим. Шундан сўнг, катта-кичик ёшдаги жуда кўп одамлардан

сўраб чиқдим – замонамиз қаҳрамони ким? Билдирган фикрларини таҳлил қилар эканман, менда турли хулосалар ва мулоҳазалар пайдо бўлди. Уларни баён қилишдан олдин, шу мавзуга доир ўз шахсий фикримни айтиб ўтсам.

Томошабин эмасмиз

Халқимизнинг мустақилликкача бўлган ҳаётини мен кўрмаганман. Лекин бадий ва тарихий китоблар, ёши катталарнинг ҳикоялари орқали тасаввур қиламан. Илгари халқимиз ёлғон ғояга, кимнингдир ҳукмига буйсуниб яшашга мажбур бўлган, элсевар арбобларимиз, шоир ва ёзувчиларимиз қатағон қилинган, отабобларимиз ўз аждодларининг китобларини ошқора ўқишдан, азиз-авлиёларимиз номларини ҳатто тилга олишдан ҳам маҳрум қилинган, дунёга чиқишни-ку ҳаёлларига ҳам келтирмаганлар – мен буларни ўзимга ҳис ва ҳозирги давр билан чоғиштираман.

Бугун ўзгалар ҳукмронлигига барҳам берилган, ёшларга, санъатга ва спортимизга дунё эшиклари очиқ, Имом Бухорий, Ат-Термизий, Мотурудий, Марғиноний, Абдуҳолиқ Ғиждувоний, Баҳовуддин Нақшбанд сингари улуғларимиз номлари тикланиб, қадамжолари обод қилиняпти – буларнинг бари менинг кўз ўнгимда юз беряпти.

Айни вақтда Афғонистон, Сурия, Миср каби мамлакатларда кимларнингдир фитнаси билан ёқилган уруш олови ўчмаяпти, шаҳару қишлоқлар вайрон, болалар қон ичида – буларни ҳам кўриб турибман. Юртимизда эса тинчлик-осойишталик, хотиржам уйдан чиқамиз, хотиржам ўқиймиз.

Ва бу шароит, бу ўзгаришлар ўз-ўзидан юз бермаётганлигини, бир йўлбошчи халқнинг олдига тушиб,

Иброҳим АЗИЗ 1990 йилда Навоий вилояти Қизилтепа шаҳрида туғилган. 2011 йил Ўзбекистон Миллий университети журналистика факультетини тамомлаган. 2007 йилда “Келажак овози” Республика кўрик танловининг “Бадий ижод ва публицистика” йўналиши бўйича ғолиби бўлган.

2008 йилда F.Фуллом номидаги НМИУда “Муҳаббат гулхани” номли адабий мақолалар тўплами нашр этилди.

Бугунги кунда “Синфдош” ва “Тенгдошлар ижоди” журналларида фаолият юритмоқда.

юрилмаган ўрмондан йўл очиб кетаётганлигини ҳам кўриб турибман. Энг асосийси, ушбу эзгу ишларни биз ёшлар худди ўзимиз амалга ошираётгандай фахрланяпмиз, ғурурланяпмиз. Чунки ўзимизни томошабин эмас, балки ана шу Йўлбошчимиз қураётган иморатга турли соҳалардаги катта-кичик ютуқларимиз билан ғишт, лой олиб бериб ёрдамлашаётгандай ҳис қиляпмиз. Қалбимизда эса ўзимизнинг дунёдаги ҳеч қайси тенгдошимиздан кам эмаслигимизни исботлаш орзуси ёниб турибди.

Замонамиз қаҳрамонига эҳтиёж

Инсон идеалсиз, уни олға ундаб турувчи маёқсиз яшай олмайди. Буни китоблардан ҳам, тарихдан ҳам, оддий одамларнинг кундалик ҳаётидан ҳам билиб олса бўлади. Масалан, ўша идеал ёки қаҳрамон бўлмаса оиладан ҳам, маҳалладан ҳам, халқдан ҳам суянадиган таянч нуқта йўқолгандай бўлади.

Маълумки, ҳар бир оилада ўз сўзини ўтказиб турувчи, оиланинг бошқа аъзоларидан ўзгача характерга эгаллиги, доим бошқача фикрловчи, ёниқ руҳияти билан ажралиб турувчи қаҳрамони бўлади. Бошқалар беихтиёр ана шу оила қаҳрамонига суянадилар, унга ўхшашга интиладилар, бирор масалада иккилансалар унинг фикри ҳал қилувчи қарор бўлади. У ота ёки она, кўпинча фарзандлардан бири бўлади.

Мактабда норасмий синф қаҳрамонлари, университетда курс қаҳрамонлари бўлишини ҳамма билади. Улар ё билими билан, ё фавқулодда характери билан тенгдошлари ҳавас ва тақлид қиладиган шахсга айланадилар. Синф ёки курснинг суянадиган нуқтаси ҳисобланадилар, улар бўлмаса ўша жамоада бўшлиқ юзага келади, гўё маъно йўқолгандай.

Маҳаллада ҳам марака-мавридга бош бўлиб, ҳай-ҳайлаб юрадиган, ҳамма маслаҳат сўрайдиган, суянадиган, ҳавас қиладиган қаҳрамонлари бор. У маҳалла раиси бўлмаслиги мумкин, балки чўрткесарлиги, тўғрисўзлиги, ақллилиги билан бошқалардан устун турувчи оддий одамдир. Энг муҳими, улар маҳалланинг безовта, олға ундаб турувчи юрагига айланган.

Эътибор берсангиз, ана шу оила, синф, курс, маҳалла аҳлида ўз қаҳрамонларига табиий эҳтиёж бор, энди оила, синф, курс, маҳаллани кенгайтирсак, мамлакатга айланади, халққа айланади. Аммо замона қаҳрамонига эҳтиёж эҳтиёжлигича қолади. Ушбу эҳтиёж қондирилмаса унинг ўрнини бошқа жалб этувчи нарсалар эгаллайди. Масалан, одамларга йўл кўрсатишга, эргаштиришга даъвогар бўлган ақидапарастлар ёки кўша-кўша қасрлари билан тилга тушган, гўё яшашнинг йўлини билладиган замона «зўр»лари, ё «роҳат-фароғат» дунёсига олиб кирувчи гиёҳвандлар. Чунки улар одамлар ёнида, улар билан бирга яшайпти, ҳар куни кўзлари тушади. Катталар мулоҳаза қилса-да, мен тенг ёшларнинг кўнглида бир кунмас-бир кун уларга ҳавас ёки тақлид қилиш иштиёқи туғилади. Агар уларнинг кўнглидаги «замонамиз қаҳрамони» саҳифаси бўш турган бўлса, ўша жалб этувчилар номлари ёзилиб қолади.

Доимий замонамиз қаҳрамонлари

Менга «Замонамиз қаҳрамони ким?» деб савол беришнинг нима ҳожати бор, барча даврлар учун ўлмас замонамиз қаҳрамонлари бор-ку, ўшаларга эргашш,

тақлид қилиш, интилиш, ўшаларни идеал қилиб ёшларни тарбиялаш, яшаш мумкин-ку, дейишингиз мумкин. Дарҳақиқат шундай. Неча-неча авлодлар учун йўлчи юлдуз бўлиб келаётган, ақлу заковати, куч-қудрати, комил фазилатлари, ўлмас асарлари билан инсоният тарихида ўчмас из қолдирган буюкларимиз бор. Биргина Амир Темур бобомиз ёки Жалолиддин Мангуберди номларини тилга олсак қалбларимиз фахру ғурурга тўлади. Уларнинг ҳаётлари ҳақида ўқисак, Ватанни севиш, уни душмандан ҳимоя қилиш илмидан сабоқ оламиз. Улар абадул-абад миллатимиз қаҳрамонлари бўлиб қолаверадилар. Ёки буюк мерослари таърифига тил ожиз Алишер Навоий бобомиз бизнинг замонамиз учун ҳам қўл етмас юлдуз, олий инсоний фазилатлар рамзи. У зотнинг барча туркий халқларни бир тил байроғи остига бирлаштирганларининг ўзи неча юзлаб авлодларга ифтихор ва ибратдир. Беруний, Ал-Хоразмий, Ибн Сино, Ал-Фарғоний, Бобур... Барча даврларнинг замонамиз қаҳрамонлари деб таъриф бериш мумкин бўлган улуғларимизнинг қай бирларини санай, қай бирларини таърифлай?

Лекин улар шунчалар юксакдаки, бугунги авлод учун уларга етишиш мушкул, уларга тақлид қилиш мушкул, фақат ҳавас қилиш ва муносиб авлод бўлишга ҳаракат қилиш имкони бор, холос. Қолаверса, ҳаёт тарзимиз, фикрлаш тарзимиз ўртасида шунчалик катта вақт масофаси борки, уларни замонамиз қаҳрамони сифатида ёнимизда ҳис қилолмаймиз. Фақат қалбимиз билан рамзий замонамиз қаҳрамонлари деб қабул қиламиз.

Аммо бизнинг ҳам ўзгаришлар, янгиланишлар тўлиқинида кечаётган ўз замонамиз бор, ўз орзуларимиз ва армонларимиз, ўз ғалабаларимиз ва мағлубиятларимиз, ўз яхшиларимиз ва ёмонларимиз бор. Аммо шулар ичида биз ўз замонамиз қаҳрамонини ҳам излаймиз. Биз билан бир хил имкониятга эга бўла туриб биздан ўзиб кетган, дунёни ҳеч кимнигина ўхшамаган бир тарзда идрок этиши, фикрлаш тарзи ўзгачалиги, фавқулодда қобилияти, иродаси, ақлу заковати билан бизни ҳайратга соладиган, ортидан эргаштирадиган ўз замонамиз қаҳрамони бўлишини хоҳлаймиз.

Бадий адабиётдаги «замонамиз қаҳрамонлари»

Хўш, у қандай одам ёки қандай ҳодиса? Шу савол миямизда кўндаланг бўлиши билан бадий адабиётдаги замонамиз қаҳрамонлари ҳаёлимиздан бир-бир ўтади.

Албатта биринчи навбатда улуғ рус шоири М. Лермонтовнинг «Замонамиз қаҳрамони» асарини, унинг бош қаҳрамони Печоринни эслаймиз.

Ўз адабиётимиздан ёки жаҳон адабиётидан беихтиёр Печоринга ўхшаш қаҳрамонларни излаймиз. Печорин ким – у Лермонтовнинг ўзи, у XIX аср рус зиёлисининг бутун иллату фазилатларини ўзида жамлаган қаҳрамон. Энг асосийси, у ўз замонасининг фарзанди. Яъни бир томондан дунё фотиҳлигига даъвогар Наполеонни яқиндагина тор-мор қилган халқ Россияни қайта тиклаш билан банд, иккинчи томондан крепостнойлик тузуми туфайли қашшоқлик авж олган, тараққийпарвар зиёлилар Чор ҳукуматининг зуғумидан иложсиз бир аҳволда бўлган замона фарзанди.

Демак, Печорин бизнинг давримиз учун, бизнинг авлодимиз учун замона қаҳрамони бўла олмайди. Пушкиннинг Евгений Онегини ҳам Печоринга яқин

қахрамонлардан. Унинг Татьяна билан муҳаббати қиссаси нақадар гўзал бўлмасин, мавзумизга алоқаси бўлмагани учун алоҳида кўйлик. Онегинни эса барча қусур ва хислатлари билан биз талпинадиган шахс сифатида қабул қилолмаймиз. Ёки Гоголнинг Тарас Булбасини олайлик. Ватанни севиш, душманга нафрат туйғуларини сингдиришда доимий замонамиз қахрамонлари сифатида эслаб ўтганим – ўзимизнинг Жалопиддин Мангубердилар Тарас Булбадан кўра бизга яқинроқ. Дейлик, Ф.Достоевскийнинг «Жиноят ва жазо»сидаги Раскольников ҳам ўз замонаси қахрамони. Такрорланмас образ, жаҳоннинг буюк ёзувчиларини ҳам ҳайратга солган. Аммо унинг ўрни биз истаган замонамиз қахрамонидан бошқа жойда. Ёинки А.Қодирийнинг «Ўткан кунлар»идаги Отабек биз учун идеал бўла оладими, деб ўйлайман. Унинг ўзбекона ахлоқ-одоби, муомала маданияти, муҳаббат ва адолат учун мурасасизлиги каби фазилатлари биз учун беқиёс сабоқ ва ибрат. Аммо Отабекни қуршаб турган дунё бошқача, бизни қуршаб турган дунё бошқача. Тақдир қилиш учун ана шу тафовутларга дуч келаверасан киши. Ёки Ч.Айтматовнинг «Асрга татиғулик кун» романидаги Эдигейни замона қахрамони сифатида қабул қилиш мумкинми деган фикр ўтади хаёлдан. Худди биз Печоринда Лермонтовни кўрганимиздек, Эдигейда Айтматовнинг кузатишларига, хулосаларига, фалсафасига дуч келамиз ва шу жиҳати билан тортиб кетади. Умуминсоний фикр-мушоҳадалардан озиқ олсак-да ҳаётдаги ўрнимиз Эдигей эришган мавқеда қолиб кетишини истамаймиз. С.Аҳмаднинг «Уфқ»идаги Азизхон, Турсунбой ёки О.Ёқубовнинг «Диёнат»идаги Нормурод Шомуродовлар ҳам ўз замонасининг қахрамонлари, аммо уларда фаол ижтимоий шахслик хусусиятлари асосий ўринга чиқиб қолган. Улар бизга меҳнатсеварлик, ҳалоллик, қатъийликни ўргатса-да, ўша даврдаги тузум ва ундаги шахснинг ўрни, муаммолари биздан олисроқда. Бизнинг давримизнинг нафаси бошқача.

Адабиёт хазинасининг мен санаб ўтган дурдоналари ҳали неча-неча авлодларга ҳаёт ва ижод мактаби бўлиб хизмат қилиши шубҳасиз. Аммо уларнинг қахрамонларини мушоҳада қилар эканман, шууримда «бизнинг замонамиз қахрамони бошқача бўлиши керак» деган тасаввур ва фикр чарх ураверади. Балки бунга менинг ҳаётим тажрибам камлиги, ҳали кўп асарларни ўқиб чиқмаганлигим, ёшлигим туфайли қандайдир фавқуллодда қахрамонга интиқлигим боис бўлса керак. Чунки ёш ҳам, тажриба ҳам, дунёқараш ҳам замонамиз қахрамони ҳақидаги тасаввурнинг турлича бўлишига сабаб бўлади-ку.

«Замонамиз қахрамони»га турлича ёндашув

Мақола аввалида «Замонамиз қахрамони ким?» деган саволни жуда кўп одамга бериб кўрганлигим ҳақида айтиб ўтган эдим. Асосан жавоблар хонандалар, спортчилар, тадбиркорлар атрофида бўлади

деб тахмин ҳам қилган эдим. Аммо шу қадар турлитуман фикрлар билдирилдики, одамларда ўз идеали ҳақидаги тасаввурнинг шаклланиши уларнинг фақат ёши, тажрибаси, дунёқарашига эмас, бошқа жуда кўп сабабларга ҳам боғлиқлигини англадим.

Масалан, юрт ҳақида, келажак ҳақида ўйлайдиганлар бошқача фикр юритаркан, фақат ўзи, шахсий манфаати ҳақида қайғурадиганлар ўзгача ўйларкан. Ёки реалист, ҳаётдаги ўзгаришларни бор ҳолича қабул қиладиганлар ва романтик орзулар кўйнида яшайдиганларнинг идеал ҳақидаги тасаввурлари бир-бирдан тубдан фарқ қилар экан. Ёки кайфияти яхши одам билан кайфияти ёмон одам бир-бирига тескари фикр юритар экан. Худди шунингдек, омади келиб турган бой киши, ишлари юришмаётган камбағалроқ одамга қараганда ўз идеалини бошқача кўради. Энг кизиғи, шаҳарда, диққинафас, кўпқаватли иморатларда яшайётган киши билан далаларда, дарахтзорлар кўйнидаги қишлоқда ўсган одамнинг ҳам мавзумизга муносабати турличадир.

Айниқса инсоннинг касб-кори унинг нафақат «замона қахрамони»га муносабати, балки ҳаётга қарашини ҳам қатъий белгилаб беришини кўриб ажабландим. Мисол учун, бир ўқитувчи: «Бугунги замон қахрамони Интернет», деб жавоб қилган бўлса, бир фирманинг эгаси: «Пул», деб жавоб берди. Бир деҳқон: «Ҳалол пешона тери билан эртасини хотиржам қилиб қўйган одам», деган бўлса, бир милиционер: «Жиноят қилмай юрган одам», деган фикрни айтди.

Касби-коридан ташқари, кишининг билими, қандай китоб ўқигани, характери, қандай оилада тарбия топгани, маънавий дунёси, эътиқоди, қизиқишлари, атрофдан муттасил қандай ахборот олаётгани ҳам унинг ўз идеали ҳақидаги фикрининг шаклланишига таъсир қилар экан. Ана шу кузатишлардан сўнгра ҳар бир одамнинг қалбида ўз-ўзига яратиб олган «Замонамиз қахрамони» борлигига ишонч ҳосил қилдим. Балки бу табиий ҳолдир. Аммо яна такрорлашга мажбурман: биз ёшлар ўткинчи сабаб ва муаммолардан юксақда турадиган, кимнингдир хулосалари асносида ясалмаган ўзимизнинг ҳақиқий замонамиз қахрамони бўлишини хоҳлаймиз. Токи у бизни каттароқ мақсадлар билан яшашга ўргатсин, руҳ берсин, ўз куч-қудратимизга ишонч уйғотсин, ёвузлик ва нопокликка нафрат, эзгулик ва ҳалолликка муҳаббат уйғотсин.

Кимдир ҳар бир авлод ўз замонаси қахрамонини ўзи яратади, дейиши мумкин. Чунки шу давр ҳаётининг ичидан ўтиб кўриш, воқеаларни бошдан кечириш, қувонч ва изтиробларни қалбдан ўтказиб кўриши лозимдир балки. Лермонтов ва Пушкин, А.Қодирий ва Ч.Айтматов каби ёзувчилар ўз қахрамонлари ҳаётини деярли ўз бошларидан кечиришган-ку. Агар бу ҳол ёзилмаган ва табиий қонуният бўлса, биз – мустақиллик билан тенгдош авлод ичида ҳам эртага буюк драматурглар, шоирлар ва ёзувчилар чиқишига ва биз ўз замонамиз қахрамонини ўзимиз яратишимизга ишонаман.

Абдусайд КҰЧИМОВ

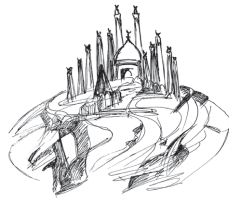
Ҳар баҳор мен Сизга гуллар тутаман

ҚИСМАТ

У орзу қиларди бургутдек кезиб,
Ҳаммадан баландда туришни.
Кимнидир оёғи остида эзиб,
Кимнингдир устидан юришни.

Қисмат тиригида қилмади вафо,
Мана, ниятига бугун етишди:
Халойиқ уйдан қабргача то,
Елкада кўтариб кетишди.

ШИВИР-ШИВИР

Ёмғир, дўлга қилмайман парво,
Чўчимайман говур-зувурдан.
Ҳайиқаман томчидан аммо,
Ва қўрқаман шивир-шивирдан.

ШАМОЛ

Енгил нарсаларни излайди шамол,
Енгил нарсаларни пойлаб ётади.
Енгил нарсаларни топдими, дарҳол,
Кўкка олиб чиқиб, ерга отади.

ЎРМОНДАГИ ҚОИДА

Ёввойи ўрмоннинг қонуни булдир:
Муқим тураверар майда патталар.

Катта дарахтлар-чи, кесилар “шир-шир”,
Кесилиб кетади доим катталар.

ҚҰРҚМАСАНГ

У ёққа ўтсам ҳам туртасан,
Туртасан, бу ёққа ўтсам ҳам.
Нимадан бунчалар қўрқасан,
Бир уриб йиқит-да, қўрқмасанг.

ШОҲ ЭДИПНИНГ АРМОНИ

О! Келсайдим дунёга қайтиб,
Шоҳ бўлсайдим ярим жаҳонга.
Тоғу тахтга раҳматлар айтиб,
Тоғишардим Шукур Бурҳонга.

ЎЗИМГА НАСИҲАТ

Ёмонларга йўлама яқин,
Ёмонликни унутгин тезда.
Яхшиликни унутма лекин,
Яхшиларни ҳар куни эсла.

МАҚТОВ

Сизни мақтагани севинг, эркаланг,
Мен ҳам мақтовчига мурид – фирқаман.
Мақтовчи зотларни суяман, аммо
Ҳадеб мақтагандан жуда қўрқаман.

МОРБОЗ

Қир четида ёлғиз хонадон –
Оvloқ эди қирнинг бу бети.
Бу томонда кўп эди илон,
Бу уйда ҳам илон кўп эди.

Ётар эди бедапоёда,
Сиргаларди тоқзор оралаб.
Гоҳ қўрқинчли, сирли соядай,
Турар эди шифтда мўралаб.

Ажиб экан, инсонда ҳавас
У ҳам дилда хуш сеҳр туйди.
Ҳайвон ёхуд қушларга эмас,
Илонларга меҳрини қўйди.

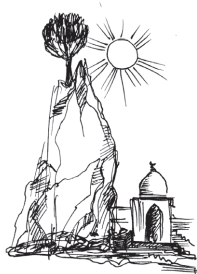
Ажабсиниб қаради ҳамма,
Ота-она норози бўлди.
Илонбозлик ҳаваси, аммо
Ҳавасларнинг дорози бўлди.

Бирга ўсди илонлар билан,
Эсламади хавфу хатарни.
Тунлари бу совуқ махлуқни,
Қучоғида олиб ётарди.

Одамлигин унутди одам,
Илонлигин илон унутди.
Икки қутб – иккита олам,
Бир вужудга айланиб кетди.

Довруғ солди илон ўйнатиб,
Донғи юлдузларга қўндилар.
Морбозларни қўйди ўйлатиб,
Қойил қолди ҳатто ҳиндулар.

Кўплар унга ташаккур айтди,
Кўплар кулди, кўплар кулдирди.
Ҳайҳот! Бир кун томоша пайти
Уни илон... чақиб ўлдирди.

РУБОИЙ

Оҳ, оҳ! Ойда қатра доғни кўрмадим,
Ойнадай осмонда зогни кўрмадим,
Аммо кайфим учди заминга боқиб,
Биттаям бағри бут, соғни кўрмадим.

ТЕЛЕВИЗОР

Ҳаётнинг энг тиниқ ойнаси эди,
Томоша қилардик бутун дунёни.
Кураш майдонига айланди энди,
Бугун у чинакам кураш майдони.
Қитъани қитъадан суриши мумкин,
Осмоннинг юзини мумкин буриши.
Худо кўрсатмасин, бошлаши мумкин
Ҳатто, навбатдаги жаҳон урушин.

САВОЛ

Ҳаргиз илтимосга кунинг қолмасин.
Абдулла Орипов

Мен ҳам илтимосдан тўйганман, устоз,
Отарга ўқим йўқ, кўрарга кўзим.
Аммо қай манзилга бош урмай, бехос
Яна: “Илтимос...”дан бошланар сўзим.

Илтимос қилмасанг, қовоқлар уюқ,
Зичлаб қулоқларга тиқилган пахта.
Миқ этмас қаршингда ўтирган “буюк”,
Димоғдор қараишлар совуқ ва сохта.

Илтимос қилмасанг, гоҳ яқин кишинг,
Галга солиб турса, қилиб турса ноз;
Илтимос қилмасанг, битмаса ишинг,
Айтинг, не қилайлик, муҳтарам устоз?

ҚУДУҚДАГИ ТОШ

Қудуқнинг тубида милтиллаган тош,
Ёлғиз одам тўккан ёшига ўхшайди.
Ёлғизлик дардига дучор бўлган бош,
Қудуқ тубидаги тошига ўхшайди.

Сенинг кўзларинг ҳам тўлгандир ёшига,
Ёлғизлик дардига мубтало бошсан.
Дўсту ёронинг йўқ ўзингдан бошқа,
Сен ҳам қудуқдаги бечора тошсан.

ТОМЧИ

Томчидан огоҳ бўл, ёмғирдан эмас,
Томчи таиவிшингга таиவிши қўшади.
Боболар ҳар сўзни бекорга демас:
Томчи томаверса, тошни тешади.

ЖИННИЛАР

Жиннихоналарда даволар эди,
 Ақли ноқисларни, эси насларни.
 Пана-настқамларда кимлардир энди,
 Табиб қилмоқчимизи шундай касларни.
 Террорчи ниқобда юзини тўсиб,
 Падаркуши худкушилар устидан кулар.
 Ё тавба, дунёни тўзгитиб – бузиб,
 Қайта қураар эмиш энди жиннилар.

СОЯ

Ҳадеб кўкрагинга муштлама, ҳадеб
 Ҳуда-беҳудага йиртмагин ёқа.
 Ўзига шунчалар берган билан зеб,
 Балиқ бўлибдими бирон қурбақа!

Дарёлар оқдими кийман – тескари,
 Мангудир фалакка туташ қоялар.
 Эй, соя, бефойда чиранишларинг,
 Ахир вақтинчадир барча соялар.

Шу оддий ҳикматни сезмайсан нечун?
 Нечун ўз-ўзингни санайсан қоя?
 Сени бу дунёдан йўқ қилмоқ учун,
 Ипакдек бир қатим шуъла кифоя.

ҲОЛАТ

Сен беаёв ёндирдинг – ёндим,
 Суякларим чарсиллаб ёнди.
 Танам лахча чўғ бўлгандан сўнг,
 Ичимда зўр ёнгин уйғонди.
 Сени шартта оловга отдим,
 Тиниб кетди, кўзларим тиниб;
 Энди эса лабда табассум,
 Ўтирибман чўғда исиниб.

Шу каснинг йўлида нега кўкардим,
 Ким менга дуч қилди бу касни?
 Бошидан тиллолар тўкардим.
 Шу касни йўқ қилган нафасни.
 Биладан, то ўла-ўлгунча,
 Асло тинч қўймайди бу ганим.
 Бу бадбин касга тенг бўлгунча,
 Ўлганим яхшироқ, ўлганим.

ЭЛЕГИЯ

Митти куртак, момиқ гул бўлди,
 Довчаларга айланди гуллар.
 Дастурхонлар мевага тўлди,
 Ҳузур қилдик неча ўн йиллар.

Ҳосил қилмай қўйди қария,
 Гулдан қолди, мевадан қолди.
 Ҳаёт шу-да.
 Қисмат шу, дея,
 Кесиб, чопиб, ўчоққа солдик.

Оловида пиширдик таом,
 Лахча чўгин солдик сандалга.
 Эрта-индин, хулласи калом,
 Бормоқчимиз кунда ковларга.

ТУЗЛАМА

Ҳазил

Жоним, менга ўзга даво излама,
 Жоним, ҳамма дардга шифо – тузлама.
 Қизганмасанг бўлди фақат меҳрингни,
 Жоним, юрагимни фақат тузлама.

БАХТ

Чарх уриб гуллаган боғдир севган дил,
 Севилган қалб эса сеҳрли олам.
 Аммо, бахтлиларнинг энг бахтлисидир
 Ҳам севган, ҳам севиб, севилган одам.

ОСМОНИМ

Биз тупроқ, ер эдик,
 Сиз баланд осмон,
 Биз қақроқ чўл эдик,
 Сиз мовий уммон.
 Қул каби гарибу нолон эдик биз,
 Шоҳ каби кабиру даврон эдингиз.
 Ястаниб ётибди еру кўк аро,
 Чеку чегарасиз, бетимсол сахро.
 Ҳар баҳор мен Сизга гуллар тутаман,
 Интизор кутаман, зор-зор кутаман.
 Сиз ҳануз назарга илмайсиз, аммо
 Мен ҳам суйкалишни қўймайман асло.
 Ўтди, эҳ-ҳе, қанча баҳорлар, кузлар,
 Ўтди, ўтаётир кеча-кундузлар.
 Сиз эса ўшасиз, ҳамон ўшасиз,
 Осмоним, ёнимга қачон тушасиз?

*Абдугафур РАСУЛОВ,
филология фанлари доктори, профессор*

ЯНГИ ДАВР МАСЪУЛИЯТИ

Тошкентнинг Бешоғочиданман. Бу даҳа Бўрижари, анҳорлари, маҳобатли кўприклар, Тупроқ кўрғони, машҳур кўли, ҳовузлари, гавжум бозори, трамвай изи ўрнатилган тош кўчалари, ҳар бир ҳовлидан ўтадиган ариқлари билан ёдимда қолган. Унинг маҳалла, гузар, чойхона, бекат, нон, сабзавот, гўшт дўконларини унутиб бўладими? А.Солженициннинг “Саратон хасталиклари бўлими” қиссасининг бош қаҳрамони Павел Русанов ТошМИ касалхонасидан чиқиб, трамвайда Чорсуга йўл олади. Қайсидир бекатда кўрада пиширилаётган кабобни кўриб қолади. Ҳамма ёқни кабоб иси тутиб кетган. У трамвайдан тушиб қолади. Бир сих кабоб, яримта ёпган нон олиб чойхонага киради. Қачон шу қиссани ўқисам, қисса қаҳрамони бизнинг “Чақар”даги чойхонага кирган деган фикр ўтаверади хаёлимдан. Менинг маҳаллам “Чақар”, дедим-у, сал хато кетганимни сезиб қолдим. Болалигим “Чақар”да, Абулқосимхон мадрасаси ёнгинасидаги, она томондан бувамнинг “Янги маҳалла”даги ҳовлисида кечган. Тошкент шаҳри билан Тошкент вилоятини улаб турган узун, Бўрижар сатҳидан анча баланд қилиб қурилган Симон кўприқдан ҳар куни ўтардим, Кичик Чилонзордан Катта Чилонзорга борардим. Боғ ҳовлимиз ҳозирги Чилонзор савдо маркази ортидаги 162-мактаб ўрнида эди. Мен боғ ҳовлида 1937 йилнинг чиллаки чумак ураётган палласида туғилган эканман. Етти-саккиз ёшимдан томорқага қараб, жўхори чопиқ қилар, экинларга сув қуярдим. 9-10 ёшимдан жамоа хўжалигида ишлаганман. Онамга кўмак берганман. Кўп жойга кўчганимиз, анча эрта меҳнатга кўникканим, – отасиз ўсганимдан деб биламан. Онам колхозда ишлаб, мени ва опамни оқ ювиб, оқ тараб ўстирганлар.

Катта Чилонзордаги 162-, “Чақар” билан Чорсу оралиғидаги 82-бошланғич, Бешоғоч марказидаги 90-тўлиқсиз ўрта мактабда ўқиганман. Мактабни тугатганимча: “Нега бизда қизлар ўқимайди?” деб ўйлаб кўрмаган эканман. Бешоғоч туманидаги 90-, 34-, 45-, 82-мактабларда фақат ўғил болалар, 84-, 59-мактабларда фақат қизлар ўқирди. Ўқитувчиларимизнинг аксарияти ҳам қизлар, ҳам болалар мактабида дарс берар, гоҳо сержаҳл ўқитувчилар:

– Сенларнинг битта синфингда дарс бергандан қизларнинг ўнта синфида дарс бериш осон, – дея нолиб қоларди. 90-мактабда даволат ёмон эди: янги фильм кўйилса, ўқувчилар “гур-р” этиб ёнгинамиздаги Навоий кинотеатрига уриб кетарди. Кўклам келдимиз, комсомол кўли ўзига чорлай бошларди. Ёшлар кўлида болалар темир йўли бўларди. Унинг бошлиғи, назоратчиси, ҳайдовчиси, бекат беги – ҳаммаси мактаб ўқувчилари эди. Сув спорти тўғараги мунтазам ишларди. Олмазор кўчасида ёш техниклар станцияси фаолият кўрсатар, кўпчилик ўқувчилар Марказий кашшофлар саройидаги тўғаракларга қатнарди. Драма тўғарагига Мирсоат Усмонов (ёзувчи Эркин Усмоновнинг отаси – А.Р.) етакчи эди. Репертуарда Володя Дубинин, Павлик Морозов, хуллас, шўро мафкурасига хизмат қилган болалар ҳақидаги асарлар кўп эди.

Яна бир гап. Болаларнинг бозорда савдо-сотик қилиши қатъиян ман қилинганди. Кўпчиликнинг тирикчилиги Бешоғоч бозоридан ўтарди. Аксарият ўқувчилар дарсдан кейин бозорга чопар, она, опасига дастёрлик қиларди. Бозорчи болаларни ўқитувчилар тергайверар, улар эса бозордан қолмасди.

Бешоғочда ўзга миллат вакиллари кўп эди. 90-мактабда ҳам ўзбек, ҳам руслар ўқирди. 34-мактаб русча ўқишга йўналтирилганди. Уруш йилларида кўчиб келган оилалар кўпайиб кетди. Абулқосим мадрасасига асосан мордаванлар жойлашдилар. Негадир мадрасани “Коллектив” дейиш удум бўлганди. Ўша пайтда ўзбеклар уйини ижарага беришни ўргандилар. Эркак квартирантлар эрта билан Чилонзор, Оқтепа, Заҳариқ томонларга чиқиб кетар, “Ойна тузатаман”, “Примус созлайман”, – дея бот-бот овоз берардилар. Руслар билан мактабда, маҳаллаларда бирга яшаган болалар рус тилига уста бўлиб кетдилар.

Мактабда ўзбек тили ва адабиётига нисбатан рус тили ва адабиёти чуқур, қизиқарли ўқитиларди. Асл миллати ўзбек бўлган Асқар Рамазонов дарсни қойилмақом қилиб ўтарди. “Ғилоф бандаси”, “Амалдорнинг ўлими”, “Ревизор” сингариларни дарс сифатидамас, якка артист театридагидай ижро этарди. Елена Павловна Кац

хамма ўқувчини исми билан чақирар, эркалар, танбех берарди. Унинг дарсида қутилмаган, ғалати-ғалати чекинишлар бўларди. Мана, ўқитувчи Пушкин биографиясини сўзлай туриб, “ўтлаб” кетди. Бир куни Пушкиннинг отаси тарвуз олиб келибди. Уни артиб, суртиб, столнинг устига қўйибди. Табиийки, болаларнинг нафси ҳакалак отиб кетяпти. Ота бепарво. Болалар тарвузни кесишни илтимос қилишаверибди.

– Тарвузни кесаман. Ким шеър тўқиса, ўшанга биринчи каржи бераман, – депти ота. Ҳамма жим. Кичкинагина Саша дик этиб стулга туриб олибди-да:

Моя пуза

Хочет арбуза, – депти.

Ваъдага биноан қип-қизил тарвузнинг илк каржи бўлажак шоирга тегибди.

Иккинчи воқеа. Пушкинларникига подшо ташриф буюрибди. Зодагонлар, граф-у дворянлар зал бўйлаб юрган ҳолда ўзаро суҳбат қуришибди. Бир маҳал меҳмонхонага жингалак сочли болакай ўқдай отилиб кирибди. Меҳмонларни кўриб мулзам бўлибди. Подшо болакай ёнига келиб, жингалак сочларини силабди, қорача юз-кўзига боқиб:

– Ох, какой арабчонок, – депти. Тийрак Саша ялт этиб подшога қарабди. Унинг юзларидаги чечак изларини кўриб, дарҳол “қасд” олибди:

Арабчонок, но не рябчонок.

Бола меҳмонхонага қандай отилиб кирган бўлса, шундай тезлик билан чиқиб кетибди.

XX асрнинг 50-йилларида мактабни тугатган, Олий ўқув юртларининг ижтимоий факультетига кирганлар, ўзбек тили ва адабиёти қатори, рус тили ва адабиётидан иншо ёзар, оғзаки имтиҳон топширадидилар.

Яна бир гап. Ўтган асрнинг 60-йилларигача тошкентликлар тилида “Губир боғи” (“Губернатор боғи” – А.Р.) анча фаол эди. Трамвай, троллейбус паттачилари бекатни “Киров парки” десалар ҳам, шахарликлар “Губир боғи”гача боришларини айтаверардилар. Комсомол кўлидан ўтиб, Симон кўпригининг қишлоқ томонига ўтишингиз билан девор билан ўралган, дарахтзор, баҳайбат темир дарвоза ўрнатилган катта-катта дала ҳовлилар бошланарди. Ҳозирги Республика Тез ёрдам илмий-текшириш Маркази ортида 100-150 йиллик, баланд-баланд чинор монанд ўрис дарахтлар бор. Губернаторга махсус боғ қурилгач, амалдор рус зобитларига Чилонзордан катта, баҳаво, Бўрижар “нафаси уриб” турган боғ-ҳовлилар ажратилган. XIX асрнинг 90-йилларида бошланган бу тартибот Шўро замонида, 70-

йилларгача давом эттирилди. Чор Россияси ҳам, Шўро ҳукумати ҳам рус зобит-амалдорларини ҳамма ерда асраб-авайларди...

Мен ўқиган 90-мактабнинг III-IV қаватларидан Муқимий театри ҳовлиси, грим қилиб олган артистлар, ролини такрорлаётган актёрлар кўриниб турарди. Синфдошларим пиёда юрса, Ёшлар кўлига кирса, Тоҳир, Алпомиш қўшиғини айтарди. 1952 йилда бўлса керак, бутун синф “Отелло”ни кўриш учун Ҳамза (ҳозирги Миллий) театрининг ёзги биносига борганмиз. Спектакл тунги иккиларда тугаган. Ҳаммамиз уйимизга пою пиёда жўнаганмиз.

Мактабимиз футбол майдони билан Ғафур Ғуломнинг Арпапоёдаги ҳовлисини битта девор ажратиб турарди. Негадир кўпчилигимиз Ғафур Ғуломни “ўзимизники” деб билардик. Аксарият ўқувчилар Ғафур Ғулом билан қўл бериб кўришган, озроққина суҳбатлашишган ҳам. Донгдор шоир мактабимизга бот-бот ташриф буюрарди. Ўқитувчиларимиз орасида шоирнинг кадрдонлари анчагина эди. Қолаверса, Ғафур Ғуломнинг ўғли Мирзоулуғ мактабимизда ўқирди. Унинг синфдошларидан аксарияти, Улуғ ака сингари машҳур олимлар бўлиб етишган. Ғафур Ғуломнинг “Олтин медаль” шеърини ўқисам, “у бизнинг мактаб ўқувчиларига бағишланган”, – деган фикр келади.

Мен трамвай йўл ўтадиган Бешоғоч кўча, 164-уйда яшаганман. Кўчамизнинг ўзига хос тарихи бор. XX аср бошларида Бешоғочдан кўнка (от қўшилган узун вагон), 1913 йилдан трамвай қатнай бошлаган. Ҳар йили баҳорда тош терувчилар (кўпинча арманилар) ўз маҳоратларини кўрсатар, гўзал, пишиқ қилиб тош ётқизардилар. Бу кўчадан трамвай ҳам, машина ҳам, бричка, кўқон арава ҳам юраверарди. Гоҳо устига саксовул, сомон ортган кичик-кичик туя карвонлари ўтарди. Чорсу бозорига йўл олганлар шу кўчадан бориб қайтардилар. Бешоғоч кўчасида тарих ўқитувчимиз, 30-йилларда адабий-танқидий мақолалар ёзган, Ҳамид Олимжоннинг дўсти Абдусалом Ниёзий, рус тили ўқитувчимиз Қаландаров, Ғафур Ғуломнинг синглиси Баҳри Ғуломова, жарроҳ Дарвин Ғуломов, Ҳамид Олимжоннинг синглиси Муҳаббат Олимжонова сингари таниқли кишилар яшарди.

Ўсмирлигимда Гулистон бекатининг Гулистон кўчасида яшайдиган Мушаррафхон аяниқига кўп борардим. Олтмишларни қоралаб қолган, баланд бўйли, адл қоматли, оқ юз, оқ сочли ая ниҳоятда файзли эдилар. Санъат, адабиётни севардилар.

– Мана бу, ёнимдаги ҳовлида дўстим Ойбек яшаган. Ана у ҳовлида бир неча йил Фитрат домла истикомат қилганлар – дея ҳикоя қилиб қолардилар ая. Ўтқир Ҳошимовнинг “Дунёнинг ишлари” қиссасини ўқигач, Амма – мен таниган, суҳбатлашган Мушарраф ая эканлигини билиб олдим. Ая Абулқосимхон тўранинг набираси, Ҳошимхон тўранинг қизлари экан. Аянинг ҳовлилари Абулқосимхон Эшон авлодлари уй-жойлари қаторида эди. Ў.Ҳошимовнинг отаси Атауллохон – Мушарраф аянинг бир ота-онадан туғилган инилари эди.

Мактабимиз жойлашган Олмазор кўчаси, Форобий мактаби ёнверидида Олим Шарафиддинов, Воҳид Зоҳидов, Ҳамид Ғулом, Азиз Абдураззоқ яшарди. Улар қайсидир томондан мактабимиз билан алоқада бўлганлар. Масалан, Олим Шарафиддиновнинг жияни Пўлат биздан бир синф қуйида ўқирди. Уни ҳамма “Том”

деб атарди. “Том тоғанинг кулбаси” қиссаси таржима қилинган йили туғилган жиянини Олим Шарафиддинов домла “Том” деб атай бошлаган экан. Кейинчалик Том – Пўлат етук олим бўлди, Техника университетида кафедранинг бошқарди. (Уни Аллоҳ раҳматиға олган бўлсин).

Хуллас, камина САГУ (ҳозирги ЎЗМУ)нинг филология факультетиға бир-икки асарни ўқибгинамас, адабий муҳит руҳини англаб кириб борганман.

Университетға келгунимча Ғафур Ғулом, Ойбек, Ҳамид Олимжон сингари ўзбек ёзувчилари асарларини, Л.Толстойнинг “Кавказ асири”, М.Шолоховнинг “Дон ҳикоялари”ни, С.Айний, М.Авезов, Меҳди Ҳусайн, А.Фадеев, К.Симонов асарларини яхши билардим. “Тинч Дон”ни мактабдалигимда ўқиганман.

Университетға киришим билан Ҳозирги ўзбек адабиёти йўналишини танладим. 1955 йилда Ойбекни 50 йиллик юбилейида университетда кўрдим. Одил Ёқубов, Ўлмас Умарбеков, Алексей Пьянов сингарилар ўша пайтда талаба бўлсалар-да, адиб сифатида танилиб қолгандилар. Турсун Собиров, Лазиз Қаюмов, Озод Шарафиддинов сингари ёшлар замонавий адабиётдан дарс берганлар. Ўқишға кирганимизда, дарс берганлардан Озод Шарафиддинов 26, Лазиз Қаюмов 24, Натан Маллаев 32, Шавкат Раҳматуллаев 30, Музаффар Хайруллаев 25, Сиддиқ Фузаилов 29, Ёқуб Ғуломов 30 ёшда бўлган экан. Биз уларни улуг, катта ёшли устозлар деб билардик.

Кейинчалик ўзбек мумтоз адабиёти йўналишидан кетмаганимға афсусландим. Лекин ички бир сезги Навоий, Турди, Гулханий, Нодира, Муқимий, Фурқат ижоди ўта мафқуралаштирилган ҳолда ўтилатганини билдириб турарди. 70-йилларгача Навоий девон, достонлари “анъанавий кириш”сиз, XII, XIII боблардан бошлаб босиларди. Навоийнинг Аллоҳ, пайғамбар, салафлар, сўзининг ўрни ҳақидаги фикрлари тушириб қолдириб “бошсиз” Навоий талабалар ҳукмиға ҳавола қилинарди.

Биз университетға кирганимизда, масалан, Фурқат нафаси шундоққина сезилиб турарди. У билан суҳбатлашган, зиёфатлашган кишилар кўп эди. Лекин шунга қарамай, Фурқатнинг “Туф” радиопиёшлари тилға тушган, ҳатто дарсликларға киритилганди.

Фурқатий, бойларни ҳажвин қанча ёзсанг шунча оз, Рост эрур бу сўзларим, биллоҳки, ёлғонларға туф!

“Жоним менинг” ҳам Фурқат томонидан айтилади. Аслида “Туф!” ҳам, “Оҳ ким, раҳм айламас...” ҳам Абдуваҳоб Сайфий қаламиға тааллуқли бўлиб, Фурқатни социаллаштириш, халқчиллаштириш мақсадида унинг тилидан айттирилган эди. Бу жиддий хатоликни бартавраф қилишда матншунос Ваҳоб Раҳмоннинг ҳиссаси катта бўлди.

Яна бир нарсаға афсусланаман. Матёқуб Қўшжонов, Лазиз Қаюмов, Озод Шарафиддинов, Салоҳид-

дин Мамажонов, Наим Каримов, Собир Мирвалиев, Бахтиёр Назаров, Умарали Норматов, табиийки, ўзим ҳам Навоий ижоди ҳақида ёлчитиброқ мақола ёзмаганмиз. Эркин Воҳидов, Иброҳим Ғафуров, Иброҳим Ҳаққулов, Султонмурод Олимов сингарилар мустақил интилиб, берилиб Навоий дунёсига шўнғиб кетдилар. Аслида, адабиётшуносни узил-кесил соҳаларға ажратиб ташлаш нотўғридир. Ҳозир арузни, туркий фольклорни, жаҳон адабиётини билмайдиган чин талаба қолмаяпти, ҳисоби.

Университетда домлалар, устозу шогирдлар аро алоқалар ўзига хос эди. Факультетимиз ўқитувчилари ёзги дам олишни ҳам биргалиқда ўтказардилар. Озод Шарафиддинов, Бегали Қосимов, Умарали Норматов ва камина “осмондаги шаҳар” – Хороғда, Владивостокда, Кишинёвда, Ғилон қишлоғида, Ҳазрати Баширда, Хонжиззада, Шалқонда бирға бўлганмиз. Устозларим О.Шарафиддинов, Ғ.Каримов, С.Долимов, Л.Қаюмов сингариларнинг кўп инсоний фазилатлари ҳақида гапириб беришим мумкин.

Ҳозиргача ўн учта китобим чоп этилди. Мен филолог ва журналист талаба – бакалавр, магистрларға дарс берувчи ўқитувчи, адабий-танқидий мақолалар ёзадиган одамман. Қисқаси, бадиий адабиётни ҳам ёзма, ҳам оғзаки тарғиб қиламан. Қанча кўп зурафо-адабиётни ҳис қиладиган, маънавияти юқори шогирд етиштирган бўлсам, шунча мақсадға эришган бўламан. “Илми ғарибани кўмсаб...”, “Танқид, талқин, баҳолаш”, “Истеъдод ва эътиқод”, “Бетакрор ўзлик” китобларим ўқияпти. Муҳим ҳақиқатни айтайми? Биз, мутахассислар машҳур асарларни бир мартагина ўқиган эканмиз! Ҳар бир замон – машҳур асар учун янги ракурс, кузатув нуқтаси экан. Қайси асар ҳақида ёзсам, уни қайтадан ўқияман, замон билан боғлиқлигини кўряпман. “Ўтган кунлар”, “Меҳробдан чаён”, “Қутлуғ қон”, “Юлдузли тунлар”, “Диёнат” ўша ўзим билган асар-да, – дейдиганлар хато қилади. Истиқлол кўзимизға янги ойнак тақди. Шу-уримиз, дунёқарашимиз ўзгарди. Аввал ёзилган асарларни янғича нигоҳ билан ўқиш, ҳозирги илмий-назарий қарашлар асосида таҳлил қилиш зарур.

“Ёшлар адабиётни ўқимай қўйди”, “Улар енгил-елпи йўллардан кетиб қолмоқдалар” деяверишдан кўра ўқувчиларни китоб ўқишға ўргатиш керак. Менға қолса, “филология, санъат, журналистика соҳасини танлаганлар камида 3-4 минг сатр шеър, насрий парчаларни, монологу диалогларни қироат билан ўқиб берсинлар”, – деган шартни қўйган бўлардим. Раҳматли Воҳид Абдуллаев тирикликларида, Самарқанд Давлат университетини бошқарганларида деярли барча устозлар, талабалар минглаб мисраларни ёддан ўқирдилар. Бадиий асар қанча берилиб, қунт билан ўқилса, унинг ўзига хос жозибаси, мазаси чиқа бошлайди. Мен университетда I курс талабаларига “Ҳозирги адабий жараён” курсидан дарс бераман. Тилға тушган барча асарларни ўқиб чиқишларини талаб қиламан. Талабалар ўқиган асарларини гапириб (оғзаки талқин қилиб) берардилар.

Талабалар жаҳон адабиётининг машҳур асарларини ўзбек ёзувчиларининг янги яратмалари билан қиёсан ўрганишларини орзу қиламан. Ёзувчи дунё адабиёти миқёсида фикрласа, ижод қилса, ёшлар – талабалар унга интиладилар, ўзларининг орзу-маёқиға айлантирадилар. Истиқболда ўзбек адабиёти ўзлигини сақлаган,

жаҳон адабиётида муқим ўринга эга бўлган бекиёс адабиётга айланади.

Ўтган асрнинг 80-йилларида профессор Ғулом Каримов илмий лойиҳасига кўра ЎзМУ филология факультетида XIX аср охири, XX асрнинг биринчи чорагидаги ўзбек жаҳид адабиётини ўрганиш кенг йўлга қўйилди. Профессор Бегали Қосимов раҳбарлигида Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти кафедраси иш бошлади. Республика Олий ўқув юртлари орасидаги бу илк кафедра кенг миқёсда илмий, ташкилий ишларни йўлга қўйди. Туркий адабиётлар билан алоқа кенгайтирилди. Тошкент, Қозон, Анқара, Симферополь, Истамбул, Боку, Олма-Ота, Самарқандда илмий конференциялар ўтказилди. Туркий адабиёт намояндалари энциклопедияси, машҳур асарлар чоп этилди. Талабалар М.Беҳбудий, М.Абдурашидхонов, Чўлпон, А.Қодирий, М.Жумабой, Фитрат, А.Авлоний, Элбек, Сидқий Хондайлиқий, Юсуф Сарёмий, Каримбек Камий, Хислат,

Тавалло, Шермухаммедовлар ижодини мукамал ўргандилар. Исмоил Гаспирали ижоди кенг ўрганила бошланди.

Ҳозирги пайтда XX асрнинг 30-йилларидан то ҳозирги кунгача бўлган ўзбек адабиётини қунт билан ўрганиш фурсати етди. Менимча Олий ўқув юртларида “Ўзбек истиқлол адабиёти”ни ўқита бошлаш лозим.

Беш фарзандим, тўрт набирам олий маълумотли. Келиним – филолог, фан номзоди. Бир набирам тил ва адабиёт ўқитувчиси. Худога шукур, болаларим, набираларим адабиётга қизиқади, кўп китоб ўқийди.

Эллик уч йил муқаддам аудиторияга илк бор ўқитувчи сифатида қадам қўйганман. Ҳануз аудиториядан қадамимни, талабалардан кўнглимни узганим йўқ. Таҳминан, ярим асрдан бери кўлимдан қалам тушгани йўқ. Тарки одат – амри маҳол, деган гап бор. Бундан кейин ҳам Худо умр берса, дарс бераман, мақолалар ёзаман, деган ниятдаман.

АДИБ ҲАҚИДА

1937 йил 1 июлда туғилган. Ўрта мактабни, ҳозирги ЎзМУнинг филология факультетини битиргач, Қарши Давлат пединститутини (1959-1968 йиллар) ўқитувчи бўлган. 1969 йилдан ҳозирги кунгача Ўзбекистон Миллий университетида доцент, декан, кафедра профессори вазифасида фаолият олиб бормоқда. 1966 йилда филология фанлари номзоди, 2002 йилда филология фанлари доктори илмий даражасини олиш учун диссертация ёқлаган.

“Илми ғарибани қўмсаб...” (1998), “Истедод ва зътиқод” (2000), “Атоқли адиб” (2001), “Танқид, талқин, баҳолаш” (2006), “Шарафли Шарафиддиновлар” (2006), “Бадийлик – безавол янгилик” (2007), “Бетақрор ўзлик” (2009) асарларининг муаллифи.

1979 йилдан бери Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси.

“Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган ёшлар мураббийи” (2003), “Ўзбекистон Республикаси фан арбоби” (2007 йил)

Серфарзанд ота, серневара бобо, сершогирд устоз.

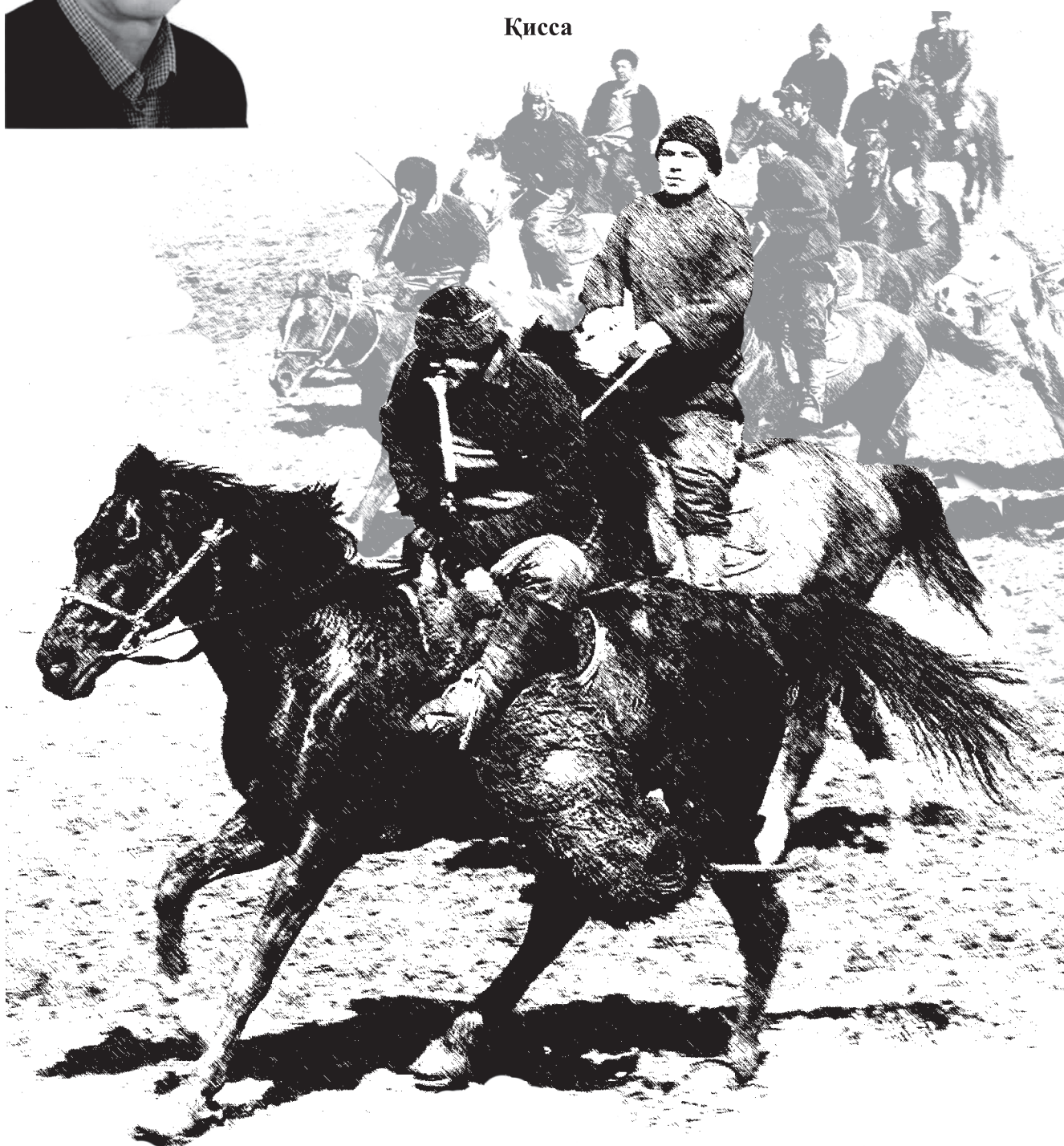

Истам ХАМРОЕВ

ТАЗАРРУ

Қисса

Мархум Гаффорқулнинг тўрт йилдан бери Тошкентда ўқиётган ўғли Акмал катта бир танловда ғолиб чиқиб, Англияда магистратурада бепул ўқиш йўлланмасини қўлга киритибди. Ўқишга бориши ҳали гумон, чунки ўқиш бепул бўлгани билан уч-тўрт кун ичида йўлқира ва бошқа анча-мунча харажатлар учун нақд беш-олти минг доллар керак, экан.

Гаффорқул етти-саккиз йил бурун ўпкаси шамоллаб вафот этгач, унинг рўзғори ташвишлари ҳам аксининг бўйнига тушганди. Уста Жаббор хотини Гавҳар билан биргаликда келини ва жиянларини қаноти остига олди, ҳаммалари бир қозондан овқат ейишар, қўлларидан келгунича жиянларини ҳам оёққа туришлари учун ҳаракат қилишарди. Жиянларининг каттаси қиз, уни икки йилча аввал ўраб-чирмаб узатишганди. Акмал ҳам тўрт йил аввал Тошкентга ўқишга кирганди. Мана танловга ҳужжат топширган экан, чет элга йўлланмани қўлга киритибди. Ўзларининг болалари ҳам бирин-кетин бўйлари етиб, уларни ҳам ўқитиш, тўйиморат ташвишларидан чиқмаётган Жабборқул учун жиянини чет элга жўнатиш анчагина жиддий муаммо эди. Тўғри, катта ўғли Зариф қаноти остига кириб, ўзи билан юриб, ёш бўлса ҳам элга тузуккина уста деб танилиб қолган, лекин барибир катта рўзғорнинг харажатлари ҳам шунга яраша эди.

Акмал Англияга бора олишига унчалик ишонмаган бўлса ҳам, уйдагиларини шунчалик хабардор қилиш учун келган, лекин бора олмайман деб узиб ҳам келмаган эди. Шундай бўлса ҳам уста Жаббор Акмални ўқишга юборишга қарор қилди. Отаси ҳаёт бўлганда албатта юборган бўларди, боланинг кўнгли ўксимасин, битириб келса, кўплашиб яна иморат қилармиз, деб Гавҳар билан гапни бир жойга қўйиб, неча йиллар давомида не-не орзу-ҳаваслар оғушида ўз ўғиллари Зарифга атаб қурилган янги ҳовли-жойларини сотишга келишишди.

Икром Чавандоз бу янгиликни эшитдию, юрагига ғулғула тушди. Гавҳарнинг олдидаги гуноҳкорлик ҳисси унинг бағрини ўртагандан ўртаб борар, бу ғашлик ундан қандай қилиб халос бўлиш ўйи тинчлик бермас эди. Чавандоз кечаси билан тўлғаниб чиқди, тонггача бутун умрини кўз олдидан бир-бир ўтказди. Ёдига олган қанчадан-қанча хато ва бебошликлари унинг дардини янада оширди. Айниқса, Гавҳарнинг олдидаги гуноҳларини эслаганда олтмиш беш ёшлик Чавандоз кўз ёшларини тия олмади.

Худо унгаям лоақал биттагина тирноқни раво кўрганида, эҳтимол шунча гуноҳларининг ўндан бирини, лоақал ярмини қилмаган бўлармиди...

Оилада бир этак – ўн бир фарзанднинг ичида фарзандларнинг тўртинчиси, уч опасидан кейин ўғилларнинг тўнғичи бўлган Икром ёшлигиданоқ жуда тиниб-тинчимас, шўх ва бебош эди. Юзи оқ-сарикқа мойил, ўрта бўйи қотмагина, ҳамма томондан онасига ўхшаб кетарди. Ҳарбийга кетгунча у бир тўда тенгқурларини йиғиб олиб, велосипедда узоқ қишлоқларга кино кўргани ёки тўйга боришар, аксар борган жойларидан муштлашиб қайтишар эди. Муштлашишдан ҳузур қилар, баъзан ўзи кўпроқ мушт еб келса ҳам хафа бўлмас, лекин шунга қарамасдан кўнглида кир сақламас, бугун муштлашган болалар билан кейин яна апоқ-чапоқ бўлиб, дўстлашиб кетаверар эди. Кейин тўрт йил Қора денгиз флотидида хизмат қилди. Одессада хизмати тугашига бир йил қолганида ўша ерлик Олеся

исмли бир украин қизини ёқтириб, унга уйланиб ҳам олди. Хизмати тугагач, бесўроқ-бемаслаҳат қилган ишидан уйдагилари, айниқса онаси, қишлоқнинг “Бозоргул келини” норози бўлишидан чўчиб, бир-икки йил Одессада қолиб кетди. Ўртада фарзанд йўқ эди, кейин арзимаган бир сабаб билан хотинини рашк қилиб, Олесяни қон қақшатиб, йиғлатиб ташлаб қишлоғига қайтиб келди. Унинг бир иш қилдими, тўғри ёки нотўғрилигидан қатъий назар, айтганидан қайтмайдиган одати бор эди. Олесянинг олдида келишига изн сўраб, йиғлаб-йиғлаб ёзган хатларига жавоб ҳам бермади. Бетўхтов хатлардан ўғлининг уйланганлигини билиб қолган онаси Бозоргул ўғлим мабодо ўша томонда болалик ҳам бўлиб қолмаганмикан, деган хавотирли ўйда аввалига уни ўз ҳолига қўйди. Лекин бирор йилдан кейин унинг боласи бўлмаганлигига, ўғли ўша томонлик хотинини олиб келиш нияти йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, яна аввалгидек шўх-бебошлиги қолмаган, ҳалиям ерга урса осмонга сапчийдиган ўғлини ҳовуридан туририб, бошини боғлаб жиловлаш учун уни уйлантириш ҳаракатига тушиб қолди. Қайтиб келишига ўзи рози бўлмаган бўлса ҳам, Олесянинг кўркам чеҳраси, хушбичим қадди-қомати, қайноқ меҳр-муҳаббатини унута олмаган Икром онасини икки-уч йил овора қилди.

У колхознинг чорвачилик фермасида ишлар, таниш-билиш, кўни-кўшни, қавму қариндошлар ҳашаргами, тўйгами ёки бошқа хизматга айтиб қолишса бормай қолмас, ҳар қандай оғир ишни беминнат, ўзи бирпасда иштиёқ билан удаларди. Фермада икки юз-уч юз қорамолдан ташқари саксонга яқин от ҳам бўлиб, Икром отларга ҳам қарарди ва шу сабабли отга меҳр қўйиб қолди. Унинг отга меҳри шунчаликка бордики, ҳатто ишга ҳам отда бориб келадиган бўлди, ўн-ўн беш йил ўтиб пешонасига машина битганда ҳам машинага қизиқмай, уни иниларига бериб қўйди, қишин-ёзин от миниб юрганлиги учун исмига “Чавандоз” лақабини қўшиб “Икром Чавандоз”, бора-бора эса шунчаки “Чавандоз” деб атайдиган бўлишди. Отга ишқибозлигидан улоқ чопадиган бўлди, бир-икки йилда манаман деган улоқчиларни ҳам доғда қолдирадиган бўлиб, ашаддий улоқчига айланди, доврўғи узоқ-узоқларга таралди. Кейинчалик ёши бир жойларга борганда ҳам шаклу шамойилини ўзгартирмаган чапанича мўйлов қўйиб олган, йигирма етти-йигирма саккизга кирган, элнинг назарида ҳали бўйдоқ Чавандоз ҳамманинг, айниқса қишлоқ қизларининг оғзидан тушмас эди. Худди ана шу кезлар у Гавҳарни учратиб қолди.

Гавҳар қишлоқнинг олд қизларидан бўлиб, дарвозасининг турумини айна совчилар бузадиган – ўн саккиз ёшда эди. У жуда чиройли, ораста, кўл-оёғи чаққонлиги сабаб не-не хонадон совчилари унинг эшигига танда қўйиб олишган эди. Оғир-босиқ, бошқа қақажон қизлардай кўп гапирмас, кулса ҳам шарақлаб кулмас, босиққина, иболи ним кулгиси уни янаям чиройли кўрсатар эди. Отаси ҳеч қайси бир уйнинг совчиларини ҳатто умидвор ҳам қилмасдан қайтарар, унинг харидорларининг сони эса ошгандан ошиб борар эди. Чавандоз Гавҳарни бир куни тўйда яқиндан кўриб қолди. Юрак ютди. Пахта терими маҳали Гавҳарни кузатиб, у ёлғиз қолган маҳал олдида борди:

– Ҳорма, Гавҳар, – деди.

Қиз ўгирилиб қаради.

– Бор бўлинг, – деди астагина, яна теримга чоғланаркан.

– Уйингга совчи юбораман, менга тегасанми, Гавҳар?

Қизнинг юзи дув қизарди.

– Отам сизни бебош бола дейди, сизга бермайди, – деди яна пахта теришда давом этиб.

Икром унинг кескин “йўқ” деб айтмаганлигидан кизнинг ҳам ўзига бефарқ эмаслигини сезди.

– Сени олиб қочаман, мен билан кетасанми?

– Айтибсиз-да, бизнинг зотда ҳали ҳеч ким қочиб кетиб эрга тегмаган.

– Сен биринчи бўласан.

Гавҳар ишидан тўхтаб қошини чимириб, унга ер остидан қаради.

– Вой, манови кишини, қайси гуноҳи учун отамни пичоқсиз сўйиб кетаман, кейин қандай қилиб элда бош кўтариб юради. Боринг, йўлингиздан қолманг, одамлар иккимизни кўрса нима деб ўйлайди.

Доимо Буркут уруғининг шевасида “Жўк, жузумди жувиб же” деб гапирадиган, тутган жойидан кесадиغان Бозоргул авлодининг тозалигига ниҳоятда эътибор берар эди. У фақат яхши хонадонларга қиз бериб-келин олар, куда бўлмишларининг авлодларини узоқ вақт яхшилаб суриштирар, айниқса қизларига харидор бўлган томон дидига ўтирмаса чўзиб ўтирмасдан дарҳол узиб юборар эди. Ёши улғайиб, навбат неварга-эвараларга келганда ҳам ўғиллари тугул, ҳатто чиқариб юборган қизларининг хонадонларида ҳам қиз олди-берги ишлари фақат унинг ихтиёрида бўларди. Оғир-вазмин, камгап, қишин-ёзин мудом кетмони елкасида, бирга кечирган умрлари давомида ўн бир боланинг отаси бўлган, етти ўғлини ҳам доимо қаватига олиб, ўзидек меҳнаткаш қилиб ўстирган – эри Мардон хотинининг бу ишларига аралашмасди. Хотинининг шу феъли учун уларнинг қизларига унча-мунчаларнинг харидор бўлиб келишга юраги бетламас, лекин шу билан бирга бу хонадонга куда бўлиш ҳам юртда ниҳоятда шарафли, обрў-эътиборли ҳисобланарди.

Онаси ниҳоят ўғлининг уйланишга розилик берганлигидан, унинг қишлоқнинг энг яхши қизига ишқи тушиб қолганлигидан хурсанд бўлди. Гавҳарнинг отаси Икромнинг совчиларини бир неча марта рад жавобини бериб қайтарди. Онаси эса Гавҳарнинг остонасига ётиб олди. Охир-оқибат қиз томон кўнди. Бозоргул қизни келин қилиб олиб келди.

Гавҳарга уйланган Икром уни фақатгина ўз табиига хос, алоҳида эҳтирос билан севди, хотини унинг учун ягона, гўёки ҳусну латофатда унга тенг келадиган бошқа аёл дунёда йўқ эди. У етти қават осмонларда учиб юргандек бир неча йил ҳузур-ҳаловатда, ғам-ташвиш нималигини билмай яшади. Бир пайтлар у Олесяни ҳам худди шундай севган эди. Икромнинг фақат китобларда ёки кинолардагига ўхшаш бундай беғубор, эҳтиросли севгисини унутолмаган Олеся бежиз икки-уч йил кўзда ёш билан унинг олдига боришга изн сўраб, илтижоли хатлар ёзмаган эди. Гавҳарга уйланган энди у Олесяни деярли унутиб юборди, ахён-ахёнда Олеся эсига тушиб қолганда ҳам унинг ҳақидаги хотиралари Гавҳарни учратгунича бўлганидек юрагини энтиктирмасди. Бозоргул эна ҳам шу келинига бошқача меҳр қўйди, зотан Гавҳарнинг рўзғор тутиши, ҳусни-малоҳати, ҳаё-ибоси шунга лойиқ эди. Икром пулнинг кетидан қувмас, пулнинг ўзи уни қувиб юрар эди. Ишлаб чарчамаслиги, доимо жўшиб турадиган куч-ғайрати туфайли у қўли бўш бўлди дегунча бир неча

шериклари билан пахсага чиқар, яхшигина бел отар, бошқалар битта иморат тиклашгунча, унинг тўдаси иккита-учта иморатни қўлдан чиқаришарди. Бунинг устига унинг оғилхонасида катта-кичик моли кўп бўлар, томорқасини ҳам гулдек қилиб қўяр, кўпкарилардан баъзида телевизорми, гиламми ёки бошқа бирор-бир қимматбаҳо солим ҳам олиб келиб турарди.

Гавҳар эрининг топан-тутганини саришта қилиб қўяр, қўлида шунча кўп пул бўлса ҳам баъзи бир бошқа аёлларга ўхшаб латта-путта ёки тиллага ўч эмасди. Фақат Чавандознинг онасигина яхши кўрган келинига ўзи ёки Икромга тайинлаб яхши кийимликми, тилла тақинчоқми олдирар, Гавҳар ўша кийим ёки тақинчоқларни ҳам тўй-йиғимларга фақат қайнонасининг қистови билангина ийманиб кияр ёки тақарди. Одатда болалари, келинларига қаттиққўл, мақтовга ҳасисроқ Бозоргул эна уни мақташдан чарчамас, қаерга борса ўзи билан Гавҳарни олиб юрар, ҳатто баъзи бир оилавий ишларини ҳам шу келини билан бамаслаҳат қилар эди. Келинининг маслаҳатлари ҳам доимо жўяли бўлар, камсукумлиги ва ўринли маслаҳатлари билан у ўзи билмасдан қайнонасининг ўзига эътиборини оширар, янада суйдиради эди. Гавҳарнинг эпчилиги сабаб, Чавандоз икки-уч йил ичида алоҳида ер олиб, данғиллама уй солиб кўчиб чиқди, аввалдан ароқни жуда яхши кўрадиган Чавандоз ичишни буткул ташламаса ҳам, чегарадан чиқмай ичадиган бўлди.

Табиатан хушчақчақ, давраларни яхши кўрадиган ва ўзи ҳам эл эътиборига тушиб қолган Чавандоз ёш хотини билан бир неча йил қандай ўтганини ҳам билмади. Уларнинг ўрталарида фарзанд бўлмади, бундан Гавҳар ва Бозоргул эна ташвишга тушиб қолишди. Қайнона-келин ҳар иккиси ҳам ташвишда эканликларини аввалига бир-бирларига билдиришмади, лекин кейинчалик сабри чидамаган Бозоргул эна ўзи келинини етаклаб икки-учта аёллар мутахассисларига олиб борди. Шифокорлар Гавҳарни яхшилаб текширишгандан кейин, эрини ҳам текширтиришларини маслаҳат беришди. Бозоргул эна бу гапни ўғлига айтганида у онасининг гапларига парво ҳам қилмади.

– Мен соппа-соғман, – деди-ю, онасининг ҳай-ҳайлашига ҳам қарамай уйдан чиқиб кетди.

Бозоргулнинг кейинги уринишларидан ҳам наф чиқмади, ўғли яна ўжарлик қилиб гапга кирмас, ҳақиқатдан ҳам ўзидек кучли, соғлом эркакдан бола бўлмаслиги мумкин эмас деб ўйлар эди. Шундан кейин Чавандоз хотинининг унга билдирмасдан кечалари баъзида йиғлаб чиқишини сезиб қолди, у ҳам қайнонасининг гапларини эрига қандай қилиб айтишни билмас, истиҳола қилар, бундан эса бадтар қийналар эди. Чавандоз хотинининг кўз ёшларини кўрса ҳам кўрмасликка олди.

Шундан кейин у гоҳ-гоҳида ўзига “Нима учун ўртамизда фарзанд бўлмапти?” деб савол берар, лекин яна табиига хос қайсарлик билан “айб менда эмас” деган хулосага келар эди. Аста-секин уларнинг бахтли ҳаётларидан путур кета бошлади.

– Менга қаранг, – деди Гавҳар, – ўзимизни бир текширтирайлик.

– Сенам энамга ўхшаб эзма бўп қопсан, кўп бошимни қотирма, – жеркиб берди Чавандоз.

– Агар бу яқин-атрофда текширтирсак гап-сўз бўлишидан чўчиётган бўлсангиз, томошага борган бўлиб, Тошкентда текширтириб келайлик, у ёқда яхши

дўхтирлар кўп эмиш, – деди Гавҳар эрининг жеркиб берганига ҳам қарамай.

– Ана пул кўлингда, энам билан бориб текширтириб келавер.

– Худо хайрингизни берсин, Тошкент катта шаҳар бўлса, сиз дунё кезган одамсиз, ўзингиз оборинг, аямниям оламиз...

Аёлларнинг машмашалари, айниқса энасининг қистовлари уни безитди, уйдан жанжал аримай қолди, шу тариқа у бора-бора Гавҳардан совий бошлади, лекин шифокорларга бориб, ўзини ҳам лоақал бирор марта текширтиришни хаёлига ҳам келтирмади. Фикрмулоҳазадан кўра кўпроқ кўнглининг кўчасига қараб иш қиладиган Чавандоз бора-бора аввал жонидан ҳам ортиқ кўрган хотинини ҳатто ёмон кўриб ҳам қолди, бу иши ҳам унинг жўшқин, асов табиатига хос эди, турмуш қуришганига саккиз йилдан ошгач, унинг ўн етти ёшли Олияга ишқи тушиб қолиб, Гавҳарнинг жавобини берди.

Олия – бир умр колхозда сувчи бўлиб ишлаб келган Очилнинг қизи эди. Унинг хотини Муқаддам ёшлигида бир неча маротаба эрга тегиб, узоқ-узоқларга ҳам енгилтаклиги билан ном таратган, охири акалари тиниб-тинчимаган сингилларини жиловлаб, меровроқлиги сабабли ёши ўттиздан ошганда ҳам ҳеч ким қиз бермаган шу Очилга узатишганди. Ёши элликка етиб қолганда ҳам Муқаддамнинг қишлоқда ҳали у, ҳали бу эркак билан гапи чувалиб турарди. Уларнинг тўрт қизлари бўлиб, Ҳалима, Салима ва Олималар турмушга чиққан, Олия – оиланинг кенжа қизи эди. Қизларнинг ҳаммаси ҳуснда шу ёшга кириб ҳам ёшлик тароватини йўқотмаган онаси Муқаддамга тортишган, бири-биридан чиройли, айниқса Олия опаларининг ичида жудаям бошқача эди. Енгилтакликда онасига тортган Ҳалима ва Салиманинг ҳам бошлари жанжалдан чиқмас, Ҳалиманинг турмуши бузилиб, иккинчи эри билан турарди. Фақат Олимагина онаси ва опаларининг ишларидан номус қилиб юрар, уларнинг навбатдаги гаплари чиққанида бориб ҳаммаларини итнинг олдидан ўтказиб, уришиб-сўкиб келар, опаларига кўшиб хотинларини эплай олишмаган поччалари ёки отасини ҳам койиб келарди. Лекин у ўз оиласидан ҳаммавақт ҳам ортиб улардан хабардор бўлолмас, шунинг учун опалари ёки онаси бир муддат тинч юриб, кейин яна ўз билганларидан қолишмас, тез-тез янги гап-сўзга сабаб бўлиб туришарди.

Онаси ва Гавҳарнинг гапларидан безиб юрган Чавандоз бир куни кўпкарида Олияни кўриб қолди. У даврадан солимни олиб чиқиб, томошабинларга яқин келиб шу томонга қараганида Олиянинг ҳам ўзи томон тикилиб турганини кўрди, кўрди-ю, қизнинг бениҳоя чиройли чеҳрасидан кўз узолмай қолди. Юраги “жиз” этиб кетди. Чавандознинг унга бошқача қараб қолганлигини Олия ҳам сезди шекилли, нозли кулиб кўйди. Олия буни бирор-бир нарсани ўйламасдан, юрган йўлларида ҳам шунчаки нозланиб юришадиган опаларидан, онасидан кўриб-билиб ўрганган тарзда қилди, лекин шу билан ўзи ҳам билмай Чавандозни илтирдирди-қўйди, унинг юрагига чўғ ташлади. Кейин эса Чавандоз кўча-қўйда, тўйда, бошқа жойда Олиянинг нигоҳини пойлайдиган бўлди, бутун фикру-зикри қизда бўлиб қолди.

Буни сезган Олия ҳам ораларида деярли йигирма ёш фарқ бўлишига қарамай, охири нима билан туга-

шини ўйлаб ўтирмасдан, Чавандоз билан кўз уриштириш ўйинини бошлаб юборди. Гоҳида дуч келишганда бошқача салом бериб, бир-икки оғиз шунчаки гаплашиб кўядиган ҳам бўлишди. Олиянинг ишвалари охири-оқибат Чавандознинг ихтиёрини бутунлай олиб қўйди, уларнинг оиласи енгилтаклиги билан ном таратганлигига қарамасдан, Гавҳарнинг жавобини бериб Олияга уйланишга қарор қилди. Бир куни Олияни холи топиб шу ҳақда гаплашишди. Чавандознинг доврўғидами, пул топишигами, нимасига учди экан, ҳар қалай ораларида деярли йигирма ёш фарқ бўлишига қарамасдан, ўн етти ёшли Олия унинг таклифига рози бўлди. Улар яширинча учрашиб, гаплашиб юришди.

Гавҳар кейинги пайтларда эрининг ўзига рағбати йўқлигидан унинг хаёли бузилганлигини сезиб юрарди. У яна бир неча марта Чавандозга ўзларини текширтиришларини ёлвориб-йиғлаб сўради. Аммо у қанчалик илтижо қилмасин – Чавандоз шунчалик тезроқ у билан ажрашиш ҳаракатига тушди. Бир куни эрталаб шериклари билан узоқроқ бир қишлоққа ишга кета туриб отини эгарларкан, деди:

– Гавҳар, энди сен билан турмушимиз бўлмайди. Мен ҳафта-ўн кунга кетаяпман. Қайтиб келгунимча уйдан нима истасанг барини олиб отангникига бор, ажрашамиз.

Гавҳар ишнинг ажрашишларигача бориб етишини сезиб юрар, бу унинг учун қутилмаган нарса эмас эди, жиққа ёш кўзлари билан эрига ер остидан қараб:

– Қарорингиз қатъийми, бошқа чорамиз йўқми? – деди.

– Қарорим қатъий, қатъий. Бўлди-да энди, – деди жеркиб Чавандоз ўзи учун ҳам ниҳоятда қийин бўлган бу суҳбатни ортиқ чўзишни истамай, – бор пул, тиллаларингни, гиламми, бошқами, ҳаммасини олиб кетавер. Менга ётиб туриш учун бир сидра кўрпа-тўшак ташлаб кетсанг бўлди.

– Менга ҳеч нарсангиз керак эмас. Шу бугуноқ бу уйда мени қайтиб кўрмайсиз.

Бир неча кун ўтиб кечқурун Чавандоз уйига қайтиб келганида, ҳовлиси сув қуйгандек жимжит, бирорта деразада чироқ кўринмас эди. У ичкарига кириб, чироқларни ёқиб ҳамма хоналарни кўздан кечириб чиқди. Уйда ҳамма жиҳозлар аввалгидек, саранжом-саришта, ҳатто Гавҳарнинг кўчалик кийимларую, тиллалари ҳам жой-жойида турар, тахмон остида сандикда анча пул ҳам тугилганча қолган эди, гўё Гавҳар бирор ёққа бирор чикқан-у, ҳозир қайтиб келадигандай. Чавандоз пулни чамалади, уйда шунча пули бор деб ўйламаган эди, бу пулга ҳозирнинг ўзидаёқ енгил машина олса бўлар эди. Гавҳар уйдан ҳеч нарса олиб кетмаган, у бу уйда ўзи учун энг азиз, энг қадрли, ҳаётининг мазмуни, борлиги, яъни кўз очиб кўрган, севиб теккан эрини ташлаб кетган, Чавандознинг қароридан нақадар хафа бўлганлигини, норозилигини ана шу тариқа изҳор қилиб кетган эди. Чавандознинг кўнглида аллақандай бир хижиллик қолди, ундан кўра уйни шипшидам қилиб кетганида анча енгил тортарди. Бу хижиллик гоҳо эсидан чиққандек бўлар, гоҳида эса, Гавҳарнинг олдида нақадар катта гуноҳ қилганлигини эслатиб, сим-сим қилиб юрагини ўртаб бир неча йил уни тарк этмади.

Аммо шу топда тезроқ Олияга етишиш истаги унинг кўнглидаги хижилликдан вақтинча устун келди. Эртаси куни эрталаб яна ишга кетатуриб Гавҳарнинг тиллаларини ва тугунда анчагина пулни олиб, ини-

ларидан бири Низомникига борди-да, унинг хотинини чақириб:

– Келин, мана буни энамга бергин, Гавҳарга бериб қўйсин, мен унинг жавобини бердим, у отасиникига кетган, – дедию, келинини ҳангу-манг қолдириб отини йўрттириб кетди.

Ўғлининг бу қилмишидан дарғазаб бўлган Бозоргул эна уни излаттирди, лекин узоққа ишга чиқиб кетганлигидан уни топа олмади.

Чавандоз учун энг муҳими ҳозир тезроқ Олияга етишиш эди, у шу иштиёқ билан ёниб юрар, Олияни олиб келгунча онасининг кўзига кўринишни хаёлига ҳам келтирмас эди. Олияни олиб келсин, кейин нима бўлса бўлар. Бир-икки кундан кейин кечкурун Олия билан гапни бир жойга қўйди-да, унинг онасини чақириб:

– Муқаддам опа, мен Олияга уйланмоқчиман, Гавҳарнинг жавобини бериб юбордим. Энамнинг феълени биласиз, у тўй қилгани қўймайди. Халқнинг кўзи олдида мен худди қизингизни олиб қочиб кетган бўлай, тўйни кейинроқ қиламиз. Ҳозирча мана буни олиб турунг, – деди-да унга тугунчада пул берди. Қизи билан Чавандоз аллақачон гаплашиб юришганлигидан хабардор, бунинг устига катта пулни кўрган Муқаддам дарров розилик берди-қўйди.

Чавандоз ўша кун кечасиёқ Олияни уйига олиб келди. Дарвоза эшикларини тамбалаб, икки-уч кун уйдан чиқмади. Ўғлининг охир-оқибат уйда эканлиги, Олияни обқочиб келганлигидан хабар топган Бозоргул эна дарвозасига келиб жон-жаҳди билан тақиллатди.

– Икром, оч дарвозангни, уйда эканлигингни биламан, тоқай мендан қочиб юрасан, ё девор ошайми, – дегач, Чавандоз чиқиб дарвозани очди.

Кампир кўзлари билан тешиб юборгудек Чавандозга тикилиб қаради, у онасининг қаҳрли кўз қарашларига дош беролмай нигоҳини ерга қадади.

– Ҳов нодон бола, сен нима п... жиб журипсан, сен ҳали менинг Гавҳаримди бир бўлак кўмирга алишдингми? Менга бериб юборган матоҳларингди бошига урадимми у? – шундай деб Бозоргул эна тугунларни Чавандознинг оёғи остига отиб юборди. – Ўзи-ку, уни сенга олиб бергунча эна сутим оғзимга келувди, энам яна қайси юз билан Гавҳарнинг олдига боради, қудаларининг юзига қандай қарайди деб ўйламадингми? У – ўз оти билан ўзи Гавҳар эди, бундай аёлни юртти юз йил пиёда кезиб ҳам товалмайсан. Манови юзсиз ҳаштарингнинг жавобини бериб, дарров бориб келинимди қайтариб олиб кел, кейин Тошкентга бориб, ўзингди катта дўхтирларга кўрсат, ҳамма айб ўзингда.

– Эна, бўлар иш бўлди, – деди Чавандоз онасининг юзига қаролмасдан, – мен Гавҳарни олиб келмайман, Олияниям элтиб қўймайман. Мен соппа-соғман, мана кўрасиз.

– Шу гапинг – гаппа?

– Гапим гап, эна. Пул билан тиллаларини Гавҳарга обориб беринг, ё бировдан бериб юборинг.

– Ҳов бевош бола, билиб қўй, мен бу зоти пастларди уруғини яхши биламан. Сен билан юз йил умр қилса, ўлиб қолганда бир марта кўзингга чўп ташлайди. Ҳали Гавҳаримди уволи тутмаса сени, қирчинингдан қирқилгур, жувонмарг, – кампир шундай деб ўғлининг юзига “қарс” этиб шапалоқ тортдию, кейин дарвозадан чиқиб кетди. Чўрткесар, ушлаган жойидан кесадиган Бозоргул эна ўғлининг ҳам ўзидай бир сўзли, айтган гапидан қайтмаслигини яхши билар эди. Аммо эна

бир ишни қилгунча, бир гапни айтгунча минг мулоҳаза қилса, Чавандоз кўнглининг ҳою-ҳаваси билан иш қилар, бу жиҳати билан у онасига бутунлай ўхшамас эди.

Гавҳар отасининг уйда неча-неча харидорларнинг жавобини бериб икки йил юрди, Бозоргул барибир шунгача Икромни Олиянинг жавобини бериб, Гавҳарни қайтариб олиб келишга кўндирмоқчи бўлиб кўп уринди. Икки йилдан кейин у хотини ўлиб, икки ёш боласи билан бева қолган қишлоқнинг устаси – Жабборкулга тегиб кетгандан кейингина ўғлини тинч қўйди. Бозоргул эна нақадар дийдаси қаттиқ, баджаҳл аёл кўринмасин, болаларининг ҳаммасини ҳам ўзларига билдирмасдан севар, лекин ўғилларининг тўнғичи бўлган Икромга меҳри бўлакча эди, бу оғир гуноҳи учун у ўғлидан бутунлай воз кечиб-ку кетолмади, аммо унга бўлган муносабатини бутунлай ўзгартирди. Қайтиб Чавандознинг уйига қадамини босмади, унга бемурувват бўлди, оилавий йиғинларда ҳам опа-инилари, келинлари, куёвларининг олдида унга кўрс муомалада бўлар, кўпинча “ҳамма гапирса ҳам сен жим ўтир” деб уни чўқиб турарди. Олияни эса келини сифатида мутлақо қабул қилмади. Унинг қўлидан бир пиёла чой ичиш тугул, ҳатто бировларнинг тўй-маъракаларида ҳам ўзи ўтирган дастурхонларга йўлатмади, келинлари, қизларига ҳам Олияни уйларига чорлашларини бутунлай тақиқлади. Фақат беш-олти йил ўтибгина болалари Чавандознинг юзидан ўтолмай Олияни кампирдан яширинча чақира бошлашганлигини билиб, ўзини билмаганликка олди. Баъзида у камдан-кам бўлса-да Чавандознинг уйига зарурат юзасидан борар, шунда ҳам дарвозадан кирмасдан гапини айтиб қайтар, ўғли уйда бўлмаса гапини Олияга “ҳов, Икромга айтиб қўй, ундай қилсин” кабилида топширар, бирор марта бўлсин, Олия ёки “келин” деб айтмас эди. Ҳолбуки Гавҳардан бошқа ҳамма келинларини исми билан, фақат Гавҳарнигина “келин” ёки “Гавҳар келин” деб чақирар эди.

Чавандоз Олия билан ҳам ҳув бир пайтлар Гавҳарга уйланган пайтларидек яна роҳат-фароғатга шўнғиб кетди. Олия айниқса келинлик либосида ўн келинга татир эди, у Чавандознинг кўзига нақ ўт-олов бўлиб кўринар, Гавҳардан фарқли ўлароқ ҳис-туйғуларини кўп яшириб ҳам ўтирмас, “қуш уясида кўрганини қилади” деганларидек, онаси, икки катта опасидан эркак зотини сеҳрлаб, ихтиёрини қўлдан олиш санъатини яхши эгаллаган, шунинг учун Чавандоз унинг ноз-ғамзасини, навозишларини дарров соғиниб қолар, шериклари билан узоқроқ жойга ишга чиқиб кетса ҳам ишлаган жойида ётиб қолмас, нари борса икки кун ўтмасдан кечаси уйига келиб кетар эди.

Унинг ҳаловатига фақатгина уч-тўрт йил ўтиб, яъни Гавҳар фарзандлик бўлганлигини эшитгачгина путур етди.

Кўз очиб кўрган эри билан турмуши бузилганлигидан қаттиқ изтиробда юрган, тирноққа зор бўлиб, тушларида неча марта лаб бешик тебратиб бола алла-лаб чиққан, табиат ҳар бир аёлга ато этадиган оналик меҳридан ҳали бир мисқоли ҳам сарфланмаган Гавҳар Жабборкулнинг саккиз ёшлик мактабга борадиган қизчасини, беш ёшлик ўғлини худди ўз болаларидек кўрди, уларни оқ ювиб, оқ тараб, болаларининг ҳам, Жабборкулнинг ҳам меҳрини қозонди, элнинг оғзига тушди. Эвазига тақдир уни ҳам сийлаб бирор йилда ўзи ҳам фарзандли бўлди, орқа-олди бола билан тўлиб, аёллик бахтига тўкис етишди.

Чавандоз Гавхарнинг фарзандлик бўлганлигини эшитиб, гангиб қолди, ичидан гўё бир нима узилиб кетгандек бўлди. Йўқ, бу Гавхарга нисбатан ҳасад эмасди, балки шу пайтгача юрагининг тўрида ғимирлаб юрган, у эҳтимолки сохта мағрурлик билан тан олгиси келмай “балким айб ўзимдадир” деган фикрнинг энди баралла портлаб хаёлига келганлиги эди. Шунда у Олеся билан ҳам ўрталарида фарзанд бўлмаганлигини, Олеся ҳомиладор бўлиш илинжида оиласини мустаҳкамлашга қанчалик уринганлигини, ҳомиладор бўлавермагач, нақадар ташвишга тушиб қолганлигини эслади. Агар ўшанда арзимаган баҳона билан Олесяни ташлаб келмаганида у ҳам Икромга “ўзимизни текширтирайлик” деган гапни аниқ айтган бўларди.

Чавандоз умрида биринчи марта чинакамига саросимага тушиб қолди. У аввал Олияга аёллар шифокорига бориб ўзини текширтиришини айтди. Олия текширишлардан ўтиб, ўзида нуқсон топилмаганлигини айтгач, яқин атрофдаги шифокорларга борса гап-сўз тарқалиб кетишидан чўчиб, ўйнаб келиш баҳонасида Тошкентга бориб ўзини текширтди. Текшириш натижалари эса худди ўзи хавотир олиб юрганидек, яъни айб Чавандознинг ўзида бўлиб чиқди, энг ёмони, шифокор унга “беш-олти йил аввал келганингизда жарроҳлик амалиёти билан дардингизни тузатар эдик, энди кеч қолибсиз” дегани бўлди. Ёши қирқдан ошгунича ўйлов, дарду алам нималигини билмаган Чавандоз учун бу қисматга кўникиш оғир эди, у изтироб ичида қолди. Ҳар сафар Гавхарнинг яна фарзанд кўрганлигини эшитганида ичидан зил кетар, унинг дардига даво йўқ, чорасизлигидан нафақат шуурини, балки вужудини ҳам ўртаган аламини ичкиликдан олар эди. Аммо-лекин тиллага кўмилиб, энг сўнги урф бўлган ялтироқ либослар кийиб, давраларда бир гапириб-ўн кулиб, ҳаммани ўзига қаратиб юрган танноз Олияни эса ўрталарида фарзанд йўқлиги заррача ҳам ташвишга солмасди. У бирор тўй-ҳашамдан қолмас, Чавандоз обқочиб келган ўша пайтлардагидек ўйин-кулгудан, хотинларнинг йиғинларидан бўшамас эди.

Ўзи тенгилар қиз чиқариб, ўғил уйлантириб, нева-ра кўра бошлагач, Чавандоз жиянларидан бирортасини ўз уйига олиб келиш пайига тушиб қолди, лекин бунинг учун аввал онасининг розилигини олиши лозим эди. У минг бир ўйлов ичида бошини эгиб онасининг олдида борди, чўрткесар кампир унинг гапини эшитишни ҳам хоҳламади. Унинг олдидан Чавандознинг латтаси сувга тушиб қайтди.

– Ўзинг пиширган ош, қандай жесанг жейвер, менинг у ҳаштарига бериб қўядиган болам йўқ, – деди момо. – Менга қолса у зоти пастга эшигимдаги итимнинг ялоғига бир коса ювинди ҳам солдирмас эдим, бир сенга қолганда дар қолдим-да. У юзсизингнинг ўзи ким-у, унинг қўлида тарбия топган бола нима бўларди. Бор, бу нарсани хаёлингга ҳам келтирма, бу масалада менинг олдимга қайтиб қадамнингни босма...

Энасининг олдидан дили оғриб қайтган Чавандознинг энди Олиянинг жиянларидан бирортасини олиб келишдан бошқа чораси йўқ эди. Олия бунга рози бўлди, ҳатто хурсанд ҳам бўлди, Салима онасининг тўрт-беш яшар бир қизчасини олиб келишди. Аввалига Олия уни эркалаб қўғирчоқдек кийинтириб ўзи билан бирга олиб юрди. Бироқ гўдак бола қўғирчоқ эмас, уни зерикканда тоқчага олиб қўйиб бўлмас эди. Қизча гоҳида шамоллаб бетоб бўлиб қолар, бундай пайтлар

да ширин уйқудан кечиб уни парвариш қилиш керак, болага доимо эътибор даркор эди, бу эса хотин-халаж давраларининг гули бўлиб юрган сатанг, Олиянинг табиатига тўғри келмасди. “Кўниқолмади” деган баҳона билан жиянини яна опасиникига қайтариб элтиб қўйди. Тўғри, у шундан кейин ҳам жиянини тез-тез олиб келиб, ўзи билан яна у ер-бу ерга олиб бориб юрди, лекин уни фарзандликка қабул қилмади. Чавандознинг хотинидан зеҳни койиди. Ҳа, ҳамма бола туғмаган аёл ҳам Гавхардек бўлолмас экан-да, яна унинг олдидаги гуноҳкорлик ҳисси бағрини ўртагандан-ўртади. Жиянини Олиянинг ўзи қабул қилишни хоҳламадимми, уни бунга мажбур қилиш бефойда эди. Чавандоз охири бунгаям кўникишдан бошқа иложи қолмади.

Аммо бу ҳали бир-икки марта турмуши бузилган, бефарзандлик дарди бағрини кемириб юрган Чавандознинг пешонасига битилган кўргиликларнинг ҳаммаси эмас эди.

Қишлоқда улоқчилар кўп бўлиб, улардан бири Эгамберди эди. Эгамберди Чавандоздан йигирма ёшлар чамаси ёш бўлиб, ўттиз беш-ўттиз олти ёшларда, бақувват гавдали, чапдаст улоқчилардан ҳисобланар, аста-секин унинг ҳам доврўғи кўпкари ишқибозлари ўртасида кенг тарқалиб бораётган эди. Эгамберди нафақат чапдаст улоқчи, балки масту-бемаст тўйларда бир-икки кишини уриб оғзи-бурнини қон қилган, бундан ташқари шилқимлик қилиб айрим хотин-қизларни йўлдан урган, шу қилиқлари туфайли бир-икки рўзғорни бузганлиги билан ҳам ном чиқарган эди.

Бир куни қишлоқдаги бир тўйда Чавандоз ширакайф Эгамбердининг даврадан чиқиб кета-кета, базмхонанинг аёллар ўтирган томонига қараб тиржайиб бораётганлигини кўрдию, у ким билан кўз ўйини қилаётган экан, деган қизиқиш билан ўша томонга қаради. Қарадию, лаққа чўғни ютгандек ичини бир нима куйдириб кетди: Эгамбердига киши билмас қараб, ноз-карашма қилиб кўз сузаётган аёл – Олия эди! Чавандознинг ғазабдан икки чакка томирлари лўқиллаб, кўз олди қоронғилашиб кетди. “Ҳали сенларми Икром Чавандозни лақиллатмоқчи бўлган ифлослар”, деб ўйлади ғазабини атрофдагиларга сездирмасдан қўларини мушт қилиб.

Чавандоз ёшлиқдаги кучи-шижоатини ҳеч бир камайтирмай сақлаб қолганлиги билан, аввалиги ўта қизиққонликларини енгган, ҳатто энг катта кўпкариларда ҳам ҳамма совринларни ўзи олишига кўзи етса ҳам, бошқаларга ҳам доври берар, кўрда ёлғондакам айлаиб ёки ўзини улоқни олмаганга солиб, чеккага чиқиб кетар, бу ишни фақат даврани қиздириш учун қилар, у очкўз эмасди. У даврага улоқни олиш учун эмас, тортишиш, завқ-шавқ, ҳузур бағишлаш учун тушар эди. Охириги бир-икки кўпкариларда Эгамбердига ҳам бир-икки марта улоқни ёлғондакам тортишиб, бериб юборган эди. Кейинчалик бир-икки даврада Эгамбердининг унинг ортидан “Чавандозни – Чавандоз қилган асли Содиқ чўпоннинг бўз оти эди, энди ҳар иккиси ҳам қариб, қирчанғи бўп қолган” деб кулги қилганлиги ҳам қўлоғига чалинган, бу гаплар андак унинг ҳамиятига теккан бўлса ҳам, кейинчалик Эгамберди билан тенг бўлиб юрмасдан, эътибор қилмай кетган эди. Шунинг учун экан-да, бу ўзига бино қўйган ахмоқ Чавандозни қариганга чиқариб, ўзини тенги йўқ улоқчи тарашлаб унинг доврўғига эгалик қилмоқчи, энди эса ҳатто хотинига ҳам кўз олайтиришгача бориб етипти-да, аблаҳ...

Уларнинг бу кўз уриштириш ўйинлари Эгамбердининг даврани айланиб чиқиб кетгунича бир неча дақиқа давом этди ва Чавандоз унинг ўзидан мамнун ҳолда, ширин хаёллар оғушида мийиғида кулиб чиқиб кетганлигини кўрди. Чавандоз Олия томонга қаради, унинг юз-кўзида ҳам худди шундай мастона хушнудликни кўрди. Унинг бу қилиғи – шубҳасиз, бориб турган тўқликка шўхликнинг ўзгинаси эди, чунки Чавандоз ҳали ўзида заррача қариллик аломатларини сезган эмас, ўзининг эҳтирослари Олиянинг эҳтиёжларини ортиғи билан қондиришини аниқ билар, эллик беш-эллик олти ёшга кириб ҳам ҳали боқилган ҳўкиздедек бақувват, унча-мунча йигитлар ҳавас қилгудек куч-шижоатга эга эди.

Шу кунларда Чавандоз шериклари билан бир катта иморатни кўтариш учун келишиб олишган, ўн беш-йигирма кунга узоқроқ жойга кетиши керак эди. Энди у бундай қилолмас, хотинини қўриқлаш лозим эди, чунки бу кўз уриштиришлардан кейин ўзининг ифлосиятини амалга ошириш йўлида Эгамберди энг биринчи имкониятини қўлдан чиқармаслиги аниқ. Чавандознинг ишга ётоқ билан чиқиб кетиши эса унинг учун айни муддао бўлар эди. Чавандоз кейинги кунларда Олия у билан тўшақда бирга ётса ҳам, хаёли бошқа ёқда экандай кўринганлигини эслади, уларнинг бу ўйинлари чамаси фақат эндигина бошланган, орала-рида ҳали бошқа ҳеч нарса бўлмаган эди.

“Хув қанжиқ, қазисан, қартасан, асли зотинга тортасан, онанг жалаб эди, сен ҳам ўшанинг боласисанда” деган хаёл ўтди кўнглидан. Аввалига у ишга кетган киши бўлиб, кечаси уларни пойлаб қўлга тушириб, ҳар иккисини чавақлаб ташламоқчи бўлди. Бироқ шу ёшга кириб орттирган эндиғи ҳаётини тажрибаси унга ёшлик пайтларидек аччиқ устида бир иш қилмасликка, бирпас сабр қилиб, кейин фикр-мулоҳаза билан иш кўришга ўргатган эди. Чавандоз тўйдан сир бой бермасдан хотини билан қайтди-да, бу иккаласининг қандай қилиб таъзирини бериш устида бош қотира бошлади...

Қишлоқдаги қарилар ичида энг ёши улуги – Пирназар чўпоннинг тўрт ўғли, ўнга яқин ўзини тутиб олган неваралари қариянинг саккиз мучали, яъни тўқсон олти ёшига икки-уч мол сўйиб, юртга аввал наҳорга ҳалиса, кейин эса катта кўпқари бермоқчи бўлишди. Кўпқарига гилам, телевизор, майда-катта молдан ташқари бир “Жигули” энгил машинаси ҳам аташипти.

Икром эрталаб отига минди-да, ёшлиқдаги дўсти Содиқ чўпоннинг олдида борди. Содиқ ўғиллари билан даштдаги ерда деҳқончилик қилар, икки юздан ошиқ қўйи, ўттиз-қирқ бош моли ва тўрт-бешта оти бор эди.

– Ҳа, Чавандоз, бу томонларга сира келмас эдинг, бирор бир дардинг борми дейман-да, – деб кулиб қарши олди дўстини Содиқ.

– Гўзал қаерда, Содиқ?

Гўзал ўша Эгамберди айтган, Содиқнинг бир пайтларда донг таратган улоқчи бўз оти бўлиб, бирор йилдан бери Содиқ яхши кўрган отини аяб, энди қариди деб, кўпқариларга олиб чиқмас, шунинг учун уни халқ орасида кўпқарига буткул ярамайдиган қари қирчанғига чиқариб қўйишган эди. Чавандоз дўстининг бу отида ҳам кўп марта соллимлар олиб ўзининг ҳам, Гўзалнинг ҳам доврўғига доврўқ қўшган эди.

– Ҳа, Пирназар буванинг тўйиғами, ўзининг отинг ундан ўн чандон яхши-ку, бу бир қари от бўлса, – деди Содиқ.

Улар бўз отнинг олдида келишди, Чавандоз отни яхшилаб кўздан кечирди. От ўт чайнашдан тўхтади, кўрагини кериб қулоғини чимирди ва тек қотди, у Чавандозни таниган эди.

– Бекор айтибсан, ўзинг қариб қопсан, – деди Чавандоз отнинг тетик, ҳали кўпқари чопишга иштиёқи борлигидан мамнун бўлиб. Чавандознинг доимо чўн-тағида от учун бир ҳовуч оққанд олиб юрадиган одати бор эди, уч-тўрт чақмоқ қанд олиб отга тутди, – Абдуллани чақир.

Абдулла Содиқнинг кенжаси бўлиб, ёши ўн еттиларда, ҳамма ўғилларининг ичида отга, кўпқарига ҳаваси бошқача, ўзининг ҳам улоқчи бўлиш истаги кучли эди. Чавандоз эса унинг назарида гўёки дostonлардаги қахрамонларнинг бири, у астойдил ихлос қилган кишилардан эди, келиб илжайиб, юзида эҳтиром ифодаси билан қўлини кўксига қўйиб Чавандозга салом берди.

– Қани, отга мин-чи буваси, – деди Чавандоз унинг саломига алик олиб, – йўрттириб хув анов тепани бир айланиб кел.

Чавандоз кўрсатган масофа анчагина эди. Абдулла айтилган жойдан отни айлантириб келганда, дўстлар икки отимдан нос чекиб улгуришган эди. Чавандоз отнинг бўйни, сағрисини ушлаб кўрди, от терламаган, фақат бадани энди қизиган эди.

– Гап бундай, Абдулла, – деди Чавандоз ёнидан бир даста пул чиқариб, – мана бунинг ҳаммасига арпа билан қуруқ беда оласан. Эрталаб бир шокосада, кечқурун яна биттада арпа берасан. Отни ҳар куни эрталаб ҳозиргига тўрт юз-беш юз қадам қўшиб, йўрттириб-лаб айлантириб келасан, ҳар куни бир сиқимдан арпани ҳам кўпайтириб борасан. Ўн кунлардан кейин ҳўл ўт бермасдан, истаганича фақатгина қуруқ бедага тутасан, бу пайтда арпани етти-саккиз косага етказасан. Лекин айлантириб келганиндан дарров сув тутма, бадани совисин, бошқа маҳал сув доимо олдида турсин. Икки-учта шаҳарлик ойимтиллалар чўмилганда ишлатадиган катта идишдаги шампундан олиб келиб, отни чўмилтириб тур, пулни аяма, буваси. Мен ўн кундан кейин хабар оламан.

– Чавандоз, пулингни олиб қўй, – деди Содиқ, – ҳар қалай от меники-ку, арпаям, бедаям деҳқончилик...

– Ҳали сен ҳам кўрасан, аяган қари отининг нималарга қодирлигини, пулни ол дедимми, ол.

Чавандоз айтилган куни келиб отни кўрди-ю, ишончи янада ортди. От гўёки тўрт-беш ёшга яшаргандай юришлари энгил, чарчамас-терламас, бадани офтобда чиннидай ялтларар, сағриси ва ўмровлари эт олиб, пича кўпчиган эди. Энди уни ана шу ҳолатда ушлаб турилса бўлди эди.

– Энди арпани тўрт косадан оширма, – деди Абдулла, – сув, қуруқ беда олдида турсин, ўша айтган масофадан ҳар куни бир айлантириб келасан. Кўпқари куни уни ўзинг миниб борасан. Тамом.

Солимнинг каттаси энгил машина эканлигини эшитиб, кўпқарига узоқ-яқиндан улоқчиларнинг “манаман” деганлари йиғилишди.

Машина илинжида ташриф буюришган кўпчилик кучли улоқчилар қатори Эгамберди ҳам кўпқарининг охирини, яъни довга машина тикилишини кутиб турди. Чавандоз бир-икки марта даврани ичига кириб, Гўзалнинг баданини салгина қиздириб, уни курашга тайёрлаб турди. Охирида машина учун алоҳида улоқ ташланди,

улоқ ҳам совринга яраша, яъни улоқ эмас, икки яшар серканинг бир ярим пуд келадиган танаси эди.

Кураш бошланди.

Бу давра узоқ давом этди, аста-секин кучлиларнинг ҳам кучлилари сараланиб, машина иштиёқмандларининг ярми чеккага чиқиб кетди, шундай бўлса ҳам орадан ярим соат ўтса ҳамки, даврада саксонга яқин от бор эди. Отлар гир айланиб, давра кўчиб юрар, туюқлар остидан чиққан чанг кўкка ўрлаган, томошабинлар баъзан тўзонда улоқчиларни таниёлмасдан ҳам қолишарди. Йиқилган ким, қўл-оёғи эзилгану, қош-қовоғи ёрилган ким, кураш аёвсиз борар, даврада борган сари энг кучлилар қолаётган эди.

Эгамберди даврани ёриб, улоқча етиб борганда Чавандоз ҳам даврада, унинг улоқни қўлга киритишини кутиб турарди. У Эгамбердини кўздан қочирмас, унинг ҳар бир ҳаракатини кузатар, унинг усулларини яхши билса ҳам, яна заиф томонларини илғашга ҳаракат қилар эди. Шу билан бирга Чавандоз унинг йирик гавдасига яраша жисмонан бақувватлига, маҳоратига ҳам амин бўлди, лекин бу Чавандозни чўчитмас, ҳар қалай ўзидагичалик тажриба Эгамбердида ҳали йўқлигига унинг ишончи комил эди.

Эгамберди мўғулбашара бир улоқчи билан узоқ тортишди, Чавандоз мўғулбашарани танимади, у чамаси узоқроқдан келган, пихини ёрган улоқчилардан эканлиги унинг ҳар бир хатти-ҳаракатидан кўриниб турарди, рақибининг узоқ йўл юриб келган отида чарчоқ аломатларини сезган Эгамберди уни роса айлантириб ҳолдан тойдирди, ниҳоят мўғулбашаранинг оти панд берди, оломоннинг ҳайқириғи остида Эгамберди ундан улоқни тортиб олди.

Энди Чавандознинг гали келган эди. Чавандоз Эгамберди ҳам, оти ҳам ҳаливери чарчамаслигини кўриб турар, энди нафақат куч, балки маҳорат ва тажриба кимда бўлса – ўша ғолиб бўлар эди. У бир қадар узоқда бўлса ҳам Эгамбердининг олдига етиб олди-да, улоқни маҳкам ушлаб олди. Эгамберди олдида Чавандозни кўрди-ю, мийиғида кулиб қарши олди, бу унинг учун ҳам айни муддао эди. Ҳозиргина мўғулбашарадан улоқни тортиб олганлиги уни мамнун қилган, ўзига ишончини янада оширган эди, у Чавандозга масхара-омуз, бепсандлик билан боқди, пайтдан фойдаланиб рақибини тўрт-беш минг кишилик халқнинг кўз ўнгида синдириб, унинг доврўғига ҳозироқ бус-бутун эга чиқмоқчи бўлди.

Худди ана шу нарса, яъни – рақибини писанд қилмаганлиги унга панд берди. У Чавандоздан осонликча қутулиб кетаман деб ўйлаган эди. Чавандоз улоқни омбурдек қўллари билан маҳкам ушлаб олган, Эгамберди бор кучини ишга солиб, жон-жаҳди билан ҳаракат қилса ҳам наф бермас эди. Бунинг устига Чавандоз ўрталарига бошқаларни яқинлаштирмаслик учун отини шундай айлантирар эдики, ҳеч ким уларга яқинлаша олмас, Эгамберди ҳам унга қўшилиб айланишга мажбур эди. У Чавандоз бундай бақувват отни қаердан олди экан деган хаёл билан разм ташлаб, ўзи аллақачон қари қирчанғига чиқариб қўйган бўз от, Гўзални таниб қолди, бу уни танг қолдирди, Чавандоз унинг бор-йўқлигига ҳам эътибор қилмай, улоқни маҳкам ушлаган кўйи, тортиб олишга ҳам ҳаракат қилмасдан, асабига тега бошлади. Фақат шундагина Чавандоз унинг жиғига тегаётганлигини, кўп минг кишилик томошабинлар олдида уни ёш боладек

ўйнатаётганини сезиб қолди. Давра томошабинларга яқин келиб қолган, томошабинлар томонидан, микрофондан “ҳа Чавандоз, бўш келманг”, “Яшанг Чавандоз” деган олқишлар эшитилар, аввал бунга эътибор бермаган Эгамберди, бора-бора бундан ғазабланиб, саросимага тушиб, ўзини идора қилолмай, ўринли-ўринсиз ҳаракатлар қила бошлади. Ана энди Эгамбердини даврандан олиб чиқиш фурсати етганди. Чавандоз отини айлантира-айлантира, эгарга тескари ўтириб олганча Эгамбердини даврандан судраклаб олиб чиқди, кейин ҳар икки улоқчи бир-бирларига жипс ёпишганча қир томонга қараб елдек учиб кетишди. Ўзига ортиқча бино қўйган Эгамбердининг Чавандозга етишига йўл бўлсин. Тўдадан етарли даражада узоқлашишгач, Чавандоз бир-икки алдамчи ҳаракатлар қилиб, улоқни ундан шундай тортиб олдики, катта тезликда кетаётган Эгамберди отдан учиб кетди, бир оёғини узанги илиб қолиб от сургаб кетди. Чавандоз унинг отини жиловидан ушлаб олиб тўхтатди, оёғи бироз шикаст едими ёки гавдаси оғирлик қилдими, Эгамберди ҳадеганда оёғини узангидан чиқариб ўзини ўнгара олмади. Ниҳоят у оёғини чиқариб олганда Чавандоз эгилиб унинг ёқасидан икки қўллаб тутиб юз ўн килолик гавдасини даст кўтарди.

– Чавандоздан улоқни оладиган мард топилса топилар, лекин унинг орини синдирадиган номардни энаси ҳали туққанича йўқ. Қадамнинг билиб бос сўтак, агар яна бирор бежо ҳаракатини сезиб қолсам, нақ остингдаги икки безингни узиб оламан, ҳўв ит эмган, – деди-да эски пўстакни улоқтиргандек отиб юборди.

Халойикнинг олқишидан еру-осмон гулдураб кетди, кўпқари ўтказилаётган қир ларзага келди.

Эгамберди алаמידан титраб-қақшаб, икки қўли билан ерни муштлаб, кўкрагини ерга берганича, бошини кўтаролмай қолди.

Чавандоз улоқ билан томошабинлар олдига яқинлашганда халойикнинг орасидан кўзи билан Олияни излаб топди, Эгамберди билан Чавандознинг ўртасидаги тортишувни ҳаяжон билан кузатиб турган, хаёлан бу баҳсда эридан анча ёшлиги учун Эгамбердини аллақачон ғолибга чиқариб қўйган Олиянинг кўзи эри билан тўқнашди.

Чавандоз шу куни халойикни кетма-кет бир неча иши билан қойил қолдирди. Қари отда Эгамбердининг таъзирини берди. Асосий соврин – машинани ютиб олди. Аммо Пирназар бобо ўз қўли билан машинанинг калитини Чавандозга топширгач, у микрофондан Содиқни чақириб олди, Содиқ оқсоқолларнинг олдига келганида Чавандоз калитни унинг қўлига тутди.

– Содиқ, ма дўстим, от сеники эди, солим ҳам сеники. – Халойик яна гулдурас қарсақ ва ҳайқириқлар билан Чавандозни олқишлади.

“Бундай мардликни фақат Чавандоз қила олади!”

“Балли Чавандоз, яшанг!” Олқишлар остида у даврандан қўлини кўксига қўйиб, Содиқни ҳангу манг қолдириб чиқиб кетди.

Олия Чавандознинг ўзига тушган қаҳрли нигоҳидан унинг ҳамма гапдан хабардор эканлигини, энди навбат ўзига келганлигини тушунди, тушундию даҳшатдан юраги орқасига тортиб кетди. Дарҳол уйига келди-ю, ўзини кўярга жой тополмай, дир-дир титраб-қалтираб, эрининг кириб келиб таъзирини бериб қўйишини, кейин эса, шарманда қилиб ҳайдаб юборишини кута бошлади.

Лекин Чавандоздан дарак бўлмади. У кечкурун алламаҳал келганида Олия юраги ҳаприқиб телевизор кўриб ўтирар, кўзи телевизорда бўлса ҳам нима кўраётганлигини англамас, хаёли Чавандоз билан бўладиган учрашувнинг оқибати нима билан тугаши мумкинлигини ўйлаб ўйига етолмас эди. Олия эрини тик турган кўйи, кўрқув ичида жимгина кутиб олди, Чавандоз ечинди, хонани ароқ ҳиди тутиб кетди.

– Чироқни ўчир, – деди у кўрпага кираркан.

Олия Чавандоз урмай-сўкмай эрталабгача гўё унинг танидан жонини суғуриб олди. Эрининг авваллари хузурбахш бўлган темирдек оғушида Олия қафасга тушган куш ҳолига тушди, эрталабгача азоб ичида тўлганиб, унинг қаҳрли эхтиросларидан суяк-суякларигача тегирмонга тушган дондай эзилиб кетди, Чавандознинг хуружларини охири кўринмасди. Олия бир кечанинг ўзида минг бор ўлиб, минг бор тирилди. Одатда Чавандоз тонг қоронғусида туриб чиқиб кетгучи эди. Бу гал бор алами ва ғазабини тўкиб хумордан чиққандан кейингина туриб кетганида офтоб кўтарилиб қолган эди.

Чавандоз эрталаб уйдан отини миниб чиқиб кетган кўйи куни билан ўйловда юрди: Эгамбердининг-ку узил-кесил қайтиб бошини кўтаролмайдиган қилиб белини синдирди, энди Олияни нима қилса экан? Жавобини берсамикан? Унда халойиқ нима деб ўйлайди, унинг хотинини яхши кўришини ҳамма биларди-ку. Айниқса, катта кўпқаридан кейин Чавандоз нима учун бундай қилди, бунга унча-мунча чиройли қиз-жувонларни йўлдан уриб юрувчи Эгамбердининг алоқаси йўқмикан деган саволлар туғилмайди, гап-сўз кўпаймайдими? Бу эса Чавандознинг шаънига тўғри келмасди. Жавобини бермаса, унинг энди хотинига аввалги рағбати, иштиёқи синган, унинг ўрнига нафрат эгаллаган, ҳатто унинг кўлидан қандай қилиб чой-таом ейишини, бундан кейин қандай қилиб умр қилишини ҳам кўз олдига келтира олмасди.

Ўйлаб-ўйлаб, у ихтиёрни Олиянинг ўзига қўйиб бериш фикрига келди. Ҳарқалай, у Чавандоз билан ўртада фарзанд бўлмаса ҳам йигирма йил энг ширин дамларини бирга ўтказди, айб эрининг ўзида эканлигини аниқ билса ҳам ажрашмасдан, унга бирор марта таъна қилмасдан, шунча йиллик умрини Чавандозга бахш этганлиги ҳақи шундай қарорга келди. Қолаверса у эрига фақат хаёлида хиёнат қилган, жисми билан эса ҳали хиёнат қилиб улгурмаган эди.

Чавандоз Гавҳарнинг жавобини бериб, Олияни олиб қочиб келганида онасининг айтган гапларини эслади: “Мен бу зоти пастларнинг уруғини яхши билман, юз йил сен билан умр қилса ўлиб қолганда бир марта кўзингга чўп ташлайди, ҳалиям бўлса бу юзсиз ҳаштарининг жавобини бериб, Гавҳаргинамди қайтариб олиб кел, нодон бола...” Чавандознинг онаси қанчалик ҳақ эканлигига ишонч ҳосил қилиши учун юз йил эмас, бор-йўғи йигирма йил кифоя қилди. Ҳақиқатдан ҳам нодон экан, ўшанда бу гапларни у ўғлининг қилмишидан норозилиги сабабли “энам жаҳл устида шунчаки жавради-да” деб ўйлаган эди.

Чавандоз туриб кетганидан кейин Олия тўшақда кучук чайнаб ташлаган бир уюм увада теридай чалажон бўлиб ётиб қолди, аъзойи-баданининг оғримаган жойи қолмаган, бош кўтариш, енгил йўталиш у ёқда турсин, чуқурроқ нафас олса қаттиқ оғриқ жону-жаҳонини ўртаб юборар эди. Шундай бўлса ҳам у ит

азобида кийимларини пайпаслаб топиб, бир амаллаб эгнига илди-ю, чалғи билан ўрилган ўтдай яна тўшаққа қулади. Лекин у Чавандоз ҳали ўзининг охириги сўзини айтмаганлигини яхши билар эди. Олия карахт ҳолида шу кўйи қанча ётганлигини билмади, фақат кимдир чақираётгани аранг қулоғига чалинди, бирпас диққатини йиғиб, кейин кўшниси Фотиманинг овозини таниди. Фотима бир неча марта:

– Олия хув Олия, – деб чақиргандан кейин ўрндан туришга ёки овоз беришга ҳам қурби келмай, қаердалиги билдириш учун кўлини узатиб, зўрға деразани очиб юборди. Фотима дераза олдига келди-ю, эрхотиннинг йиғиштирилмаган ўрнига кўзи тушиб, ийманиб ортига чекинди, лекин Олиянинг заиф, синиқ овоз билан ўзини чақираётганлигини эшитиб, яна деразага қайтиб юзланди.

– Фотима опа, ўргилай сиздан, – деди Олия деярли пичирлаган овозда энтикиб-энтикиб, – болаларингизни Олиманикига юборинг, бир келиб кетсин, менинг мазам ҳеч бўлмапти.

Олима келиб уни каравотга олиб ётқизди, аччиқ мастава қилиб синглисини мажбур қилиб озгина ичирди, Олиянинг гапи билан поччасига ҳам бошқа овқат тайёрлади. Унинг нима гаплигини сўраб берган саволларига Олия бош чайқаб, шунчаки тобим йўқ деди, лекин Олима нимадир бўлганлигини фаҳмлади, шундай бўлса ҳам уни бошқа саволга тутмай эртага яна келишини айтиб уйига кетди.

Чавандоз тушликка ҳам, кечки овқатга ҳам келмади. Алламаҳал келиб, оғилхона томонга ўтиб молларига қаради-да, Олиядан хабар ҳам олмасдан, меҳмонхона уйга ухлагани кириб кетди.

Эрталаб Чавандоз ҳар доимгидек тонг қоронғусида туриб, молларини саришта қилиб бўлганида Олия ҳам бир амаллаб туриб олган, эрталабки чойга дастурхон тузаб қўйган эди. Аммо Чавандоз ишларини қилиб бўлиб, чойга келмасдан отини эгарлади, ишга чиқиб кетганда олиб юрадиган, ичига эҳтиёт ичкийим, рўмолчаю пайпоқ, оққанд, соқол оладиган анжомлари, сочиқ ва капчаларини соладиган сафар халтасини эгарнинг қошига илди, отини дарвоза олдига етаклаб келиб, бир пайтлар Гавҳарнинг жавобини бериб юборгандагидек Олияни чақирди.

– Мен ўн кунларда қайтаман. Агар кетмоқчи бўлсанг, уйдан тўрт девордан бошқа истаган нарсангни олиб кетишинг мумкин, – деб таъкидлади, у – ҳамма нарсани, йўлинг очик. Лекин кетиш ниятинг бўлмаса билиб қўй, бундан кейин яна бирор марта шунақа ўйин қилсанг, ким билан бўлса ўша билан қўшиб, чавақлаб ташлайман. Қолиш – қолмасликни ўзинг ҳал қил.

Отини етаклаб чиқди-да, эгарга ўтириб йўрттириб кетди.

Олия кетмади, кетолмади. Қолса – унинг учун Чавандозникида қолиш мислсиз азоб бўлишини у тушуниб турар, лекин кетиш эса ундан-да қийин, чунки эрининг ардоғида шунча йиллик аъза-баъза бўлиб юргандан кетса, бундан кейин элда қандай бош кўтариб юришини билолмас эди.

Чавандоз олдига қўйган мақсадига эришган, улоқда унинг учун энг катта мукофот шунча халқнинг олдига Эгамбердининг бурнини ерга ишқаб қўйганлиги эди. Лекин энди Чавандознинг ҳаётдан бутунлай ҳафсаласи пир бўлди, Худо унга фарзанд ато этмагани етмагандай, хотини ҳам унинг ихлос-иштиёқини син-

дирди, эндиги қилиғи бутунлай ошиб тушди. Шундай бўлса ҳам жисмига ато этилган битмас куч-ғайрати уни ўз ҳолига қўймас, бор аламини ишдан олар, ўзи истаб-истамай ҳамон кўп пул топар эди. Фақат энди у пуллари хотинига келтириб бермас, болалари биринкетин вояга етиб, ташвишлари кўпайиб қолган инилари, опа-сингилларининг тўйими, қурилишими, шунга ўхшаш ишларига катта-катта пул берар, Тошкентдами, бошқа жойдами ўқиётган жиянларига қарашар эди. Олиянинг ҳалиям келинчакларникидек қадди-қомаги, ҳусну жамоли уни энди ўт-оловдек ўзига чорламас, унинг оғуши Чавандоз учун аввалги сеҳру жозибасини йўқотган эди. У ётоғини хотинидан бўлак қилиб, кўрпачи-тўшагини меҳмонхона уйга олиб ўтди. Шундай бўлса ҳам ғалаён қилган нафсининг ҳовурини босиш учун Олиянинг олдида кириб турар, хотини билан ҳисси, совуқина қўшилар эди. Лекин ҳуши келмаса унинг ётоғи остонасидан ўн беш кун-бир ойлаб ҳам ҳатлаб ўтмас, бундай пайтларда тез-тез кечаси уйда тунамасдан, тонг қоронғусида кириб келадиган одат чиқарди, кўп ичадиган бўлиб қолди.

Олия эрининг олдида аввалги эътиборини бутунлай йўқотганини билиб турар, эрининг кечалари қаерда ва кимникида тунаб келишини ҳам фақат тусмол қиларди холос. У энди илгаригидек тўй-ийғинларга кўп бормас, борса ҳам ҳаммани ўзига қаратишга ҳаракат қилмас, шу ҳозирги мавқеига ҳам рози эди. У уйда шарпадек юрар, эрининг ҳар бир хоҳиш-истагини аввалдан билиб, ўринлатишга ҳаракат қилар эди.

Авваллари ҳам халқни бир неча бор қойил қолдирган Чавандознинг ўша кўпқаридан кейин шусиз ҳам мислсиз доврўғи янада ошди, унинг бу кўпқаридаги кўрсатган мардликлари элда неча йиллаб оғиздан тушмади. Эгамберди эса шу-шу қайтиб кўпқарига тушмай қўйди, Чавандоз бор давраларга яқинлашмади. Унинг хотин-қизларга бошқа тегажўғлик қилганлигини ҳам ҳеч ким кўрмади-эшитмади. Халқ – Чавандоз Эгамбердининг танобини кеккайиб кетганлиги учун тортиб қўйди деб ўйлаганда қисман ҳақ эди, аммо уларнинг ўртасидаги бу тортишувнинг асл сабабини фақатгина Чавандоз, Олия ва Эгамбердигина билишарди холос, бошқа ҳеч ким билмас эди.

Чавандоз юрагининг тубида аввалига нималигини ўзи ҳам англаб етмаган қандайдир бир тугун безовта қила бошлади, бироқ вақт ўтиши билан у бунинг нималигини яна тушуниб етди, тушуниб етди-ю, безовталиги янада ортди. Бу орадан шунча йил ўтиб, қайта ўйғонган – Гавҳарнинг олдидаги гуноҳкорлик ҳисси эди, бу ҳис бир неча йил ўтиб ҳам кучайса-кучайдики, уни тарк этмади.

Навбахор туманида Навруз байрамига катта кўпқари берилди. Туманнинг деҳқон фермерларидан бир нечтаси солимга ўзларининг атаганларини олиб келишди. Ким музлатгич, ким телевизор, кимдир яна нимадир атаган эди. Солимнинг энг йириги – уч яшар йирик буқа эди. Энг қаттиқ тортишув ана шу буқанинг устида бўлди. Ҳаваскор, бошловчи ёки ўртамиёна улоқчилар бошқа солимлар илинжида тушиб, биринкетин солимлар эгасини топди. Кучли улоқчилардан бир нечтаси эса асосий соврин учун олишиш ниятида ўзлари ва отларини чарчатмасдан шунчаки айланиб туришар эди. Буқага гал келганда ўртага кўпчилик тушди, лекин кейинчалик етмиштача энг чапдаст улоқчилар узоқ тортишишди. Охирида Чавандоз ҳамма улоқчиларни

айириб ташлаб, ўттиз беш-қирқ ёшларга бориб қолган баланд бўйли, кенг, тўғри елкали, суяги бузуқ бир йигит билан тортишди. У бу йигитни илгари кўрмаган эди. Буғдой ранг, очиқ чеҳрали бу йигит Чавандознинг оёғи остига қисиб олган улоқни ушлаб олганича қўйиб юбормас, ўзи ҳам, оти ҳам ниҳоятда бақувват эди, олдида тажрибали, кучли рақиб турганлигини билиб у билан астойдил олишарди.

“Қарши томонлардан бўлса керак”, – деб ўйлади Чавандоз. Йигит баъзида кулимсиб Чавандознинг кўзига боқиб қўяр, кейин яна ҳар иккала томон ҳалол олишаётганлигидан завқи келиб, яна янги усуллар қўллаб кўрарди. Чавандоз унинг нигоҳида кучли улоқчининг худди шундай улоқчига ҳурматини туяр, шу топда эҳтимолки, ўзидан-да кучли рақибга дуч келганлигини ҳам сезиб турарди. Халойиқнинг қийқириқлари остида узоқ тортишганларидан кейин у Чавандоздан улоқни шундай куч билан тортиб олдики, Чавандоз ҳам, оти ҳам бир қилқиб кетди. Чавандоз рақибига тан берди ва бошқа таъқиб қилмасдан орқада қолди. Йигит даврани ёриб чиқиб маррага отини чоптириб кетаётганда шу атрофлик ёшроқ тўрт-беш улоқчи уни қувиб кетишди. Анча нарига боришгандан кейин Чавандоз уларнинг йигитни ўраб олиб, қамчилаб, отдан йиқитиб улоқни тортиб олишганликларини кўрди. Бу энди очикчасига фирромлик, Чавандоз эса бунақа ишларга сира тоқат қилолмас эди. У тўдага етиб олиб, улоқни тортиб олиб кетаётган улоқчининг елкасига икки қамчи тортиди, у ўгирилиб Чавандозни кўриб саросимага тушиб қолди. Чавандоз ундан улоқни тортиб олди, шериклари ҳам етиб келишди.

– Чавандоз, бу нима қилганингиз, – деди улардан бири Чавандозга ҳамла қилишга ботинолмай норози оҳангда, – у бегона экан, ҳўкиз ўзимизга қоларди.

– Қолганларингизям тортайми ҳозир, – деди Чавандоз қамчиси билан пўписа қилиб, сенлар ҳам шу туришингда ўзларингиз эркак санаб юрибсанларми? Бор, баринг аёлларнинг кийимини кийиб ол. – Йигитлар хижолат чекиб ерга қарашди. – Тозилар шерликни даъво қилишипти-да. Икром Чавандоздан улоқни тортиб олган улоқчидан улоқни олиш сенларнинг қўлларингдан келадиган ишми? Яна шундай қилсаларингиз белингизни синдираман ҳаммангиз!

Қаршилик йигит ўрнидан туриб, қовоғи осилганча гоҳ-гоҳ қамчи тушган елкаси аралаш кўрагини силаб қўйиб, отининг эгар-айилини тузатар эди. Чавандоз унинг олдида келиб улоқни унинг оёғи остига ташлади.

– Улоғингни ол, ука, энди узр, бир-иккита тирриқ ҳамма жойда бўлади-да. Мен ўзим улар билан гаплашиб қўйдим. Аҳволингиз яхшими?

– Тузукман, – йигитнинг чиройи очилиб, отига минди, улоқни олдида ўнгарди. – Раҳмат ака, мард одам экансиз.

– Мақтовинг ўзингизга сийлов, ука, мен шунчаки фирромликка чидай олмайман. Қарши томонларданмисан?

– Касбиданман.

– Отинг нима?

– Жовли.

– Бўпти, Жовлибой, улоқни маррадан айлантдириб обориб, совринингни ол, улоқ сенинг ҳаққи-ҳалолинг эди...

Бу воқеа Чавандознинг эсидан ҳам чиқиб кетган эди. Май ойи кириб олд пишиқчилик ҳам бошланди. Пахсачиларнинг ҳам мавсуми бошланиб, иши кўпайиб

қолди. Чавандоз шериклари билан қишлоқ чеккасидаги янги ҳовли жойлар берилган кўчада пахса урарди. Янги тупроқ кўчага бир тўда тўққиз-ун ёшлардаги болалар икки-учтадан бўлиб, велосипедларга мингашиб олиб болаларга хос шўхлик, қий-чув билан Чавандоз ишлаётган иморатнинг олдида келишди.

– Бова, ҳов, Чавандоз бова, – деди болалардан бири.

– Ҳов, буваси, – икки пахса бўлган иморатнинг дераза ўрнидан Чавандознинг боши кўринди, – Азамат-мисан?

Бола укаларидан бирининг невараси эди.

– Уйингизга меҳмон келди, борайкансиз, – деди бола Чавандозга ҳам қарамасдан қишлоқ болаларига хос қилиқ билан, иморатни томоша қилиб.

– Ким экан меҳмонлар?

– Танимадик.

– Меҳмонлар неча киши экан, буваси?

– Учовми-ей.

– Фозил амакингга айт, меҳмонларни уйга олиб кирсин, ўзида бўлса бир кўчқор, бўлмаса шишакми, тўқлими, бирор нима сўйдириб турсин, менинг икки пешвой лойим қолди, ярим соатда етиб бораман

– Позил бувам уйда йўқ, Амриддин амакимга айтаман, – деди бола яна ўшандай Чавандозга қарамасдан.

– Амриддин амакингга айт, бор, буваси бўйдан.

Чавандоз бел отатуриб меҳмонлар ким бўлди экан деб, тусмол қилиб ҳам ўйлаб топа олмади. Мўлжалдаги қолган озгина лойни шерикларининг ўзига қолдириб уйга кетди. Уйга яқинлаша туриб узоқдан бир энгил машинани ва бир усти ёпиқ қутилик юк машинасини кўрди. Дарвоза олдида турган тўрт кишидан бири таниш кўринди, у Жовли эди, уларни укасининг ўғли Амриддин ичкарига чорлаётган эди, меҳмонлар Чавандозни кўриб тўхташди.

– Чавандоз ака, меҳмон оласизми? – деб ўзига хос очиқ чехраси билан кулиб кучоғини очиб келди Жовли.

– Э, Жовлибой, кел ука, меҳмон атойти Худо дейдилар, хуш кепсилар.

Кучоқлашиб кўришишди.

– Булар отам, бу Эшпўлат акам, асли амаким, ака деб кетганмиз, хув келганда кўргандирсиз, бирга келган эдик. Бу дўстим, Норпўлат.

Аввал қария, кейин Эшпўлат кўришди, эллик ёшлардаги бу одамни Чавандоз эслади. Жовлининг отаси – узун соқолли, барваста, баланд бўйли қария етмиш беш-етмиш олтиларда бўлса ҳам ҳали тетик эди.

– Кармананинг мард кўпкаричисига биз ҳам бир мардчилик қиғани келдик, Чавандоз, – деди у ҳам кучоғини очганича, – доврўғингизди кўп эшитиб эдим.

– Қуллуқ, қуллуқ, бува, – деб кўришди Чавандоз.

– Қани, Жовлибой, Чавандоз аканга атаганингди опкел-чи.

Жовли билан Норпўлат кўтарма тупроққа орқаси билан тақаб кўйилган усти ёпиқ юк машинасининг орқа эшигини очиб, қоп-қора тусли бир тойни туширишди. Той ерга тушиб атрофга олазарақ бўлиб, қулоғининг чимирди, кейин бўйни ва тумшугини чўзиб ҳавони ҳидлади, бегона ҳидларни туйиб безовталанди ва бу ёшдаги бўйнига энди арқон тушган ҳамма тойлар сингари қайсарлик қилиб, бўйнидан ипни чиқармоқчи бўлиб орқага тисланди, кейин Жовлининг атрофидан

жон-жаҳди билан айланиб югурди. Жовли ипни калта ушлаб Чавандознинг тойни яқиндан кўришига имкон берди, йўлда чарчаб-толиқиб қолган той бирпас тек турди.

Чавандоз бир қарашдаёқ тойнинг хушбичим қомаги, ингичка бўйни ва тумшугига қараб, у асл зотли отлардан эканлигини пайқади. Унинг кўлидан шу пайтгача анча-мунча яхши отлар ўтган бўлса ҳам, бунақаси ҳали тушмаган эди, унинг ичига ҳаяжонга ўхшаш илиқ бир нимадир кирди, кўзларига ишонмади. Той бир ёш-бир ярим ёш ўрталарида бўлиб, кўзлари оҳунинг кўзини эслатар, мижжалари узун-узун, қомаги чиройлиги учунми, Чавандознинг кўзига унинг ҳар бир ҳаракати чиройли бўлиб кўринар эди. Қария аввал Чавандознинг ҳаракатини жим кузатди, кейин у тойнинг у ер-бу ерини ушлаб кўриб, зотли отлардан эканлигини тушунганлигини Чавандознинг юз ифодаси ва кўз қарашларидан билгач, мамнун бўлиб гапирди:

– Кўриб турибман, отни танир экансиз-а, Чавандоз. Бу отнинг бобокалонлари билан Тожикистонгача, Афғонгача бориб, солимлар олиб келганман, ўшанда Жовлидай қирқ ёшларда эдим...

Меҳмонлар бир кеча кўноқ бўлиб эрталаб кетишди.

Шу-шу Жовли билан қадрдон ака-ука киришиб қолишди. Жовли тортиқ қилган той Чавандознинг шунча йиллик кўпкаричилигида кўлга киритган ҳамма солимларидан ҳам қимматлироқ совға эди. Жовлининг отаси Эшмамат бува унинг мардлигини ана шундай тақдирлаган, ўз сўзи билан айтганда, Чавандознинг мардлигига “мардчилик қиған” эди.

Чавандоз тойга қоп-қора туслиги учун “Қалдирғоч” деб лақаб қўйди. Қалдирғоч Чавандознинг ҳаётига янги мазмун бағишлади. Унинг ҳам ҳамма тирик, орзу-ҳавасларга тўла одамлардек болаларга айрича меҳри бор эди, у кўлидан келгунича гўдак жиянларини эркалаб-суяр, лекин Бозоргул эна майда невараларини уникида кўп юргани қўймас, шу сабаб унинг ҳаёти нурсиз, кўнгли кам бўлиб юрар, энди эса кеча-кундуз унинг кунларини ёритувчи бир нур пайдо бўлган эди. Чавандоз кўпгина бефарзанд оилаларда ит, мушук боқишларини кўрган эди, аммо у ит ва мушукни ёқтирмасди, той унга гўёки фарзанд қатори бўлиб қолди, унга бор меҳрини берди. Чавандоз дўсти Содиқнинг ўғли Абдуллани ёнига олиб, Қалдирғочни улоқчи от қилиб тарбиялай бошлади. Чавандоз катта кўпкариларда Қалдирғочни кўпинча бу пайтга келиб яхшигина улоқчи бўлиб қолган Абдуллага бериб, ҳам Абдуллани, ҳам Қалдирғочни томоша қилиб, завқланиб тўймас эди. Чавандознинг парвариши, эътибори билан асл зотли отлар наслдан бўлган, фаҳму фаросатли, ақлли Қалдирғоч – уч-тўрт йилда яхши айғир, ҳақиқий улоқчи от бўлиб етишди ва соҳибининг ўзидек узоқ-узоқларга доврўқ таратди. Қалдирғочни томоша қилгани нафақат кўпкариларга, балки Чавандознинг уйига ҳам келишарди. Ундан авлод олиш учун бияларини қочиришни сўраб келувчилар ҳам кам эмасди, лекин Чавандоз ҳар қандай бияга ҳам Қалдирғочни қўшмас, яхшилаб отни кўздан кечиргачгина дидига ўтирган бияга қочиришга рухсат берарди. Чавандоз бирор марта сотаман деган бўлмаса ҳам, Қалдирғочни узоқ-яқинлардан отнинг ашаддий ишқибозлари, айниқса пулдор бойвачча, тадбиркорлардан сўровчи харидор кўпайгандан кўпайди. Шундай харидорлардан бири

қирқ ёшлардаги эски таниши – тадбиркор Абдурашид эди. У бир неча марта келиб Чавандозни ҳол-жонига қўймасдан аввал айтган нархининг устига яна қўшиб, сўнги келишида отга “Мерседес” машинасини алмаштиришни таклиф қилиб кетган эди.

Чавандоз эрталаб туриб Қалдирғочни эгарлади ва Абдурашидни излаб кетди, уни янги ишга туширган ғишт заводидан топди.

– Абдурашид, отни олиш фикридан қайтганинг йўқми? – деб сўради Чавандоз сўрашишгач. Абдурашид аввалига ўз қулоқларига ишонмади, у бундан икки ойча аввал Чавандозга “оғзингизга сиққан пулингизни айтинг, қанча десангиз шунча бераман” деб, ҳатто эллик минг долларга олган янги “Мерседес” машинасини таклиф қилган чоғида ҳам Чавандозни отини сотишга кўндиролмаганди, энди эса унинг бу ишидан ҳайрон қолди.

– Нима учун ўшанда гапимни ҳатто тингламагандингиз-у, энди ўз оёғингиз билан келиб турганингизни тушунмадим, лекин отингизнинг баҳосини айтинг, Чавандоз, – деди Абдурашид.

– Ўн беш минг, – бир пас туриб яна деди, – ўн беш минг доллар берасан.

Абдурашид яна ҳайрон қолди.

– Мен ўшанда сизга деярли уч баравар нарх айтган эдим, сиз эса ўн беш минг деяпсиз?

– Абдурашид, сен мени асп жаллоб деб ўйлаяпсан чоғи, ука. Асли-ку бу отнинг баҳоси йўқ, лекин менга ўн беш минг доллар керак, эллик минг керак бўлганда эллик минг бер деб айтган бўлардим. Мен сенга, – Чавандоз хомуш тортиб, овози титраб чиқди, – буюм, мол сотаётганим йўқ, энг азиз нарсамни, оримни бераяпман, ука.

Абдурашид Чавандозга отини сотиш осон бўлмаётганлигини тушунди, шунинг учун ортиқча гап қўшмади, унга нима учун пул керак бўлиб қолганлигини ҳам тушунмади. Қўл телефонини олди-да, кимларгадир бир-иккита кўнғироқ қилди, кейин хурсанд бўлиб икки қўлини бир-бирига ишқалаганича укасини чақирди:

– Абдуназар, Чавандоз буванга у-бу олиб кел, бир битимни ювайлик.

– Йўқ ука, бошқа сафар, ҳозир эмас. – Абдурашид унча-мунча бўз бола йигитлар ҳали Чавандознинг олдида ароқ ичишда ип эшолмаслигини билар эди, астойдил кистади, лекин Чавандоз кўнмади. Бу орада машинада икки йигит Абдурашидга бир пакетда пулни келтириб ташлаб кетишди, у пулни аввал ўзи санаб, кейин Чавандозга “санаб олинг” деди. Чавандоз пулни санаб ўтирмасдан пакетга жойлади, қўл ташлаб “бор барака” қилишди, кейин эса оти билан хайрлашиш учун сим ёғочга боғланган Қалдирғочнинг олдига келди, отнинг бўйнидан кучоқлаб, бағрига босди, кўзлари жиққа ёшга тўлди, елкалари қалтираб бир неча дақиқа унсиз йиғлади.

– Эҳ, Икром ака, одамнинг юрагини эзиб юбордингиз-ку, – деди буни кўриб Абдурашид, кейин Чавандознинг олдига келиб отнинг тизгинини ечиб унинг қўлига тутқазди. – Манг отингиз, пулни олиб кетаверинг, топганингизда олиб келиб берарсиз, тилхатингиз ҳам керак эмас. Юртда ҳурматингиз бор, сизнинг дангал, мард одамлингизни ҳамма биледи-ку, ахир шундай келиб, “Ука, зарил бўп қолди” десангиз шундоқ ҳам бериб турардим-ку, ака. Тушунаман, менинг ҳам юрагим тошдан эмас-ку.

Чавандоз отнинг бўйинини қўйиб юборди, кейин кўз ёшларини артди-да, яна ўша қалтираган овоз билан деди:

– Мен шу ёшга кириб бировдан қарз олмаганман, Абдурашид ука. Эндиям олмайман. Лафз ҳалол, қўл ташлашдик, от сеники.

– Икром ака, тўхтанг, Абдуназар сизни уйингизга машинада элтиб қўяди.

Чавандоз ортига қайрилиб ҳам қарамасдан, “керак эмас” маъносида қўл силкиб, оғир-оғир қадамлар билан завод дарвозасидан чиқди.

Кечкурун пулни қўйнига солиб, Жабборқул ўғли Зариф билан ишлаётган маҳалланинг янги қурилаётган мактабига борди. Иши тугагач, ундан гаплашиб олиш учун бироз тўхтаб туришини сўради, иккаласи ёлғиз қолишди.

– Жабборқул, янги иморатингни сотмоқчи эмишсан деб эшитдим.

– Агар харидор бўлсангиз кеч қолдингиз, Чавандоз, мен келишиб, ваъда қилиб қўйдим, – деди Жабборқул ва ичида “бефарзанд Чавандоз иморатга нима учун қизиқди экан, бирорта жиянига олиб бериб, ҳиммат қилмоқчи бўлса керак-да” деб ўйлади.

– Агар сотмаган бўлсанг, шуни сотма деб айтгани келувдим.

Жабборқул яна ажабланди:

– Нега энди, Чавандоз, тушунмадим?

Чавандоз устанинг олдига пулни қўйди.

– Мана ука, ўн беш минг доллар.

– Бундай тушунтириброк гапиринг, Чавандоз, бу нима ўзи?

– Пул, жиянингни чет элга ўқишга кетиши учун.

– Мен сиздан пул-мул сўраганим йўқ эди-ку?

– Энди ука, ҳамманинг хабари бор, иморатни қанча қийинчилик билан, минг орзу-ҳавас билан қилгансан. Бу ёқда болаларинг ҳам катта бўлиб қолишди. Раҳматли Ғаффорқулнинг болаларини ҳам оталарини йўқлигини билдирмасдан ўқитиб тўйларини қилаяпсан, барака топ. Шунга шу пулни олиб қўйсанг девдим, ҳовлингни сотма, мендан қарзи ҳасана, мениям ҳеч бўлмаса озгина бўлсаям савобдан бенасиб қилма, ука.

– Иморатни сотаётган бўлсам бу мени ишим: иморат меники, бола меники. Бош омон бўлса, болалар пул топиб ўз кунини ўзи кўрайдиган бўлса, яна иморат, ҳовли-жой қилармиз. Пулингиз кўп бўлса ўзингизга, бунақа қилиб одамнинг ҳамиятига тегманг, Икром ака. Мен ҳеч кимдан садақа олмаганман, олмайман ҳам.

Жабборқул пулга қарамай кетмоқчи бўлди.

– Агар сен олмасанг, унда бу пулнинг менгаям кераги йўқ.

Чавандоз бу гапларни ўпкаси тўлиб, қалтираган овозда айтди, Жабборқул унга ўгирилиб, Чавандознинг кўзлари жиққа ёш эканлигини кўрди.

– Қизиқ одам экансиз-ку, Икром ака, муддаонгиз нима ўзи?

Чавандоз бирпас тўхтаб туриб деди:

– Жабборқул, мен Гавҳарнинг олдида кўп гуноҳқорман, унга қанча озор бердим, уни зор-зор йиғлатиб, кетишга мажбур қилдим. Худо-ку уни ёрлақди, кўша-кўша фарзанд берди. Лекин бир пайтлар қилган гуноҳимдан виждон азобини мен энди тортаяпман.

Чавандоз кўз ёшини тўхтатолмас эди.

Жабборқул нима қилишини билолмай қолди. Йўқ, у барибир бу пулни ололмайди, хотинига нима

дейди: “Чавандоз берди, ёрдам қилмоқчи экан” дейдими? Гавҳар бунга ҳатто “Чавандоздан қарз олдим”, деса ҳам асло рози бўлмайди. У бир муддат ўйланиб қолди.

– Йўқ, Икром ака, пулингизни сира ололмайман.

– Жабборқул, кўнглинг қабул қилмаса кейинчалик қайтарарсан. Мен бу пул учун Қалдирғочни сотдим, тушунаяпсанми, отимни сотдим. Бутунлай сотдим, энди қайтиб олмаман, ололмайман.

– Нима дедингиз, отимни сотдим?!

Жабборқул жойида ўтириб қолди. Бугун Чавандоз уни ҳайратга солишдан тўхтамаётган эди. Наҳотки у шунча пайтдан бери бировларнинг тушига ҳам кирмаган пулларга сотмаган отини сотган бўлса? Икром Чавандоздай одамнинг шунча доврўғи кетган, еруқўкка ишонмайдиган отини шунинг учунгина сотганига ақл бовар қилмас эди. Жабборқул агар у ҳозир пулни олмаса, шунчаликка борган Чавандоз аччиқ ичида, изтиробда ўзини бирор нима қилиб қўйишдан ҳам қайтмаслигини хаёлига келтирди, ўйловда қолди.

– Бўлмаса бундай қиламиз, Икром ака. Пулингиздан беш мингини оламан, уни ҳам қарз деб, ҳали Гавҳар рози бўлса. Имконим бўлиши билан қайтараман.

Чавандоз буни эшитиб сал чиройи очилди, лекин у пулнинг бир қисмини қайтариб олиб кетишга ҳам кўнмади.

– Сен жиянингни қаерга юбораяпсан? Англияга. Тошкентга ёки ҳатто Москвага эмас. У ерга орқасидан сўраб боролмайсан, менга бунча пул юборинг деса яна кимга борасан? Ўшанинг учун қолганини ҳам олиб қўй, ҳидини чиқарма. Болани шундай узоқ жойга юбораётганингдан кейин кўлингизда эҳтиёт шарт каттароқ пул турсин.

Жабборқул бу ҳақда ўйлаб кўрмаган экан, Чавандознинг сермулоҳаза одам эканлигига тан берди.

– Гавҳарга ҳам тушунтириб айт. Фақат ўртамизда бўлган олди-бердини Гавҳар, сену мендан бошқа ҳеч ким билмасин...

Чавандоз Қалдирғочни Абдурашидга бериб юборгандан кейин сеvimли отига нисбатан шафқатсизлик, эҳтимолки, ҳатто хиёнат қилганлигидан бағрини ўртаган изтиробдан бир неча кун гангиб юрди.

“Кечир мени, Қалдирғоч, кечир. Сени сотиб мен жуда катта гуноҳ қилдим. Лекин бу ишни жуда кўп

йил олдин қилган, бундан-да каттароқ бошқа бир гуноҳимни салгина бўлса-да енгиллатиш ниятида қилдим” деган ўйлар билан бир неча кун ўзига таскин беришга уринди. Кўнглини яна Чавандоз ҳув Олия ва Эгамберди билан орани очиқ қилиб олгандан кейинги каби тушкунлик эгаллади. Лекин бу ҳолат бир неча кундан кейин ўтиб кетди. Ҳар қалай, уста Жаббор янги иморатини сотиб юбормасдан жиянини чет элга ўқишга юборганидан кейин анча тинчланди. У буни Гавҳарнинг шунча йилдан кейин бўлса ҳам, унинг гуноҳини лоақал озгина бўлса ҳам кечирганининг белгиси деб тушунди. Шундай кайфият билан бир куни онасининг олдида борди.

– Эна, йўқ демасангиз мен Насимни ўз уйимга олиб келиб, уйлантирмоқчи эдим, – деди. Насим – Бозоргул момонинг тўрт қизидан энг кичиги, Чавандознинг синглиси, бир этак болалари бирдан катта бўлиб қолиб, уларнинг ташвишлари билан тирикчиликдан андак қийналиб қолган Ойсулувнинг икки-уч йил бурун ҳарбийдан қайтиб келган тракторчи ўғли эди. Кейинчалик ҳамма, “Чавандознинг кўлида туф деб тугиб қўйган пули йўқ экан, отини жиянининг тўйига харж қилиш учун сотган экан-да” деган хаёлга борган эди. Лекин кампир ўғлига отини нима учун сотганлигини, бу иш унга осон бўлмаганлигини ва у бу пулни нима қилганлигини сезиб турарди. Бозоргул момо шунингдек, Жабборқул ва Гавҳар Чавандоздан бу пулни осонликча олмаганликларини ҳам фаҳмлаб турар эди. Буни Чавандоз қандай қилиб урдасидан чиққанлигини у билолмади, ундан сўраб ҳам ўтирмади. Шундай бўлса ҳам, Чавандоз Гавҳарнинг олдида озгина бўлса ҳам ўз гуноҳини енгиллаштирганлиги, шу билан кампирнинг ҳам кўнглидаги хижилликни бир қадар аритганлиги сабабли, кўнгли юмшади. Ўттиз йилдан бери ўзи унга нисбатан қаттиққўл ва бемурувват бўлиб келган, ҳозир эса олдида ёш боладай кўзлари илтижоли мўлтираб турган ўғлига меҳри ийди.

– Берироқ кел, Икром, – деди.

Чавандоз онасига яқинроқ сурилди, унча-мунча невар-эвараларини ҳам ҳадеганда эркалавермайдиган кампир унинг бошини кўли билан кўксига босди. Тўлиб турган Чавандоз онасининг тиззасига бошини қўйиб, елкалари титраб-силкиниб, кўз ёшларини яширмай баралла йиғлаб юборди.

Навоий вилояти

Ҳаким САТТОРИЙ

ТИМСОЛ

Бадиа

Адабиётни ҳамма ўз мезони билан баҳолайди. Агар барчанинг қўлида тарозиси бўлса, унга турлича тош қўйилади. Умумийликдан хусусийликка ўтадиган бўлсак, мен учун адабиёт, аввало, дарс жадвалидаги машғулоти эди. Муаллим қўнғироқ чалинган, кириб келади, худди бахши дoston бошладан олдин дўмбрасининг қулоқларини тортиб қўйгандек, тийиқсиз болаларни тобига келтириб олади-да, дарсни одатдагидан бошқачароқ бошлайди, яъни “ўтган дарсни баҳоламай”, бирданига янги дарсни баён этишга киришади.

Одатда, бугун ўтиладиган мавзу муҳимроқ бўлса, устоз шундай йўл тутлади: кўнглига тугиб келган гапларини эмин-эркин тўкиб солиш учун вақтдан ютиш мақсадида. Агар у ҳафсала қилса, қўнғироқ чалингунча, яъни 45 дақиқа янги дарсни тушунтириши (баён қилиши) мумкин. Ҳайтовур, муаллимнинг қалбида ҳам қандайдир учкун бор шекилли, шавқ ва ҳафсала билан тўйиб гапиради. Гарчи унинг маърузаси анча узун бўлса ҳам болаларни зериктирмайди (ҳар ҳолда математика ёки физика эмас-ку), аксинча, устознинг завқи ўқувчиларга ҳам кўчиб, синфхонада жонли бир ҳаёт ҳукмрон бўлади. Унда тирик одамлар ё салбий қаҳрамон, ё бош қаҳрамон қиёфасида кезиб юради. Улар ёш қалблар учун бутунлай янгилик бўлган ҳаёт зиддиятларига дучор бўладилар, қийналадилар, изтироб чекадилар, ниҳоят, ўтларда куймай, сувларда чўкмай, “мурод-мақсадларига етадилар”, улар дунёни асраб қоладилар. Улар борки, ҳаёт давом этади, улар борки, кўёш порлаб турибди. Балки уларнинг айнан ўзи Қуёшдирлар.

Устоз муболағани анча баланд олган, деганки, “Агар дунёда ҳақиқат бўлмаса, ҳаёт бўлмайди. Кўёш ҳаётни осмондан таъминлаб берса, Ҳақиқат ерда унинг томирини ушлаб туради”. Шундай қилиб, мурғак қалбларда Ҳақиқатни ўргатадиган, уни васф этадиган фан сифатида Адабиёт муҳрланиб қолади ва “Адабиёт ҳақиқат фанидир, ким адабиётни билмаса, ҳаётни билмайди, чунки бундай одам ҳаётнинг ердаги асоси

Ҳақиқатдан беҳабар, уни танимайди, уни севмайди, уни ҳурмат қилмайди” деган момик патли тушунча пайдо бўлади.

Ва тажриба орта боргач, ана шу мўъжизани – Адабиётни яратувчи инсонлар бўлишини, улар Шоир, Ёзувчи ва яна бошқа номлар (масалан, Адиб, Танқидчи дегандек) юритилишини билиб оламиз ҳамда уларни қидира бошлаймиз. Қайсидир китоб дидимизга ўтурса, унинг муаллифи “Адабиёт яратувчиси!”. Қарабсизки, бир рўйхат пайдо бўлади, у тўлиб бораверади. Таъбир жоиз бўлса, ҳазрат Алишер Навоидан бошланган бу рўйхатнинг нечанчидир ўрнида ...Одил Ёқубовнинг исм-шарифи бўлгани аниқ.

...Қўлимга бир китобча тушиб қолганди, кафтдек кина, устига япроқларнинг сурати туширилганмидеяй. Бу Одил Ёқубовнинг “Муҳаббат” ва “Тилла узук” қиссалари жамланган тўплам эди. Уни мутолаа қилиб бўлган, улў орзулар, инчунун, олий ўқув юртига кириб ўқишни дилига тугиб юрган ўсмир кириш имтиҳонидаги қаллоблиқдан қаттиқ изтиробга тушганман, ҳаётда шунақа ҳолга дуч келсам, нима қилардим, дея мулоҳазага борганман.

Бу ҳозиргача шундай оламда яшаган ўқувчининг эртақлар, афсоналар, муболағалар оламидан жонли ҳаёт қўйнига тушиши эди ва бу вазифани ҳурматли ёзувчининг айнан воқелиқдан олиб ёзилган ва унинг “нашъу-намолари” жуда таъсирчан акс эттирилган мўъжазгина асари бажарганди. Шундан кейин ёш ҳавойи кўнглини бўшлиқдан заминга тушириб қўйишга қодир бўлган “адабиёт”нинг муаллифи қадрдон бўлиб қолди ва бу адибнинг ёзганларини қолдирмай ўқиш одатга айланди. Кейинроқ мутолаадан чиққан китобларни йиға бошладим, уларни дафтарга қайд қилиб бордим. Рўйхатнинг бошида ўша китобчанинг номи қайд қилинган эди. Шундай қилиб, кўпчилик “Маънавий хазинам” деб атайдиган шахсий кутубхонанинг биринчи бисоти ҳам Одил Ёқубовнинг асари бўлди.

Миллий адабиётимиз нақадар бой, унинг сафини бир-бирига ўхшамаган, бетақрор кўплаб сўз санъат-

корлари ташкил этади. “Ўнта бўлса, ўрни бошқа” деганларидек, ҳар бирининг ўз олами, айтар сўзи бўлган, бор. Мусиқа асбоблари бирининг ўрнини бири босолмаганидек ёхуд уларнинг бирини яхши, бирини ёмон, деб бўлмаганидек, сўз аҳлининг ҳар бири ҳам мухлислар қалбида ўзига хос тимсол кашф этган. Афсуски, вақт ва замон нуқтаи назаридан қаламкашларнинг ҳаммасини бир хил баҳолаб бўлмайди. Уларнинг қай биридир минг йилларнинг нарисидида умргузаронлик қилган бўлса, бировлари юз йиллар уфқидан борлиққа назар солиб туради. Лекин Одил Ёқубов билан бизлар замондош эдик. Яна менга у зотни кўриш, қўл олиб саломлашиш насиб этган. Қолаверса, ўғитларини тинглаш, марҳаматларидан баҳраманд бўлишга ҳам улгурганман.

“Ўзбекистон маданияти” газетаси “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” номи билан қайта ташкил этилгач, у тез орада мухлислар қалбини забт этишга улгурди. Ўзбекистон халқ ёзувчиси Асқад Мухтор бош муҳаррир бўлган нашр матбуотимизда янги йўл оча олди. Унинг саҳифаларида эълон қилинган долзарб ва қизиқарли мавзулардаги таҳлилий мақолалар ижтимоий фикр осмонидида чақмоқдек из қолдира бошлади. Албатта, қисқа даврда рўй берган бундай “портлаш эффекти”ни Одил Ёқубов раҳбар бўлгач, изчил давом эттириш осон эмас эди. “Чемпион бўлиш осон, уни сақлаб қолиш қийин” деганларидек, янги бош муҳаррирнинг зиммасида қозонилган ишонччи оқлаш, шу билан бирга мухлислар қалбига яна чуқурроқ йўл топиш вазифаси турарди. Ҳеч иккиланмай айтиш мумкинки, бу талаб тўла бажарилди, боз устига ошириб уддаланди. Газета мавзулари яна ҳам кенгайди, энди босиқ, ўйлашга ундайдиган руҳ устивор бўла бошлади.

Хуллас, газета “чарақлаб” турган кезларда журналистика факультетининг учинчи курс талабаси амалиётни ана шу нашрда ўтай бошлади. Бу машғулот унга қанчалик завқ-шавқ улашганини тасаввур қилиш қийин эмас. Амалиётчилар таҳририятнинг барча машваратларига рухсат этилавермаса-да, ҳафталик адабий муҳокама (летучка)да қатнашишга ижозат бўлганди. Ана шу аснода бош муҳаррирнинг ижодий жамоа билан муносабатига яқиндан гувоҳ бўлишга муяссар бўлганман.

Газетанинг қайноқ муҳити оҳанрабодек ўзига тортди. Бизлар ҳам устозларга тақлид қилиб (ўзи, кўплаб хайрли ишлар яхши маънодаги тақлиддан бошланади), муаммоли мақолалар ёзишга бел боғладик.

Мен ҳам чўлларда янгидан ташкил этилган аҳоли яшаш қароргоҳлари – посёлкалар билан боғлиқ қандайдир масалалардан баҳс этувчи “Бугунги посёлка – эртанги шаҳар” сарлавҳали мақола ёздим. Бўлим муҳаррири, адабий котиб сингари босқичлардан ўтиб, мақола эпақага келди, босмаҳонага тушиб, терилиш бахтига ҳам муяссар бўлди. Энди асосий гап – газета саҳифасида кўриниши қолган эди. “Ўзбекистон адабиё-

ти ва санъати”да мақоланг чиқибди” деган хушxabарни эшитаман, деб кунларни санаб ўтказа бошладим. Бу орада амалиёт муддати ҳам тугади, ўқишлар ҳам бошланди. Энди кунлар изидан ҳафталар ўта бошлади, бироқ мақола ёруғлик юзини кўрмасди. Ҳафталарни қувиб, ойлар ҳам ўтди, амалиётдан имтиҳон топшириш муддати ҳам яқинлашди.

Ростдан ҳам, таҳририят папкаси мақолаларга тўлиб кетган, энг яхшилари сараланиб-сараланиб эълон қилинардики ёки талабанинг “ижоди” унчалик оҳанраболи эмасдими, хуллас, посёлкадан шаҳар пайдо бўлишга етадиган муддатда ҳам мақола чиқмади. Нима қилиш керак? Қуйидаги барча ходимларга илтимослар беиз кетган, ҳатто амалиёт раҳбари – бўлим муҳаррирининг саъй-ҳаракати ҳам иш бермаган эди. “Ўтиб қолгунча отиб қол” қабилдида ўзим бош муҳаррирга киришга қарор қилдим. Анча тайёргарликдан сўнг шу ишни амалга оширдим.

Котиба менинг кирмоқчи эканимни билдиргач, раҳбар, ҳайтовур, қабул қилишни эп кўрди (ҳолбуки, ўтган йил амалиёт ўтилган бошқа бир тармоқ газетасининг раҳбари ўзи қабул қилмай, муовинига йўллаган эди). Роса тўлиб кетган эканманми, ҳасратимни тўкиб солган бўлсам керак-да, таниқли ёзувчи ҳам мутаассир бўлиб, ўз туйғуларини изҳор этган. Шу суҳбатда бир гап хотирамда алоҳида ўрнашиб қолган: “Кўплаб ёшлар туфлисининг изидан эргашиб юриади, ўзи миясини ишлатиб, ҳаракатини бошқара олмайди”. Кейин бир оз таскин бериб, “Ҳали кўп мақолалар ёзасиз, катта журналист бўласиз. Ҳар нарсага хафа бўлаверманг” деганлар. Шундан кейин масъул котибни чақириб, “Талабанинг мақоласи уч ойдан бери терилган турибдими, нега бериб юбормадинглар?” қабилдида бир оз дашном берганлар. Мақола шу сонда эълон қилинган. Унинг чиқиши курсдошларим ўртасида мен учун обрў бўлган.

“Бир кўрган билиш, икки кўрган таниш” деганларидек, кўплаб китобхонларга эга бўлган ёзувчи энди менга ҳам яқинроқ эди ва бундан чинакамига ичдан фахрланар эдим. Таассуротларим ҳар ҳолда теранроқ мулоҳаза юритишга ҳам ундарди. Чунончи, “Нима учун ёзувчи бўладилар? Ниҳоят қозон қайнатиш учунми? Бунақада тирикчиликнинг унғайроқ йўллари ҳам борку (бундай фикрга келишимнинг сабаби – олий таълим таҳсилдан ёзувчи-шоирларнинг ҳаёти силлиқ кечмаганини, улар ҳамма жойда “ўзларининг борлиги”ни билдириб, бошига ташвиш орттириб юришларини билган эдим), масалан, қўлига бигиз олиб, этикдўзлик қилиши ёки ош дамлаб одамларни боқиб ҳам кун кўриши мумкин” қабилдидаги одми мулоҳазаларга ҳам изн берарди.

Кўп ўтмай, бу саволларимга жонли ҳаётнинг ўзидан жавоблар топилиб қолди. Қизил империя ҳаётмамот дамларини кечираётган паллада турли миллат

ва маданиятнинг энг етук вакиллари бош қароргоҳга тўпланиб, машварат қиларди. Бу издиҳом аксарият “Мотамга борган ўз дардини айтиб йиғлайди” қабилида тус оларди. Бу “айтиш”нинг салобати оғир, аввало, навбат тегиши ҳам даргумон, айтувчиларнинг мавқеи бир-биридан баланд, кейин эса бу талотўпда тил учиди гапни эплаб айтиш ҳам алоҳида маҳорат талаб қиларди. Ана шу кўпқарида худди халқимиз тимсолидек камтар, камсуқумлик билан Одил Ёқубов ҳам маърузалар қилганди.

Ёзувчимизнинг чуқур изтироб, тўла дард билан айтган гаплари иштирокчиларни ҳаяжонга сола олган, улар қарийб жаннат деб таърифланувчи ўлкада ҳам жиддий муаммолар борлигини ҳис эта олган эдилар. Жумладан, осмондан тонналаб ёғилувчи заҳри қотиллар – гербициду пестицидлар одамларнинг жигарини эритиб юборибгина қўймай, оналарнинг наслини ҳам абгор қилганлиги ҳақидаги дардли маърузалар ҳаммани хушёр торттирганди. Шунда ёзувчи Одил Ёқубовнинг нутқи катта суронларда халқнинг овози бўлиб янграган, уни миллат, халқ учун жонфидо ватанпарвар сифатида кашф қилганмиз. Шу ўринда ёзувчиликнинг моҳияти ҳам аён бўлган. Бу касб кишисида ўзини ўтга-чўққа урадиган журъат бўлиши лозимлигини ҳис этганмиз.

Ўша чиқишларнинг бирида ўзбекча “халфана” деган ибора ишлатилган, шерикчиликнинг талаблари қадимий қадриятимиз мисолида тушунтирилиб, умумий қозонда ҳар бир иштирокчининг улуши унга солган масаллигига қараб тенг тақсимланиши ҳақидаги бизда қарор топган қадимий удум эслатилган. Ҳолбуки, ўша пайтларда (умуман, шўро замонида) бу меъёр бузилган, бошдан-охир унга амал қилинмаган, кимдир нуқул масаллик ташиган, кимдир фақат тайёр ошга баковул бўлган. Шу латиф танбеҳ орқали Одил Ёқубов ўз халқининг фарзанди, миллий қадриятлар билан вояга етган, улғайган зиёли эканини кўрсата билган эди.

Юртимиз мустақиллигининг бир йиллиги нишонлангач, анча олдин ташкил қилинган “Амир Темур ўтган йўллар бўйлаб” ёшлар сафари иккинчи босқичини Ўтрор йўналиши бўйича давом эттирадиган бўлди. Шу сафар асносида Одил Ёқубовнинг киндик қони томган Қарноқ қишлоғига ҳам ташриф буюрилди, хонадонларнинг бирида тунаб ҳам қолинди. Эртаси қишлоқ атрофларини кўздан кечирдик, кўплаб одамлар билан мулоқотда бўлдик. Бу кезишлар яна бир марта атоқли ёзувчи оламини ҳис этишда асқотди.

Бу гўшада муболағасиз буюк аждодларимиз нафасини туйиш мумкин эди. Бир нечта улкан ва қадимий қабристонлар, масжидлар, минг йиллар олдинги улғу тараққиётни бағрида сақлаб ётган тепаликлар ана шу теран ҳақиқатни тасдиқларди.

Кейинчалик қозоғга тушган шу кунлар шарҳида шундай сатрлар бор экан: “Қарноқда энг яйраган Искандар бўлди. Бу жой унинг ота юрти, падари буз-

руквори – машҳур ёзувчи Одил Ёқубов шу қишлоқда туғилган. Уларнинг ҳовлиси Ирмоқ дарёси ёқасида, илон изи сув йўли бўйида. Минглаб толлар шохларини тарвақайлатиб, қўр тўкиб туришибди. Шу манзарада бир ажиб сеҳр бордек туюлади. Яна қимматли томони шундаки, етти хил маъдандан Қарноқда қуйилган дошқозоннинг усталари сафида шу қишлоқликлар ҳам бўлишгани тарихдан маълум. Агар Амир Темур унчабунча одамга ишонч билдиравермаганини ҳисобга олсак, бу ерда қадимдан хунармандчилик ривожланганига шак-шубҳа йўқ”.

Атоқли ёзувчи эса ўз она қишлоғига, унинг одамларига муҳаббатини “Улуғбек хазинаси” романидаги Қаландар Қарноқий тимсоли орқали ифодалаган.

Гарчи бир шаҳарда яшаб, матбуотда фаолият кўрсатиб турган бўлсам ҳам Одил Ёқубов билан муттасил мулоқотда бўлиш насиб этмади. Катта шаҳар ҳаёти, бўҳронли қаламкашлик оламида бу одатдаги ҳол. Агар бирор тасодиф ёки саховатли одам сабаб бўлмаса, ён қўшнингни ҳам танимай ўтиб кетишинг мумкин шаҳарда. Бироқ адибнинг 80 йиллик тўйи бўлишини эшитиб, кўп қатори олим акамиз Маҳмуд Сатторов ҳамроҳлигида ихлос билан ошга ташриф буюрганмиз, азбаройи меҳримиз, ҳурматимиз туфайли оқшом ёзувчининг хонадонига ҳам “эшикни тақиллатмай” (бу даргоҳнинг самимияти шунга изн берарди) кириб бораверганмиз.

Дастурхон атрофидаги суҳбат кинолентасидек тасаввурда абадий яшайди. Ўзбекона меҳмоннавозлик асносида бепоён кенгликлар бағрида улғайган, зуваласига ҳалоллик ва диёнат қоришган муҳтарам зотнинг элга манзур қилган фазилатлари моюсини илғашга, асарларида дўлвор, шиғоатли, мард кишилар қиёфасини яратган санъаткорнинг эстетик оламини тасаввур қилишга интиланмиз...

Яна бир жонли таассуротлар асосидаги лавҳа шуки, қор ёққан, ер музлаган бир кун, озиқ-овқат дўкони қаршисида телпагини чуқур бостириб олган, сирпаниб кетса, йигитлар ҳам чархпалак бўлиб кетадиган омонат кўприк бошида жаҳд билан турган, “нозик меҳмон” учун тансиқ таомни айнан ўзи танлаб харид қилиш учун атайлаб чиққан бузруквор. Унинг кўчани тўлдириб турган талъати ҳар доим шу жойдан ўтганда гоҳ кулги (гувоҳлар бу дўконни ҳамон “Одил аканинг магзини” деб яйрайдилар), гоҳ маҳзунлик кўзгаб (“бино қўнқайиб турибди, қани Одил Ёқубов?”), ўйчан хотира сифатида бир умр сақланиб қолди (балки кейинчалик эсдалик лавҳаси қўйилар).

...Кўплаб муҳташам биноларга мафтун бўлиб улғайган ошуфта қалб эгаси вақтлар ва замонлар эврилиб, ўзи ҳам бирор кулба тиклашга жаҳд қилади. Бор меҳри, маҳорати билан ишга киришади. Шубҳасиз, унинг режаси, хатти-ҳаракатларида бир вақтлар тасаввурида қолган, ёрқин таассуротлар асносида жонланган ўша иморатлар тарҳи тимсол бўлиб суратланади...

Рауф СУБҲОН

Ҳар бир оннинг ўз ҳикмати бор

ОҲУ

Тоглардан термилди, боғдан кузатди,
Ботқоқлик ортида тўқислик, кўклик...
Ҳайдаса ўтмайди агар юз отни...
Орин бермагандай биронта ҳақли...

Ҳаётда бошиқа бир қоида йўқдай,
Бир сакраса гўё тўлардек бағри,
Ботқоқлик ортида ҳайвонлар тўқдай
Ўтиб олса яшарми ишончи, ори?!

Ортига қарайди, одамлар ўқдай,
Пойлайди, сайёдлар кун кўрсатмайди.
Ҳеч бир жон тинч ўтмас, ботқоқлик ютгай,
Бу ҳудудда бўлмас кўнгилнинг майли...

Кўзига кўринди роҳат, фароғат,
Ўзимча яшайман, дедими оҳу?..
Бир жойга келганда ютди-ку ботқоқ,
Кўзида жим кетди хаёли, оҳи!..

АРОСАТДАГИ ОДАМГА

Аслида ичингда чироқ ёнмайди –
Ёритгин, ҳаммабон бўлмагинг учун...
Феълингга-ку, оқу қаро кўнмайди,
Бировга кўрсатма бу кибр-кучинг...

Аросат босгансан, ахир ёшмассан,
Ер ютмас кўлмакдай, парча осмонсан!..

РИЗҚ ҲИКМАТИ

Бу боғ жуда эрта гуллайди,
Меваси ҳам пишиб-пишмайди.
Ер соҳиби ҳар йил пуллайди,
Кўлга тушар, ерга тушмайди...

Болалари тўйиб-тўймайди,
Келган пул гишт ё оғоч бўлар.
Соҳиб шу касбини қўймайди,
Ризқ бермаса тоғ ҳам оч қолар...

Иш роҳатин кўрмоқ бўлсангиз,
Кучга тўлинг, боғдай етилинг,
Боғ қолибди, десин ўлсангиз,
Бахт дегани меҳнат бетиним.

Ҳай-ҳай замон яхши, албатта,
Ҳар бир оннинг ўз ҳикмати бор.
Шукронасиз қолар зурбатда,
Келажакка бугун пойдевор!..

СЎНАЁТГАН КЎЗ ХАСРАТИ

1

Қуллик
Қилган билан
Дарахт кўкармас,
Доимо эгилиб турасан банда!
Пуллик
Адо этган

Ибодат бўлмас,
Юзингни кўришига шубҳа бор менда!

Туллик
Қилдингмикан
Юзинг бурасан,
Сени дўст кўрсатмас бу ёлгон ханда!

Йилликмисан,
Асрликми, билмадим,
Қилиқларинг нишонлатдинг амаллаб,
Қандай тик боқасан ВАТАНга!

2

Кўзларингни
Чорлаб турган
Ришталар-да, узилса,
Ўрталикда
Кимдир қурган
Кўприк, девор бузилса,
Қадамингга
Интизордир
Қайтар йўлда хас ё чўп...
Атрофингда учмай кўйса
Қушлар гужгон, тала-тўп...
Сени бир зум тарк этмаган
НАФАС — ЎЛИМ яшайди,
Қурган бўлсанг ҳаёт йўлинг,
Эккан гулинг яшайди!..

* * *

“Ойнаи жаҳон” ишқи
Фарҳоду Шириндандур,
Бу дунёнинг кам-кўсти
Фош қилган сирингдандур...

* * *

Эй дўст, жимлигимдан
Сенга не фойда?
Ақл таъма билмас
Куйланар жойда.

Тобора ер қучар:
Тун чўқар, қўнар...

Тоққа бошин қўйган
Уфқ-чи, ёнар!..

Жим, дейсан, боқаман
Яна тонг отар,
Қадим тупроқ гуллар,
Беармон боқар!..

Беармон гуллайди
Босган қадамлар,
Қай қатлам қоронғу
Билмас одамлар...

Қуёш тортқилайди
Ер қулогидан,
Қушлар потирлайди
Ўз қўногида...

Сукунатни тинглаш
Нақадар оғир!..
Кўрдим, тош ҳам гуллар —
Багр... тошбагр...

Эй дўст, жимлигимдан
Сенга не фойда?
Ақл таъма билмас
Куйланар жойда...

* * *

Қисмат ҳар хил
Қадр ҳар хил
Ранг ҳар хил

Ранг кўру
Ҳол сўр демоқ
Эмас бекор

Илло бир ранг
Фарқ талаб
Турфа хилдир

Яхши ёмон
Ажрим-ажрим
Тархи бор

Бир кимсанинг
Неча юзлаб
Шарҳи бор

Кимда чеҳра
Кимларнингдур
Турқи бор

Одоб ҳар хил
Сабр ҳар хил
Феъл ҳар хил

Кимлар аҳил
Кимлар ёлғиз
Ким бахил

Дунё борки
Оқнинг оқдан
Фарқи бор

Илм олмоқ
Шу сабабми
Мадад ёр

Яхшиликнинг
Тури кўндир
Ўнг ишда

Яхшиликдан
Нишона бор
Онг ишда

Шундоқ бўлмас
Жаҳолат ҳам
От минар

Ҳар яхшида
Бир ёмонлик
Ёт минар

Қисмат ҳар хил
Қадр ҳар хил
Ранг ҳар хил

Назар ЭШОНҚУЛ

Қамишлар шовурига қулоқ тут!

Гўё ўз қилмишларини қуёшдан яширмоқчидай қалқонлари билан юзларини офтобдан тўсганча найзаларини қуёш нурида ялтиллашиб, шаҳарнинг тош кўчаларини худди ноғора чалишаётгандай бир маромда ҳарбийчасига тўкиллатганча эринчоқлик билан келаётган учта соқчи ва оқсоқ дарбон аллазамонлардан бери сарой учун унут манзилга айланган бизнинг кўчамиз бошида кўринишлари биланоқ мен ва навбат кутиб турганлар, кўчада ўз юмушларию ташвишлари билан банд одамлар, орзу ва хаёлларини тепкилаб ўйнаб юрган болалар, дарвозалари олдида ҳаётнинг ёрқин хулосалари ва сабоқлари битилган саҳифалардай бужмайган афт-ангорлари, мусибату ҳасратдан букилган таналарини офтобда тоблаб ўтирган чоллар, ҳаммамиз, тақдир изми бизнинг сартарошхонага ва менинг ҳаётимга қараб бурилганини тушунгандик. Энди менинг навбатим келганди. Бунга шубҳа йўқ эди. Бу шумоёқ дарбон соқчилари билан қайси кўчада пайдо бўлса, ўша кўчада сартарошхоналар ёпилар, кейин у билан кетган сартарошларни забонлари сеҳру жоду қилингандек гунг ва гаранг маҳкумлиқ кутиб турар, бу дарбон билан бирга кўчаларга фалакнинг аччиқ ва адолатсиз ҳукми ҳам кириб келишини шаҳардаги она сути оғзидан кетмаган гўдаклар ҳам билиб қолишганди. Ҳар доимгидек кўча бошида уларни даставвал болалар кўришганди ва улар қийқириб, кўчани ва бизни шум қисматдан огоҳлантирганча сартарошхона томон югуриб келишарди. Бу кўчада мендан бошқа сартарош қолмаганди. Навбат кутиб турган мижозлар биринкетин туриб, уй-уйларига тарқай бошлашди. Бундан кейин бу ерда навбат кутиб туришларидан ҳеч қандай маъно қолмаганини, ҳатто менинг кейинчалиқ тақдирим нима бўлишини ҳам улар яхши билишарди. Баъзилари келиб елкамга дўстона уриб, ҳамдардлик билдиришгандай бўлди. Уларнинг кўзларида “Пешона экан!”

СИБИЗГА ВОЛАСИ

Миф-ҳикоя

Расмларни Аслиддин КАЛОНОВ чизган.

деган ифода бор эди. Баъзилари эса бошқа сартарош излаб шаҳар кўчаларига тарқаб кетишди. Уларнинг бугун сартарош топишлари амри маҳол. Илгарилари ҳар муюлишда кўзга чиққан чипқондек сартарошхоналар қад кериб турарди. Сартарошларнинг кўпчилиги иш йўқлигидан пашша қўриб, бир-иккита мижози билан кун узоғи ҳасрату ғийбат қилиб кун ўтказишар, даромад камлигидан, сартарош зоти кўпайиб кетиб, туфласа касбдоши бошига тушишидан нолишгани нолишган эди. Мана энди эса шаҳарда сартарош зоти камайиб, анқонинг уруғига айланиб бораяпти. Анови келаётган оқсоқ дарбон ва навкарлар сартарошларни кун аро бирма-бир олиб кета бошлагач шаҳарда сартарош қаҳатчилиги пайдо бўлди. Олиб кетилган сартарошлар қайтиб бу хунарини қилолмасди. Искандар ҳузуридан қайтганларнинг телбага айланишар, худди жин чалгандек одамлар кўзига кўринишдан қўрқишар, овлоқларда пусиб, тўғри келган ерга ағнаб ётишар, уларга нима бўлганини на ўзлари, на яқинлари изоҳлай олишар, бир тушунарли сўз айтмай нуқул тушунарсиз оҳангда ғўнғиллашар, ваҳоланки тўрт мучаси соғ, ҳаммиша қон сизиб юрадиган оғизларини айтмасе, ўзлари тишлайверганидан узиб олгудек даражага келган тиллари ҳам жойида, фақат улар нега бу хил дардга мубтало бўлишганининг сабабини шарҳлаб берадиган марднинг ўзи йўқ эди. Баъзилари ростданам ақлдан озганини намойиш этиб, бир тўда болаларга қўшилиб кўча чангитиб юрадиган бўлишди, баъзиларини жиннихонага жойлаштиришга тўғри келди. Искандар саройидан ҳали ҳеч ким соғ чиқмаган, сабабини ҳеч ким аниқ билмасди. *Аммо бизга миш-мишлар орқали этиб келган гапларга қараганда, Искандар шу даражада илоҳий зотки, унга бандасининг кўли теғсе, ақлдан озиши турган гап, унинг Ахурамаздага хос салобати, юзидан, бошидан таралаётган нур ҳар қандай одамни гунгу гаранг, забонсиз қилиб қўяди. Бу улугворлик ва залворга дош беролмай мияси чаноқ ичида биқирлаб қайнаб-тошиб кетади. Соч ва соқол ўрнида нурлар таралиб туради, сартарошлар бу нурларни устара тилларига оламан деб, ҳушларидан айриладилар, дейишарди. У нури илоҳийдир, у нури зиёдир, у коинот ва олам мукамаллиги намунасидир. Ақлдан озиш, бир умр гунгу лол бўлиш, ҳайрат ва завол топиш, унинг шамсиқамар талъатига қиёслашнинг, Унга нафақат тиғ текизиш, балки, қарашнинг ўзи етади бу дунёдан қўл силтаб, руҳ ва хулё дунёсига ўтиб кетишга. У шундай мукаррам, шундай илоҳий қудрат тимсоли.* Шу сабабли Искандарнинг сочини икки марта олган сартарошни ҳали ҳеч ким бу мамлакатда кўрмаган, бу Қуёш ўғлига иккинчи марта сартарошлик қилишга ҳеч кимнинг ақл-идроки дош беролмаган. Ҳар қандай ирода бу сиймо олдида мумдай эриб кетади, худди қуёш нурида эриб кетган қиш сумалагидай. Шунинг учун йилма-йил эмас, кунма-кун сартарош уруғи камайиб, ноёб хунарга айланиб қолди. Сартарошга бўлган талаб кундан кун ошиб, охири одамлар соч-соқол олишни ўзлари ҳам ўргана бошладилар. Илгари болаларини сартарошлик хунарига ўргатинг деб эшик олдида навбат кутиб туришарди. Энди ҳеч ким боласини бу хунарга ўргатгиси келмасди. Ахир фарзанди сартарош бўлиб етишса, бир куни бошқа сартарошларнинг куни бошига тушишини билишарди-да. Баъзи сартарош-

лар Искандарнинг рўйхатига тушмасдан шаҳардан ва мамлакатдан бош олиб кетишди. Мана, энди эса навбат менга келиб турибди. Менинг қисматим қандай бўлади? Буни чекка-чуккада, уйларининг деразаларидан менга ачиниб қараб турганлар ҳам, менинг ўзим ҳам яхши биламиз. Дарбон ўз соқчилари билан кўча бошида кўринганда сартарошхонада йигирмага яқин мижоз навбат кутиб турар, яна шунчаси навбат олиб, ўз ишлари билан кетганди. Мен кейинги ойларида кечаю кундуз тиним билмай ишлашимга тўғри келаётган, гарчи ҳориб-толиб қолсам ҳам касбимга ва мижозларимга бўлган ҳурматим сабаб уларнинг биронтасини соч-соқолини олмай қайтаролмасдим. Аслида ҳам шу. Мижозини норози қилиб жўнатишга сартарошнинг ҳаққи йўқ. Биз устара билан ишлаймиз. Бизнинг пирларимиз ва маъбудларимиз ана шунга ўргатган. Мана, ҳозир ҳам соқолининг ярми олинган мижозимнинг сартарошхона рўпарасига келиб тўхтаган дарбонни кўриб типирчалашига қарамай ишимни охирига етказишга қарор қилдим. Соқолни қайта-қайта қиртишлаб олдим, қўлларим билан бирон чала жойи қолиб кетмадимикин деб силаб-текшириб кўрдим. Кейин ҳўл латтада артиб, мушк суриб қўйдим. Мижоз қутулганига шукур қилиб, ирғиб туриб, ҳақимни ҳам бериш эсига келмай, оёғини кўлига олиб қочиб қолди. Унинг кўзида қўрқув ва хавотир аланга олган, энди ана шу аланга билан кўчамизни, маҳаллаимизни, бутун шаҳарни ёқмоқчидай шашти бор эди гўё. Бу пайтда дарбон ва навкарлар сартарошхонамнинг эшигидан бош суқишаётганди. Дарбон сартарошхонага кўз югуртириб, ҳеч ким қолмаганига ишонч ҳосил қилгач, оқсоқланиб, ичкарига кирди ва буйруқ оҳангида деди:

– Ахурамазда июноти билан сенга Искандарнинг соч-соқолини олишдек шарафли вазифа юкланди. Ҳозирроқ асбоб-анжомингни олиб йўлга туш.

Мен бундай паллада нафақат оилам билан хайр-хўшлашишга, балки энди кўчада биронта танишим билан бош ирғаб, имо-ишора қилишга ҳам ҳаққим йўқлигини билардим. Қисматимга Искандарга сартарошлик қилиш шон-шарафи учун қурбон бўлиш маҳқумлиги ёзилганди.

Уч навкар ва дарбон ҳамроҳлигида саройга қараб кетарканмиз, шаҳар кўчаларининг ҳар икки томонида одамлар тўпланиб, бизни кузатиб туришар, уларнинг аксарияти ҳамдардлик билдириб, бош ирғаб қўяётганини, бошқа мени ҳеч қачон ҳозиргидек худди бир ишни қойиллатиб қўйишга кетаётгандай мағрур ва масрур ҳолда кўришмаслигини, бир-икки кундан сўнг телбаларга қўшилиб, кўчаларда болалар билан чопиб, минғирлаб юрганамга кўзи тушишларини, мен каби шаҳардаги барча сартарошларни шу йўлдан шу тахлит кузатиб, кейин уларнинг жунун ўйнаган қиёфаларинигина кўришга ўрганиб қолишганини муҳокама қилишаётганини сезиб турардим. Айримлар эса гарчи эртанги ёздиғим ўзларига беш қўлдай аён бўлса-да, менга надомат билан боқиб туришарди. Уларнинг қарашларини ҳам тушунгандек эдим. Улар Искандардек мукаррам зотнинг қаршисида туриш, балки унинг танасига тегиш, юзи ва танасидаги илоҳий қувватдан, майли, кейин ёқиб кул қилишса ҳам бир неча сония бўлса-да баҳра олишдек бахтга мушарраф бўлиш айнан менга насиб қилганидан ич-этларини ҳасад кемириб турар, шу сабабли атрофдаги

хайрихоҳлик билан гувиллашаётган оломонга норозилик билдиришгандек, менга еб кўйгудек тикилишар, баъзида ошкора тарзда асбоб солинган чарм халтамнинг абгорлиги, уст-бошимнинг юпунлиги, бўйим калталлиги, сартарош бўлатуриб, сочларимга тартиб берилмагани, умуман, камчилигу нуқсонларим, кўрса тиланчи уяладиган кўринишда Искандардек мукаррам зотнинг олдига бориш илоҳларга қанчалар ҳурматсизлик экани ҳақида жим ёки ошкора ғайирлик билан муносабат билдиришарди.

Уларни тушунса бўлади: Унинг муътабар чеҳрасидан фароғат олиш, муборак мўйларини қўлларидан ушлаш, абад ва азал акс этган кўзларига боқиш, фалакнинг марҳамати ва муруввати билан тўйинган нигоҳларидан баҳраманд бўлиш бахти шунча одамлар ичида фақат менга nasib қилган эди ва мен ҳам хаёлан ҳузурига борсам, унинг қиёфаси тафтидан кўзларим қамашиб қолади, у менга бани коинот қудурати акс этган кўзларини тикади, мен эса таъзим қилиб, ўзи билан юз кўришишдек бахтга каминани мушарраф этганидан миннатдор бўлиб, оёқ-қўларини ўпаман, токи ҳолдан тойгунча этакларини кўзимга суртиб, оёқ изларини ўпаман, унинг ана шу мунаввар чеҳрасини кўриш учун телба бўлсам нима бўлибди, ахир бу коинот тўҳфасига менга ўхшаганлар икки дунёсини ҳам ҳадя қилиб юборса бўлади деб ўйлардим ва ана шу хаёлимдан ҳамда Искандарни кўриш, унинг каромат тўла чеҳрасига боқиш бахтидан ҳалитдан масту мустағриқ бўлгандек, кўринган ҳар кимсага бахт ва сурур билан боқардим.

Саройга киришимиз билан улкан қўшнинг қанотига ўхшаш қўш табақали дарвоза ёпилди. Қаршимда ба-

ҳайбат ибодатхонани эслатувчи сарой намоён бўлди. Ҳаммаси оддий ва жўн эди. Бу ерда ақлни оладиган ҳеч нарса йўқ эди. Фақат ортикча ҳашам ва салобат мени лол қилиб кўйганди. Ҳар бир қадамда худди ер соти илоҳлари манзилидек совуқ руҳият ва сароб каби жимжима тўшалиб ётарди. Дарбон мени арши аълога олиб чиқаётгандек олтин зиналардан юқорига бошлаб борар, мен эса атрофимдаги нақшлару оппоқ нафис мрамлардан ҳайратда қолганча унинг изидан ёш боладек эргашиб кетаётгандим. Зина охирида, эшик олдида бизни салобатли, сочи қиртишлаб олинган, умрида қуёш кўрмагандек танаси кўкимтир тусга кирган одам кутиб олди.

– Эй, муҳтарам эшик оғаси, сартарош келди! – деди дарбон унга эгилиб таъзим қиларкан.

Эшик оғаси бош ирғади, мени бошдан оёқ кузатиб чиқди. Мен ҳам уни кузатдим: бир умр яшаган ер остидан ҳозиргина чиқиб келиб, кўзлари қамашаётгандек қуёш тафтидан ўзини тортиб турарди. Аммо ҳар бир ҳаракати аниқ, ҳисобли эди. Кейин У “изимдан юр” дегандек нигоҳи билан ишора қилиб, ичкари бошлади. Биз яна гўё оддий пиллапоялар эмас, аршу аълога олиб чиқадигандек ҳаддан ошиқ зебу зийнат берилган зиналардан кўтарилдик, гўё осмону фалакни суягандек маҳобат билан қад кериб турган улкан устунлар қалашиб ётган хоналардан, даҳлизлардан, бўлмалардан ўтдик. Назаримда умрим бино бўлиб бунчалик кўп юрмагандек эдим. Гўё дунёнинг бу чеккасидан нариги чеккасига бораётгандек, – Искандарники бўлса керак, – турли ҳолатлари акс этган ҳайкаллари бош қолиплари қалашиб ётган йўлак бўйлаб узоқ юрдик. Ниҳоят катта, ҳашамли, ўртада олтин тахт турган хонага кирдик. Тахт ёнидаги нақшинкор курсида ўрта бўй, калтабақай, юзларига илоҳий бўёқлар сурилган, бошига узун қулоқ кийган киши ўтирарди. Қулоқдан билдим, бу Искандар эди. Фақат угина Ахурамаздага хос шунақа кўк қулоқ кийишга ҳақли эди. Дарбон мени бу ҳақда ҳам огоҳлантирганди. “Токи соқолини олгунингча, Искандарнинг бошидаги қулоқ ечилмайди. Русуми шунақа. Соқол тўла олингач, қоҳин келиб, бошдаги қулоқни олади, Искандарнинг бошига муқаддас булоқ сувини сепади, бу пайтда сен бошингни эгганча миқ этмай ўтирасан” деганди. Бу ерда мен гувоҳ бўлаётганларим ташқарида кезиб юрган афсонаю миш-мишларга ҳечам тўғри келмасди. Бу ер илоҳий зот яшайдиган меҳробдан кўра жиноятчилар устидан ҳукм ўқиладиган ва қатл этиладиган майдонни эслатарди. Искандарда ҳам ҳеч қандай маҳобат йўқ, худди еб ўтирган нони тортиб олинган қаландардек юзида аламзадалик қотиб қолган, на нур, на илоҳиёт тараларди. Бу мени бироз ажаблантирди. У қаёққадир шошилиб турганини билдирмоқчидек елкасига қизил духоба ташлаган ҳолда соч-соқол олдиришга тайёр бўлиб турарди. Ҳозиргина унинг елкасига духоба ташлаган қоҳин мен киришим билан тожни ушлаганча нари кетди. Афтидан, бу ерда ҳар бир сония ўлчовли эди. Ҳатто менинг қадамларим ҳам ҳисобга олингандай, эшикдан кириб, остонага биринчи қадамни ташлашим билан тож бошдан олинган, ўрнига қулоқ кийгизилган эди. Бунчалик батартиблик мени бироз эсанкиратиб қўйди. Бу ерда ҳар бир босилган қадам ҳисобли экан, унда бутун маҳоратимни ишга солиб, белгиланган муддатда ишим-

ни якунлашим керак. Эшик оғаси менга “бошла” дегандек яна нигоҳи билан ишора қилди. Мен ҳаммасини тушундим. Бу ерда изоҳ сўраш, суриштириш ортиқча, тилу забон ожиз. Дарҳол ишга киришдим.

Искандарни ташқарида хушсурат, алпқомат, икки елкасига иккита фаришта кўниб туради, сиймоси тонг офтоби каби шафақ таратади, деб таърифлашарди. Кўз олдимда анчайин хунук, юзи гезарган, кўзлари ўлжа кўрган бўриникидек совуқ, кишига ҳамиша шубҳа ва гумон билан боқадиган бадбуруш кимса турарди. Хизматкор, эшик оғаси, иккита хос соқчи ва коҳин менинг ҳар бир ҳаракатимни синчковлик билан кузатишарди. Бунга ажабланмаса ҳам бўлади. Улар Искандарни ҳар қандай суиқасддан асрашлари керак. Аввал бир сидра кўпик билан соқолини олдим. Буни менга дарбон йўлда тушунтирганди. “Искандарнинг олдин соқолини олиб, кейин сочига ўтасан. Тартиб шундай”, деганди у. Мен соқолни қиртишларканман, чандиқларни тилиб юбормаслик учун бутун маҳоратимни ишга солардим. “Искандар Ахриманнинг кўплаб ёвуз кучлари билан олишиб, юзида ўша улуғвор жангларнинг излари қолган, жуда эҳтиёт бўлишинг керак, мабодо биронтасидан қон кетса, бошинг кетади”, деганди дарбон. Кўклам жилғалари тилимлаб ташлаган адирни ва селдан сўнг ёрилиб қолган қатқолоқни эслатадиган юзни мўйлардан тозалаб бўлгач, енгил тортдим. Энг оғир иш орқада қолганди. Энди буёғи осон. Сочни бир пасда қириб ташлаш мумкин. Соч олиш бўйича бу мамлакатда менинг олдимга тушадигани йўқ. Қолаверса, дарбон мени соч олишнинг мураккаблиги ҳақида огоҳлантирмаган. Демак, кийин иш ортда қолди. Мен олдинги сартарошлар нега ақлдан озар даражага етганликларига бироз ажабландим ҳам. Искандарнинг на ўзида, на юзида, на хатти-ҳаракатида ақл оладиган ҳеч нарса йўқ. Оддий, ҳатто териси ўта жўн, қурумсиқ, худди калатакесакнинг терисини эслатадиган озгина бадбўй ҳид ҳам анқирди. Бунинг нимаси уларни ақлдан оздирди экан?! Искандар худди қадимги маъбудлардай хўмрайиб, жим ўтирибди. Демак, ишимдан норози эмас. Мен енгил тортдим. Соқол олиб бўлинганини билдириш учун эшик оғасига ўғирилдим, у коҳинга қаради. Коҳин Искандарга яқинлашди. Мен худди дарбон тушунтиргандек, ерга чўкканча, таъзим қилиб, бош эгиб турдим. Коҳин кийимларининг шитирлашигина қулоғимга чалинарди. Кейин юзига пуркалаётган сув товуши келди, изидан Искандар сувдан қултумлаб ичиб кўйди. Дарбон бу сувни муқаддас “мада” суви деб айтган эди. *Бу сувни ичган ва унда чўмилган абадий яшайди, абадий ҳукмронлик қилади. Искандарнинг қудрати шундаки, у бобомнинг бобоси даврида ҳам ҳозиргидай навқирон кўринишда бўлган, набирамнинг набираси даврида ҳам мен кўриб тургандай кўринишда қолади. У бу дунёга абадий ҳукмронлик қилиб, бизни адолат ва равнақ, ҳидоят ва тараққиёт сари етаклайди. Бизни залолат ботқоғидан халос қилиш учун юборилган фалакнинг инояти, саховати, ҳиммати ва шафқати у. Бу унут заминда жудалик уқубатиға фарқ қилинганлар учун илоҳий дийдор тажассуми. У бошимизда балқиб турган қуёшимиз, мангу меҳробимиз, Ахурамазданинг талъати, йўқ, йўқ, у орамиздаги Ахурамазданинг ўзи. Шафқат ва иноят учун, мурувват ва марҳамат учун, сахро жизғанагида*

қолган қалбларимизга оби ҳаёт бериш, чанқоқ дилларни қондириш учун олдимизга тушган...

Салдан сўнг коҳиннинг қизил ридоси мендан узоқлашди. Шундан коҳин Искандарни соч олдиришга тайёрлаб бўлганини сездим. Эшик оғаси елкамга туртди. Мен энди сочни ола бошлашим мумкинлигини англадим ва халтамдан соч устарамни олиб, уни қайишга бир икки қайрадим. Искандарнинг олдига келиб, сочни пешона қисмдан бошлаб олмоқчи бўлиб, олд томонга ўтдим ва қай йўсин қиртишлаш қулайлигини билиш учун сочга разм солдим. Ва шунда бутун баданимни қалтироқ босди. Кўрганларимга ишонмай, эшик оғасига қарадим. Эшик оғаси мендан кўз узмай қараб турар, унинг кўзида ҳеч қандай ажабланиш йўқ эди. Ваҳоланки, мен кўрганни у ҳам кўриб турарди. Кейин коҳинга қарадим. У ҳам худди ҳайкалдай, ҳеч нарса юз бермагандай қотиб турарди. Улар учун мен кўриб турганларим одатдаги манзара эди. Ҳа, кўзларим алдамаганди. Искандарнинг сочлари орасидан тўрт энли шох ўсиб турарди. Қўлларим қалтиради. Лабларим пирпиради. Қўлимдан устара тушиб кетди. Оқ мрамарга жаранглаб тушди. Қўрқиб кетдим. Ҳозир Искандар ғазабга келади, бошимни танимдан жудо қилади деган хаёл ўтди миямдан. Аммо негадир бу ҳолатимга ҳеч ким эътибор бермади. Искандар тушиб кетган устарага қайрилиб ҳам қарамади, қолганлар ҳам пинагини бузишмади. Шундан билдимки, улар бунақа ҳолатга ўрганиб қолишган. Нима қилиб бўлса ҳам ўзимни босиб олишим керак эди. Чуқур нафас олдим. Кўзларимни юмиб, бир пас турдим. Бу менга дадиллик берди. Кейин пешонамда борини кўраман деб, сочни ола бошлади. Кўзим шохга тушганда қўлларимда қалтироқ турар, аммо дарҳол ўзимни чалғитиб, нима қилиб бўлса ҳам бу ердан соғ-омон чиқиб кетишни ўйлардим. Ниҳоят сочни олиб бўлдим. Шохнинг атрофини ҳам тозаладим. Искандар бошини кафти билан силаб кўрди, кейин жилмайди. Бу саройга келганимдан бери биринчи марта жилмайиши эди. Коҳиннинг ҳам юзига табассум югурди. Демак, ишим буларга ёққан. Коҳин келиб, Искандарга тож кийгиза бошлади. Тождан олдин шохни ёпиш учун қалпоқча кийдиришди. Кейин унга яна ўша сувни тутишди. Мен серрайиб қотиб турардим. Эшик оғаси келиб елкамга қўл кўйди. Шунда бу ерда ишим тугаганини, ҳаммаси яхши ўтганини англадим. Устарамни ва халтамни йиғиштирдим. Эшик оғаси билан яна ўша узун йўлақлар, айланма даҳлизлар ва сирли бўлмалар орқали орқага қайтдик. Зинага қайтиб чиққанимизда дарбон пастда соқчилари билан кутиб турарди. Эшик оғаси ҳақимни бераркан, менга ўта совуқ оҳангда шипшиди: “Сен бу ерда кўрганларингнинг унут. Бирон кишига гулласанг, ўзингнинг ва яқинларингнинг жони олинади, моли ғорат бўлади. Шуни билгилки, уйингнинг деворида ҳам, юрган йўлингидан ҳам қулоқ бор. Оғзингдан чиққан товушни ҳам бизга етказишади. Тилингни тийсанг яшайсан. Аксинча бўлса, ўша заҳоти анови жаллод қаршингда пайдо бўлади.” У имо билан сарой четидаги супада ойболтасини кўтариб, худди “қани, навбат кимники?” дегандек олдидаги кундани айланиб юрган бадбашара, баҳайбат, одамдан кўра девга ўхшаб кетадиган барзангини кўрсатди. Жаллод ҳар дамда болтасини бир силтаб оларди, гўё бу билан хаёлидаги маҳкумнинг бошини танасидан жудо

қилаётгандай бұлар ва унинг болтасидан атрофга ваҳимали “шув...шув” деган сас тараларди. Ҳаммасига тушундим. Менга бу ерда кўрганларим ҳақида гапириш таъқиқланаётган эди. Аввалига соғ-саломат чиққанимга хурсанд бўлиб, бажону дил бош ирғадим. Дарбон билан дарвоза томон йўл олдим. Энди буёғи озодлик эди. Бу ердан соғ-саломат чиққанимга шукурлар қилиб, қушдай учиб борардим. Мен озод эдим. Менга ҳам, забонимга ҳам, сезишимча, ақл-идрокимга ҳам ҳеч нарса қилмаганди. Демак, шунча сартарошлар ичида фақат мен бу саройдан ақл-хуши жойида бўлиб чиқиб кетаяпман деган хулосага келдим. Бу тақдирнинг сийлови, тангриларнинг инояти, Искандарнинг марҳамати эди. Ҳаёт янаям гўзал кўриниб кетди кўзимга. Саройдан уйимгача қушдай учиб бордим.

Аммо янглишган эканман. Икки кундан кейин кўрганларим кўз олдимдан кетмай қўйди. Қаёққа қарасам, бошдаги шох кўринарди. Устига устак аёлим, болаларим ва яқинларим менга саройда кўрганларимни айтиб беришни талаб қилиб, ҳоли жонимга қўймас, мен эса уларга нима дейишни билолмай лол эдим. Бу ҳақда гапирар десам болаларим ва яқинларимнинг бошига кўзим тушар, бирдан фикримдан қайтардим. Ҳар бурчакда жосус маъбудлар менинг оғзимни пойлаб тургандай бўларди. Бирдан тилимни тишлардим. Шу тахлит кунлар ўтди. Менга ҳеч нарса ёқмас, ичимга кириб олган Искандарнинг сири менга тинчлик бермас, аммо уни ошкор қилишдан ҳам қўрқардим. Айтсам тилим, айтмасам дилим қуядиган ҳолатга тушгандим. “Эй, одамлар, Искандарнинг хоши бор!” дейишим билан ўзимнинг ва яқинларимнинг бошига нима кунлар тушишини тасаввур қилиб, юрагим орқага тортиб кетарди. Тилни тийиб кўрганларинг, бошингдан кечирганларинг, гувоҳ бўлганларинг ҳақида лом-мим демай юриш бунчалик оғирлигини илгари билмаган эканман: ахир менга тилим, забоним бутун бўла туриб, кўрганимни кўрмадим, билганимни билмадим дейиш, худди гунгу кар одамлардек яшаш, бир умр тил тийиб юриш, бошқача айтганда, Искандар учун тилимни, борлиғимни қурбон қилишим керак эди. Аммо жим юриб ҳам бўлмасди. Жим юриш ақлдан оздирарди, телба қиларди. Худди ичимга жин кириб олгандай эди. Бу жин эртаю кеч хаёлимни Искандарнинг бошида турган шох билан банд қилар, у ҳақда кимгадир айтиш, бу сирни очиб, фош қилиш истагини уйғотар, кўринган ҳар бир одамга “Айт, айт” деётгандай туюлар, бу истак баъзида мени шунчалик қистовга олардики, бутун баданим қақшай бошлар, бошимга оғриқ кирар, пайларим тортишиб, худди тутқаноқ тутаётгандай қалтироқ ва азобдан букилиб қолар, ичимдагини айтиб, ҳаммасидан бира тўла қутилиш истаги пайдо бўлар, бироқ мени бу истакдан эшик оғаси болаларим ва яқинларимнинг жонини қилга осиб қўйган оғоҳлантиришигина сақлаб қолар, чорасизликдан букилиб олиб, аъзои баданимни қақшатаётган оғриқни босаман деб ғужанак бўлиб олар, ичимда гўё бутун шаҳарни, бутун мамлакатни ёндирадиган аланга ловуллаб, мени тафтида қовуриб-қовжиратиб тургандай туюларди. Ичимдаги оловни ҳеч нарса билан ўчириб бўлмасди. Ўчириш учун фақат ичимдагини айтишим керак. Лекин бу мамлакатда бирова бу ҳақда гапириш ўлим билан барабар эди. Биронтага энди гап бошлайман дейишим билан шундай

ёнимда кундани айланиб юрган жаллод пайдо бўлар ва ойболтасини баланд кўтарарди. Уни кўриб тилларим танглайимга ёпишиб қолар, калима келмас, кийимларимни совуқ тер хўл қилиб юборарди. Бу қандайдир тавқи ланъатга ўхшарди: қачон ичимдагини айтаман десам, вужудимда худди бўрон каби қалтироқ бошлар, ўша заҳоти қаршимда жаллод пайдо бўлар, “қани, бошингни кундага қўй” деётгандай кўзларини лўқ қилиб тикилар, жонҳолатда тилларимни тишлаб олар ва уни кўрмаслик учун кўзларимни юмар, токи ичимдаги қалтироқ пасайгунча шу ҳолатда қотиб тураверардим. Тушларимда ҳам ойболтанинг “шув...шув” этган товушини эшитиб ётар, гўё ойболта бошимиз устида сермалаётгандай ухлаб ётган болаларимнинг бошини танам билан тўсганча, ётиб олардим. Менинг туш ва хуш аралаш бу ҳолатим аёлим ва болаларимда қанчадан қанча норозиликлар, ажабланишлар уйғотмади дейсиз. Кейинчалик улар ҳам мени бошқалар каби ақлдан озган деб ўйлай бошлаганини кўзларидан, юзларидан билиб турардим. Одамларгина эмас, маъбудлар ҳам Искандарга хизмат қилиб, нафақат сўзларни, ҳар бир товушимни етказиб туришибди. Айғоқчи шамоллар ҳам атрофимда гап олиш учун гир-гир айланиб юрибди, жосус дарахтлар тунлари деразамга суяниб, тушларимга қулоқ тутди. Бепоён осмон “кўнглинг кир сенинг” дегандек кўзларимга лўқ бўлиб тикилади, уйим атрофида чигирткалар, қурвақалар навбатчилик қилади. Ҳаммасининг мақсади мени гапга солиб, кейин бориб чақиш ва хонумонимни куйдириш. Кимга қарамай, бошқа мақсад кўрмайман. Ичимдагини айтишга, дардимни ёйишга муносиб қулоқ, муносиб ҳамдард йўқ. Худди телба каби кун узоғи шаҳар айланиб юрар, бирдан бўшалиб кетмаслик, гапириб юбормаслик учун тилимни маҳкам тишлаб олардим. Тилимга ишонмасдим. Тўсатдан сирни очиб юборса, кейин болалариму яқинларимни кўз олдимда қатл этишса... Қатл манзарасини тасаввур қилиб, худди тилим мендан қочиб, айтиб қўядигандай, тилимни узиб ташлагим келарди. Тилим яра бўлиб, оғзимдан қон оқиб юрадиган бўлди. Ҳамма қўлини бигиз қилиб мени кўрсатишар, мени ҳам ақлдан озди деб ўйлашарди. Одамларни кўрдим дегунча менда айтиш истаги кучаяр, ўзимни зўрға босиб, тилимни тишлаганча оғзимдан қўлик ва қон сачратиб улардан узоқлашардим. Бора-бора ичимдаги истак кучайиб борар, аммо қаршимда бирон танишим ёки бирон ёт одам пайдо бўлди дегунча, қулоғим тагида ойболтанинг “шув” этган товуши ҳам эшитила бошлар, у бошим узра сермангандай туюлар, унинг зарбидан олиб қочаман деб бошимни эгиб олар, танишим бу ҳолатимни кўриб, мени ҳам бошқа сартарошлар каби тузалмас хасталикка йўлиққан деб ўйлагани унинг ачиниш ва ажабланиш тўла кўзларидан шундоқ кўриниб туради. Бора-бора болтанинг товуши кучайиб борди. Қаерда бўлсам у мени таъқиб ётар, бир лаҳза бўлсин тинч қўймасди. Гавжум жойларда истак авж олар, қалтираб, тилимни тишлаб, ўзимга оғриқ бериб, зўрға қочиб қолардим. Охири чидолмадим. Оломондан ўзимни олиб қочиб, овлоқ кўчаларга, одамлар йўқ жойларга чиқиб кета бошладим. Одамлардан узоқда бу истак ва болта товуши озроқ бўлса ҳам пасаярди. Энди мен шаҳарнинг ҳувиллаб қолган кимсасиз кўчаларини телбалардай кезиб юрардим. Бу ерларда ичимдаги

қалтираш, құрқув босилар, оғриқ юмшарди. Шунда ҳеч ким тушунмайдиган оҳангда худди итлардек алам билан увиллаб-увиллаб қўярдим. Гўё шу билан ичимдаги дарддан бутун дунёни хабардор қилмоқчидай эдим. Аммо дунё гунг ва кар эди. У мени тушунмас, увиллашларимга эътибор бермас, атрофимдан мени масхара қилаётган вақт ва оломон билан бирга қўшилиб ўтиб кетарди.

Бир куни дард янаям зўрайди, қайга борсам, ўтирсам ҳам, турсам ҳам болта товуши таъқиб қила бошлади. Нима қилиб бўлса ҳам ундан қутулишим керак эди. Қулоғимни кар қилгудек жаранглаётган бу товушга ва танамни қақшатаётган оғриққа бир чора излаб, шаҳардан қочиб далага чиқиб кетдим. Далада юриб-юриб, охири бир пайтлар болалагимизда мол боқадиған тўқайга келиб қолдим. Узоқларда тоғ ястаниб ётарди. Аввалига ўша тоғларга қараб ичимдаги ни айтгим келди. Аммо атрофимда айланиб-ўргилиб, барларимни ва сочларимни ўйноқлаётган шаббода товушимни Искандарга етказишдан қўрқардим. Нажот истаб атрофга алангладим. Бирдан эсимга тўқайдаги қудуқ тушди. Болалигимизда биз ундан садо қайтиши учун исмимизни айтиб чақирар, салдан кейин қудуқ тубидан исмимизнинг ғалати оҳангдаги акси қайтиб келиб, бизнинг кулгимизни қистар, ичагимиз узилгудай кулиб, яна бақираверардик. Бошимизни қудуққа тиқиб қанча кичқирсак ҳам овозимиз ташқарига чиқмас, қудуқ тубига изсиз сингиб кетарди. Мана энди яна ўша қудуқ олдида турибман. Агар унга бошимни тиқиб қанча бақирсам ҳам қудуқдан бошқа ҳеч ким, на шамол, на осмон, на қушлар эшитмаслиги аниқ. Атрофимга қараб олдим. Товушим етадиган кенгликда, тепамда ҳеч зог йўқ эди. Шунда қудуқ бошига келдим, бошимни қудуққа тиқиб, худди болалигимиздагидек бор овозим билан шунча кунлар айтишни менга таъқиқлашган, шунча кунлар хаёлимни банд қилиб, мени телба қилган сирни бақириб-хўнграб айта бошладим: "Искандарнинг шохи бор. У Ахурамазда авлоди эмас, у Ахриманнинг зурриёди экан. Унинг шохи бор экан!!!" Хуморим чиққунча бақирдим. Кўзларимдан ёш потирлаб оқарди. Бу севинч ёшлари эдими ёки қайғуми, билмадим. Лекин хўнграб йиғлар ва яна бақириб, Искандарнинг шохи ҳақидаги сирни қудуқнинг тубига ошкор қилардим. Ичимни куйдираётган, мени телба қилган сиримни айтадиган, майли, у жонсиз ва тубсиз қудуқ бўлса ҳам дардимни эшитадиган топилганидан ўзимда йўқ бахтиёр эдим. Ҳар бақирганимда баданимдан, бошимдан оғриқ, касаллик арир, вужудим енгиллашар, танамга қувват ва ҳаёт қайтар, энг муҳими мени таъқиб қилиб юрган болта товуши ҳам мендан узоқлашиб борарди. Охири у тиниб, қулоғимга оддий шанғиллаш кела бошлади. Шу куни кечгача қудуққа Искандарнинг саройида нимани кўрган ва ҳис қилган бўлсам, ҳаммасини айтиб бердим. Шу йўл билан ўзимни муқаррар телбалиқдан

асраб қолдим. Ичим бўшалган, олов тафти босилган эди. Ичимда нимадир чиқиб, қудуқнинг тубига думалаб кетгандай, шуурим, вужудим яланғоч бўлиб қолгандай эди. Аммо саломат, тетик эдим. Танамга яна қувват ва ҳаёт қайтганди. Бутун дардимни, сирни ва кўрган-кечирганларимни шу ерга ташлаб шаҳарга қайтдим...

...У шаҳарга кетди. Кейинчалик эшитдик, уни Искандарнинг жосуслари ва маъбудлар қаҳру ғазабга тўлиб излашибди. Аммо уни бошқа ҳеч жойдан топишолмабди. У қудуққа келиб дардини айтгач изсиз ғойиб бўлибди. Айғоқчилар из ва ис олиб тўқайга ва бизнинг олдимизга ҳам келишди, улар қудуқ тубларини ҳам титкилашди, аммо бу пайт бизни қамиш барелари ўз ҳовучига яшириб қўйганди. Биз эса қамишнинг баргида узоқ ухладик ва бир куни қамишга айланиб, қудуқ тубидан ўсиб чиқдик. Ўша йили қурғоқчилик келди. Аммо бизнинг томиримиз сувга тегиб турарди. Биз тез бўй чўздик. Бўйимиз қудуқдан ташқарига чиқиб, олис ва ваҳимали шаҳарларни ҳам кўра оладиган даражага етди. Осмонга интилган дўстларим билан бирга шамолда тебраниб, ҳар ўтган-кетганларга нимадир деб шовуллардик. Аммо бизни ҳеч ким тушунмас, ҳеч ким шовуримизга қулоқ тутмасди. Орадан ойлар ўтиб, тўқайга турли томонлардан қисматларига дунёни ўзгартариш битилган чўпон болалар кела бошлашди. Олдин йўл илинжида тўқайни, кейин бизнинг атрофимизда айланишди. Бўлиқ, тарсиллаб турган танамизни ушлаб кўриб, бир-бирларига нимадир дея бошлашди. Ўтқир пичоқларини чиқаришиб, бизни бўлақлаб кесишга тушишди. Кейин улар биздан сибизга ясашди. Энди биз қамишдан оҳанга айлангандик. Сибизгани чалиб кўришганда биз ичимиздаги ҳамма нарсани тўкиб солдик. Чўпон болалар ўзлари ясаган сибизгаларни йўл бўйи бошқа болаларга тарқатиб кетдилар. Болалар эса тун-кун сибизга чалишар, сибизгадаги оҳанг эшилиб буралиб одамларни огоҳ қиларди: "Искандарнинг шохи бор... Искандарнинг шохи бор..." Тез орада биз ўсган қудуқдан чиқмаган бошқа сибизгалар ҳам пайдо бўлди. Кейин яна бошқалари. Турли макону манзилларда ясалган бу сибизгалар ҳам бизга ўхшаб, шох ҳақида нола қиларди. Шундан кейин билдик, сартарошнинг қисмати мангуликка маҳқум қилинганди: у хали ҳануз дунё кезиб юрар, қаерда қудуқ бўлса, унга ичидаги сирни айтар, Искандар жосуслари кўмиб улғирмаган қудуқлардан қамишлар ўсиб чиқиб, сибизгага айланарди. Болалар эса тун-кун сибизга чалишар, сибизгадаги оҳанг эшилиб-эшилиб одамларни огоҳ қиларди: "Искандарнинг шохи бор... Искандарнинг шохи бор..."

***Мада, бошқача номи хаома – зардуштийлик динида муқаддас сув. Бу сувни ичган абадий яшайди деб ҳисобланган.**

Носиржон ЖҰРАЕВ

Кундаликда қолган хат

Достон

I

Салом, менга бахт берган юлдуз,
Салом, мени севган лаҳзалар.
Сизни ҳамон эслайман унсиз,
Бўлса ҳам бу юракка зарар.

Оёғига урилиб денгиз
Қулаётган азим тоғ каби,
Ё бошига тушиб хазонрез
Сўлаётган ҳазин боғ каби.

Шавқим қайтиб борар ҳаётдан,
Гарчи атроф чаппор гуллаган.
Мени бир кун адабиётдан
Зерикар деб ким ҳам ўйлаган.

Чангу губор босган китобдек
Бир бурчакдан кўтармайман бош.
Яшаяпман, тирикман-у, лек
Менга қизиқ эмас бу қуёш.

Тўғри, ҳали тепяпти кўксим,
Тўғри, ҳали томирим иссиқ.
Бироқ қалбим аро бир сиқим
Топилмайди яшамоқ ҳисси.

Жоним юлдуз, сен – ширин оғриқ,
Рухни қийнар настарин ҳиди.
Аммо, аммо бундан ҳам ортиқ,
Яхшисига муносиб эдим.

Пуч ёнгоқдек енгил гилдираб,
Шомга кириб бораркан қуёш,
Кўнглим, умрим тортади хира,
Вужудимни эгаллайди гаши.

Мағлуб бўлдим қалтис баҳсда –
Тақдир голибликка ўч чиқди.
Тотай десам ҳаёт магзидан,
Оҳ, мен севган юрак пуч чиқди.

II

Шовқин солар тун бўйи осмон,
Жирингладиб юлдузларини.
Таҳлил қилиб ётаман ҳамон
Дардимнинг ўқ илдизларини.

Зулмат ичра сезилар аниқ
Учиб бораётган Ер шарни.
Бу тезликка урилиб, қаттиқ
Шопиллайди оппоқ енгларим.

Сўнги бора хўшлашмоқ учун,
Силкитилган рўмолча каби,
Ҳилпирайди ойнанинг бир учи
Ва кўринмай кетади табиий.

Бехос йиртиқ чўнтакдан тушиб
Йўқотилган тилло тангадек,
Йилларимга бахтимни қўшиб
Бой берибман, энди англадим.

Энди қанча олдинга юрмай,
Ортга кетиб бораман, тавба!
Хазон даврим келиб улғурмай,
Мени хароб қилди муҳаббат...

Бу ҳаётга боқдим баланддан
Шоҳ ўғлидай такаббур ва ланж.
Мана энди гам билан бандман,
Мана энди аҳволим аянч.

Шовқин солар тун бүйи осмон,
Жиринглайди ҳар бир юлдузи.
Аммо менга боқади қачон
Худойимнинг хайрихоҳ кўзи?!

III

Севги – асли гўзал шартнома,
Сен севасан, у кўнади жим.
Лекин тагин кулар бахт-омад,
Бунга халал бермаса ҳеч ким.

У айланур энг шод одамга,
Сен бўлурсан бахтиёр инсон.
Тангри ўзи берган бу дамга
Шарт эмас на гаров, на имзо.

IV

Ажриқ каби кўксимни босган
Майда ҳислар илдизин қирқдим,
Яшамоқчи бўламан ростдан,
Сени яна келар чақиргим.

Аммо ҳадик тўла овозим
Хавотирга солмасин дея,
Жим ўтишга бўламан рози
Ва юз бермас ҳеч бир воқеа.

Неча йилки, қилиб тараддуд,
Неча йилки, қайтаман йўлдан.
Аксга олиб, бўлмайсан унут,
Аксга олиб, ўчмайсан дилдан.

Нақ ўргимчак тўрга илинган,
Жон талашган капалак мисол
Менинг ҳам бор умидим сўнган –
Қайта насиб этмагай висол.

Боглиқмиди шилта ипларга
Капалакдек гўзал ҳаётим.
Наҳот, наҳот, шунчакиларга
Емак бўлса рангдор қанотим?

Ўзи қўллар экан ёлғизни
(Бу бир таъма ёки талабмас)!
Сен томонга тикилган кўзни
Худо севиб қолса ажабмас.

V

Қуввати кам бемор сингари
Деразалар бўғриқар терлаб.
Дарпарданинг пишиқ симлари
Ғижирлайди сени хотирлаб...

Тоza ҳаво ортиқча ҳозир,
Эшик атай ёпилган зичлаб.
Кўзим фақат сенга мунтазир,
Шу интиқлик қолдирар кучдан.

Ташинаи зор бўлган йўловчи
Кўлмак сувга мук тушганидек,
Висолингга эҳтиёжим чин,
Аммо ҳамма эшикларим берк.

Мижсгов чолдек тегар гашимга
Қалин-юпқа китобларим ҳам.
Ёлғиз сен деб жон чекишимга
Бу матоҳлар бермайди ёрдам.

Деразадан ўтар бирма-бир
Каптарқанот, хўптак булутлар.
Хонам ичра ёйилар оғир
Аччиқ тутун, гамгин сукутлар.

VI

Қандай номлаб кетган олимлар
Бугун мен дуч келган юлдузни?
Яна шундоқ маҳзун ҳолимга
Шоир раво кўрган қай сўзни?

Ёғдуингга бўлмас исиниб,
Тўйиб бўлмас дийдорингга ҳам.
Айтай десам ҳеч йўқ исмингни,
Қайта-қайта тирналар ярам.

Сен ҳам сўниши қошида – мендек,
Сен ҳам мендек боқдинг олисдан.
Сени ютиб бормоқда кенглик,
Мен сендан ҳам баттар оғизман.

Шуъланг ёғсин сўнгги кунгача,
Мен қўл чўзиб ўтайин абад.
Дунё қанча турса – шунгача
Бизни улуғласин муҳаббат.

Аллақачон тушган эгардан
Чавандоздек сезяпман ўзим.
Аммо ҳали тирик эканман,
Сен ҳам сўнмай тургин, юлдузим.

Ҳижронларни қолдириб доғда,
Чарчамайман сенга йўллаб хат.
Биз ер билан осмонни боғлаб
Яшашимиз ҳаёт учун шарт!

Мухайё ТЎЛАГАНОВА

ЖАЖЖИ ҲИКОЯЛАР

ШОКОЛАД

Анваржон буваси билан Махсум бобоникига меҳмонга борди, уларни чиройли дастурхон безатилган хонага ўтқазишди.

Дуои фотиҳадан кейин кариялар хангомага ўтишди. Анваржон мудрай бошлади. Эснай эснай бобосининг пинжиги сукулди. Шодмон бува набирасини бағрига олди. Энди шоколад тўла идишга яқин бўлиб қолди. Уйқуси қочди. Ўзини ухлаганга солиб бобосини қаттиқроқ кучди. Сал ўтмай у бир кўзини очиб Махсум бобога қаради.

Анваржонни дастурхондаги шоколаддан бошка нарса қизиқтирмас эди. Катталар ғалати. Тўю маросимларда дастурхон зўр безатилади-да, олинг-олинг деяверишади. Олма ёки бир дона конфетга қўл теккизиб кўринг-чи?!

Анваржон битта шоколадни секин олиб, жажжи бармоқлари билан ғижимлаб ўтираверди. Бобосининг қалин камзулидан тер ҳиди анқир, у муштини бурнига суркаб кўяр эди...

Улар муюлишга етганларида Шодмон бува тўнкага чўкди. Анваржон уйига томон югурди. Дарвозахонадан кириши билан муштини ёзди. Шоколад эриб, бармоқларига ёпишган эди.

Остонада ойиси пайдо бўлди.

– Укангни овут, дўконга ёғ келибди. Мен тезда кайтаман, – дея чиқиб кетди.

Беланчақдаги Азизжон акасини кўриб, баттар билгиллади. Анваржон олмахон сурати туширилган шоколадни аста очиб, укасига тутқазди-да, кафтини ялади. Азизжон гуручдек тишларини кўрсатиб қижирлар эди.

ИНЖИҚ КИЗ

Шаҳодат буви кўзини очса, ёнида Нозима йўқ. У ёнбу ёнини пайпаслади. Даст турмоқчи эди, ўнглолмади. Бир оёғига шиппагини илди, тўнтарилганини кий-

ишга сабри чидамай ўзини ташқарига урди: “Нозий, Нозик қизи-им!”

Кампир хоналарни, ҳовли-кўчани кезди, неварасини топмади.

Шу кунларда Нозиманинг мазаси йўқ эди. Иштаҳаси йўқ, бир боши, бир томоғи оғрийди, бир қорнини чангаллайди.

Аяган кўзга чўп тушар.

Шаҳодат хола дам солди, исириқ тутатди, туркана дорилар ичирди. Ўғли врач чақирди, келини доридармон кўтариб келди. Фойдаси бўлмади. Қиз баттар инжиқланаверди.

Кампир довдираб қолди. Ҳалигина чўпчак айтиб беринг, деб бағрида ётган невараси наҳотки йўқолган бўлса? Шаҳодат хола яна ташқарига мўралади. Нозиманинг кўчага чиқадиган одати йўқ эди. Девона, ажи-налардан кўрқади.

Кампирнинг бошини минг хил хаёл кемирар эди. Телевизорда қанчадан-қанча ваҳималарни кўрсатишмайди дейсиз. Бола ўғрилашми, Худо асрасин, бирон машина туртиб кетиб...

Ўғли билан келинига нима дейди? Назира, жон ойи, беш-олти кун бирга шифохонада ётиб чиқасизларми, деса бекор кўнмаган экан. Касалхона – қамоқхона, ювиниб, тоат-ибодат қилиш ноқулай, дебди-я! У ҳаммаси учун фақат ўзини айблар эди.

Шаҳодат хола саккизта бола туғди. Учасини тўрт-беш ёшлигида тупроққа топширди. Фарзандларининг бири қизамиқдан, бири чечакдан нобуд бўлганларида ҳам шунчалик эзилмаган эди.

Шу ҳолда у қанча турди – билмайди.

Одатда Шаҳодат холага ўғли билан келини тез-тез телефон қилишарди. Телефон ёниб, дириллайди ёки куй чалинади. У телефоннинг яшил тугмасини босиб, жавоб беради. Кейин қизил тугмачани босиб ўчиради. Аммо ўзи телефон қилишни билмайди.

Шаҳодат хола калласига келган фикрдан севиниб кетди. Чопқиллаганича телефонни олиб чиқди. Яхши

тушунадиган одам уни кавлаштира, ўгли ёки келинининг номери чиқиб қолар.

Кампир гугурт кутисидек телефонни кафтида авайлаганча қўшнисиникига югурди. Унинг овозини ҳеч ким эшитмади. Бошқа қўшнисининг дарвозаси қулфлоглиқ эди. Шаҳодат буви кўчани кесиб ўтди. Тезроқ болаларни воқеадан хабардор қилиш керак. Ўгли касалхоналарни суриштиради. Келини милицияга хабар беради. Айтгандек, Назиранинг укалари катта жойларда ишлайди. Опаси уларни оёққа турғзади. Рўпарадаги қўшнисиникига етгунча йиғлайвериб, кампирнинг жони ҳалқумига келди. Бор кучи билан дарвоза ҳалқасини шарақлатди. “Сожида, ҳой Сожи !” – деб бор овозда бақирди.

Сожидахон дарвозахонада эканми, индамай Шаҳодат холани ичкарига бошлади. Имлаб ишқом томонни кўрсатди. Супада уч-тўртта қиз “хола-холакам” уйнашмоқда. Лойдан ноз-неъмат ясаб, дастурхон безатилган. Сочбарчак тақиб, бошига ҳарир рўмол ёпган “келин” Нозима эди! Шотут доғидан унинг башарасини таниш қийин эди.

ТЎПЧИЛАР

Нима бўлди-ю, тўпчилар Лутфи холанинг деразасини синдириб қўйишди. Тўрт қулоч “дарвоза” дан кирмаган тўп туғри форточка ойнасини чил-чил қилса-я?

Маҳаллада стадион йўқ. Мактаб узок, бедапояни қоровул милтиги билан кўриқлайди. Шомда, айна ўйин қизиган пайтда кўча от-улов, пода, йуловчига тўлади. Яна битта гол уриш дардида болалар “жонни жабборга” беришади.

Лутфи хола бутун дард-ҳасратини Зуфарнинг онасига тўкиб сочди. Зуфар эшитадиганини эшитди. У кечаси билан бир иш режасини пишитиб чиқди. Эрта тонгда Малик, Бобурни ёнига олиб Йўғон тепаликка йўл олди. Болалар тепаликни тикан, сим, шиша синиқларидан тозалашди. Чуқурларни текислаб, катта кесаклардан “дарвоза” ясашди.

Тепаликда бинойидек стадион пайдо бўлди. Ютқазган команда аъзосига пастга юмалаган тўпни олиб чиқиш шарт юклатилди. Болалар хурсанд. Энди чақимчи кизлар, от-арава, мол-қоллар ўйинга халал бермайди. Тўпчилар мақсадга эришгандек эдилар.

Аммо кўп ўтмай осмонни қуюқ булут қоплади. Тарновлардан шариллаб сув оқди. Ёмғир болаларнинг ичига ёғди. Ёмғирдан сўнг стадион эски ҳолига келиб қолди. Тўпчилар қаттиқ куюнишди.

Гузарда, чойхона биқинида на дўкон, на сартарошхонага ўхшаган чала бино неча йилдан бери сочилиб ётар эди. Зуфар шу тош-ғиштардан “дарвоза” ясаймиз, деб қолди. Яна болалар ишга киришишди. Малик уйдан оҳак, Анвар бўёқ келтириб, тош-ғиштарни бўяшди. Пастдан шох ташиб чегара ўрнатилди.

Яна тўю чойхоналарда дув-дув гап тарқалди: Музап тракторчининг ўгли бош бир талай тўп жиннилари давлат қурилишини ўмаришибди.

Қанча йилдан буён нураб, йўқолиб, ташландиқ ҳолига келиб қолган чала қурилиш энди одамларнинг эсига тушиб қолган эди. Айниқса, яқинда тракторчининг уйига милиция келиб, савол-жавоб қилармиш, деган гап отани саросимага солган эди.

Зуфарни ота-онаси анча пайтгача уйдан чиқармай қўйишди.

Тепаликдаги шох-шабба ағанади, бўёқлар ўчди, тош-ғиштарлар сочилиб кетди. Болалар улғайишди.

Барибир улар бўш пайт топишса болаликни қумсаб, тепаликда йиғилишаверди.

УЛОҚ

Шукуржон бу кунни узок кутди.

Улоқ Қора тепа маҳалласидаги бедазорда ташкил этилади. Шукур бултур ўртоқларига қўшилиб улоққа борган, аммо ўйин айна қизиган пайт у уйга қайтишга мажбур бўлган эди.

Мактабдан кела солиб Шукуржон пичан ташиди, мол-ҳолига қаради, тандирга ўт ёқди. Кейин сувга жўнади.

Қудуқ атрофи хотин-халажга тўла эди. Шукуржон обкашга сув тўла челақларни осиб келаётган маҳал, муюлишдан Садир найнов чиқиб қолди. У Шукуржондан икки синф юқорида ўқийди.

– Ҳа, ойимқиз, кирга сув ташияптиларми? – деди Садир писта пўчоғини Шукуржон томон пуфлаб.

Шукуржон индамай қадамини тезлатди. Садир билмасдан чалиб юборди. Шукуржон чўккалаб қолди. Челақлар ағдарилиб кетди.

Бошқа пайт бўлганидами, Шукуржон челақларини шарт ирғитиб, тўғри уйига жўнаворар эди. У яна қудуққа қараб кетди.

Шукуржон уйку олдидан этигини мойлади. Кийимларини қуритиб, сафарга шайлаб қўйди. Ҳа, деганда кўзи илинавермади. Хаёлидан эртанги улоқ кетмасди. Қўлдош аравакаш баковуллик қилади. Тумонат одам олдида мусобақа шартини тушунтиради. Рақиб чавандозлар така танасини талашадилар. Ғолиб гуруҳ аъзолари ўлжани бедапоя этагидаги машина балонларидан ясалган ҳовузга улоқтирадилар.

Саттор фермер беллашув охирида чавандозларга ўз ҳисобидан зиёфат беради.

Шукуржон саҳарлаб ойиси пиширган қатлама билан чой ичди-да, кўчага отланди.

Шунда дадаси уни тўхтатиб:

– Ўғлим, улоққа Садир аканг билан бор, ҳамроҳ бўлади, – деб қолди.

Шукуржон дарвозахонада бирпас туриб қолди – да, индамай хонасига кириб кетди.

Абдулла УЎЎОБ

ҚАЛБ ҶАММОРА

Ҳамма кўрган, эшитганларини бошқаларга айтиб берганида аллақандай яйраб, бундан ички қониқиш ҳосил қилади. Шоирлар эса шеърларида ўзининг хаёл-тасаввуридаги манзарани тақдим этиб лаззатланади. Улар тошлардан садо таралиши, ошиқ қалбининг зарби Ер шарини ёриб ўтиши, соғинчни кўз ёши ювиши ёки аксинча эканлиги хусусида ёзишади. Табиийки, булар мантиқ мезонларига тўғри келмайди. Шундай бўлса-да, шоирларнинг сўзини ҳеч ким инкор этмайди. Чунки уларнинг ғалати қиёс, ташбеҳлари кишига даб-дурустдан таъсир ўтказиб, мудроқ босиб, тўнғиб ётган туйғу, кечинмаларни уйғотади. Шеър худди шу жиҳати билан аҳамият касб этади. Аниқроғи, у ҳамини биз билан яшайдиган қадрдон туйғу, ҳиссиётларни турткилаб, ҳаракатга келтиради. Шоирнинг ҳаёт ҳақиқатларига мос келмайдиган мулоҳазалари ичимиздаги сирли хилқатни нур янглиғ ёриштиради. Азиз Саиднинг шеърларида ҳам худди шу хусусият кўринади. Шоир, таржимон, муҳаррир Азиз Саиднинг навбатдаги китоби “Вақт манзили” деб номланади. Унинг илк шеърий тўплами “Чилтор” деб аталган эди. “Ғойибдан дўст билан суҳбат” мақолалар тўпламида Азиз Саид зукко шеършунослигини намён этади.

Айрим шоирларнинг шеърларида ҳиссиёт, баъзи ижодкорларнинг асарларида эса ижтимоийлик устунлик қилади. “Чилтор” ва “Вақт манзили” тўпламларидаги шеърларда ҳар икки жиҳат бирлашиб, ажойиб яхлитлик ҳосил қилади. Азиз Саид ҳаёт ҳодисаларидан чуқур таъсирланади ва улардан олган турфа туйғуларини сўзга солади. Унинг шеърларида қатъиятли кишиларга хос курашчанлик ва исёнкорлик кўринади. Шоирнинг “Вақт манзили” шеърида: “... бизни Ким қўшиқ куйлашга/ ва Ким йиғлашга мажбур қилаётганини/ ва муҳаббат/ ва нафрат қаердан пайдо бўлишини англамоқчи/ бўлар/ ва осмонга/ ва ўз ичимга қулоқ тутар/ ва шамолми, вақтми шовулла” дейилади. Азиз Саид инсонга, воқеликка қарашларини шу тарзда ифода қилиб, ҳар биримизнинг ичимизда аллақандай сирли хилқат борлигига ишора этади. Аслида ҳам

муҳаббат, нафрат каби ҳис-туйғуларимиз ичимизда туғилади ва айни ҳиссиётлар бизни бошқаради. Нимадир ичимизда шовуллаб, бизни ўз измига солади. Ҳар бир одамнинг ичида гоҳида рағбатлантириб, гоҳида айблаб турадиган чегараловчи туйғу яшайди. Бу ички туйғу нотўғри иш қилганимизда бизни исканжага олиб қийнайди ва тўғри иш қилишга мажбур этади. “Виждон” деб аталган ушбу ички овозда уни бизга инъом этган Парвардигорнинг беқиёс меҳрибонлиги, адолати, чексиз қудрати акс этади.

Инсоннинг ичига жойлаб қўйилган Виждон унинг ёвизликка қарши ҳар қандай ҳаракатини инкор қилади. Бу Худонинг чексиз марҳамати, У инсон гуноҳга ботишини истамаслигини билдиради. “Вақт манзили”да шоирнинг ички туйғуси унга инсоният ҳаёти ҳақида сўз очади. Шеърни ўқиш чоғида оҳанг сўзга турфа маъно бағишлаши англашилади. Чиндан ҳам сўз ўз-ўзича ҳеч нарсани билдирмайди. Сўзнинг ушбу хусусияти муҳаббат, нафрат сингари мавҳум тушунчаларда аниқ акс этади. “Ватан манзили”да шоир сўзларга ижтимоий тус беради. Ижтимоий оҳанг касб этган сўзлар жўшқин туйғуларга йўғрилганидан шиддаткор тус олади. Азиз Саид инсоният тарихига тааллуқли далилларни кетма-кет келтиради. “Ва” боғловчиси шоирнинг қалбидан ўтаётган кечинмаларни бир-бирига боғловчи зарурий халқга айланади. Улардан бири тушириб қолдирилса, шеърдаги жўшқин оҳангга путур этади ва унинг таъсирчанлиги, маъно-мазмунини ҳам ўзгаради. Аниқроғи, шеър манзараси хира тартади. “Ва” “Вақт манзили”га жарангдорлик, жозибани, ўзига хослик бағишлайди. Шоир уни сатрларга зўрлаб тикиштирмайди. Ёзма нутқдаги бу фаол боғловчи шоир қалбидаги кечинмаларнинг асл ифодачисига айланади. Шеърда инсоният аввали ҳақида барчага аён маълумотларга шоирона нигоҳ билан ёндашилади. Аждодларимиз оловга, қуёшга бежиз эътиқод қилмагани таъкидланиб, инсон ўзи учун зарур ҳароратни айнан оловдан, қуёшдан олишига эътибор қаратилади. Одамнинг вужуди оловнинг тафтидан қувват олиши, ёнаётган оловга қараганда кишининг

кўнглидан ғалати кечинмалар ўтиши хусусида: “ва қавмим ҳам музлаган юракларига қандайдир илиқлик югураётганидан янада даҳшатга тушар ва онасининг исини олган/ ва уни тополмаётган гўдақдай чор атрофга/ аланлар ва ҳарорат ўртадаги гулхандан эканлигини аста/ секин англлар/ ва мен Оловнинг тилларига қараб вақтнинг ранги/ ва шаклини тасаввур қилар/ ва вақтнинг гулхан ичидан чиққанига/ имоним тобора комил бўлар” дейилади. Инсоният айнан олов туфайли яшаб келгани ҳақидаги ҳақиқат баён этилган айни ўрин “Вақт манзили”даги авж нуқта бўлиб кўринади. Шеърдаги фикр шу нуқтада ўзининг чўққисига чиқади. Шеър давомида ҳам айни авж сақланади. Одамзод оловнинг тафти ва меҳрибонлигини ҳис қилмай, Унга беписанд қарай бошлаганидан кейин ёвузлаша бошлагани, шундан кейин у вақтнинг олдингами, орқагами оқаётганини билолмай қолгани ҳақидаги фикр шеърнинг ўзига хос лейтмотивга айланади. “Вақт манзили” иборасида шеърнинг асл маъзи, мундарижаси мужассамлашади. Буни алоҳида таъкидлашнинг сабаби шундаки, айрим шоирларнинг шеърларида сарлавҳа мазмунга унчалик мос келмайди. Азиз Саиднинг ушбу шеърида эса сарлавҳа матннинг ҳужайрасидан ўсиб чиқиб, ундаги барча мисралар мазмунини ўзида яхлит мужассамлаштиради. Шеърда инсоният тарихидаги барча урушлар, турғунлик ва таназзул маънавий бузилишдан бошланганига эътибор қаратилади. Одамзод вақтнинг олдингами-орқагами кетаётганини билмай, унинг манзилни топмоқ илинжида сарсон бўлгани, охир-оқибатда, ҳамма нарсадан – сўз, соғинч, севги, болалари, вақт ва ўзидан-да қимматроқ нарсани излашга тушиб, сариқ тош – олтинни топгани, шундан сўнг ўртада тенгсизлик юзага келиб, одамлар олтин борлар ва йўқларга, очлар ва тўқларга бўлингани, бир-бирини қул қилиб сотиш, ўзлари сиғинган гулханга кишиларни ёқиш бошлангани, ўзаро можаро, низо, урушлар юзага келгани таъкидланади.

Истеъдодли кишиларнинг бошқалардан фарқи шундаки, улар ҳаётнинг ҳар қандай ҳодисасида ҳикмат яширинлиги, ҳеч бир ҳодиса ўзидан-ўзи рўй бермаслиги, ҳар бир ўзгариш ўзига хос асос, заминга эга эканлигини идрок этишади ва бу хусусда теран мушоҳада юритишади. Азиз Саид ҳам ҳаётга теран нигоҳ билан қарайди, унинг ўзига хос ички мураккабликлари эътиборни жалб этади. Унинг “Турғунлик болалари” достони бунга мисол бўлади. 1982 – 1987 йилларда битилган ушбу асарда, айтиш мумкинки, ўша замоннинг ҳаққоний манзараси ҳаётини деталлар асосида чизиб берилади. Шоир унда ота-онасининг ночорлигидан эзилиб, ҳаётдан норози яшаган авлоднинг дард, аламларини изтиробга тўлиб ифода этади.

Достонда ўтмиш воқеалари шунчаки қайд қилинмайди. Унда давр ҳаётига дахлдор воқеаларга “Бир пайтлар Дарахтларнинг ўсмаранг япроқларида/ Шабнам-ла уйғониб/ Тонг даргоҳига/ Парвоз этмоқ учун нурга айланиб,/ Дафтар-дафтар ғазаллар битган,/ Сўнг эса/ Ҳаёт бозорининг расталарида/ Ҳар тонгда нон сотиб,/ Бола етаклаб,/ Кўзида мунг қора чайласин тиккан/ Она тили муаллимаси/ Синф дафтарининг/ Қатига яширди/ Хамир қотиб қолган тирноқларини” тарзида бадиий тус берилади. Асарнинг бундай гўзал мисолларини кўплаб келтиришимиз мумкин.

Шоир “Вақт манзили”да ҳам, “Турғунлик болалари”да ҳам воқеликдаги оғриқли ҳолатлар ҳақида сўз юритади. Унинг “Минг тўққиз юз ўттиз еттинчи” сида танқидий руҳ кучли. Азиз Саид бу асарларида ижтимоий ҳаётнинг асл кўринишини изоҳлашга интилади. У инсониятнинг ўтмишидан ҳам, ўзи яшаган замондан ҳам қаноатланмайди. Чунки виждони уйғоқ ижодкор ҳаётда кенг илдиз отган иллатларга, одамларнинг маънан, руҳан, жисман азобланишига бефарқ бўлолмайди.

“Дили қани бедилнинг?” тўпламидаги шеърларда эса “Вақт манзили”даги шеърларга қиёсланганда ташбеҳ, ўхшатишлар кўпроқ. Ундаги шеърларда оҳорли, бир-бирдан чиройли бадиий сатрлар занжир ҳалқалари каби туташиб, шеърнинг сеҳрини, жозибасини оширади. “Дили қани бедилнинг?”даги шеърлар фикр салмоғига кўра ҳам, оҳангдорлиги жиҳатидан ҳам алоҳида эътиборни тортади. Бу шеърларга шунчаки кўз югуртириб бўлмайди. Чунки улар теран маънога ва ёқимли оҳангга эга. Шоир: “Пешонам сайёра – йўллар адашган,/ Субҳу шом дилимда қирғоқ талашган,/ Жонимга ҳасратдан гуллар қадашган,/ Сен хабар олмадинг бир бор ҳолимдан” дейди. У бу каби кечинмаларини кутилмаган қиёс, сифатлаш, жонлантиришлар орқали ифодалайди. Уларда олдиндан тахмин қилинган қофиялар деярли кўринмайди. У шеърларида ҳам маънога, ҳам оҳангга бирдай эътибор қаратади. Ҳар бир мисрага саҳифа-саҳифа фикрни жойлаштиради. Нозик кузатишлар ҳосиласи бу фикр ҳам теранлиги, ҳам образли ифодаси билан диққатни жалб этади.

Мумтоз шеърятда ҳар бир байтда фикрни бадиий санъатлар билан зийнатлаш таомил саналган. Бу шоирларнинг маҳоратини белгилашда асосий мезон бўлиб келган. Шарқ шеърятини худди шу жиҳати билан Ғарб шеърятидан фарқ қилади. “Дили қани бедилнинг?” тўпламидаги шеърларда Шарқ шеърятига хос аъъаналарга амал қилинади. Ундаги шеърларга туйғу, кечинмаларнинг образли ифодаси, унга мутаносиб оҳангдорлик хусн, зеб бериб туради. Уларда ҳар бир мисрада фикр образли ифодаланиб, кейинги сатрда яна давом эттирилади. Шоирнинг кенг хаёл-тасаввури, теран тафаккури мисраларни жиполантириб, шеърга бетакрор жозиба бахш этади. Азиз Саид шеърларида ўз “мен”ини ифодалашга интилади. У бунда сийқа ташбеҳлардан қочади. Ҳар бир сатрда образли фикр айтади. У қўллаган оҳорли ташбеҳ, қиёслар кишида турли ҳиссиётлар кўзғайди. Сўз юракка етиб борганида шундай ҳолат юзага келади. Ҳар бир ўқувчи “Ҳэ-э-э чўлпи тақиб жийдадан/ Тун қозонин кавладим. Чақмоқ чақиб қайтадан/ Қанотимни тобладим./ Кўзида ранг қайнатган/ Мусаввирни чорладим./ – чорчўпи йўқ мато бу,/ четига нур тақилган,/ ўртасига гул билан/ қоп-қора мих қоқилган” каби ўринларни ўқийётганида мисраларда мазмун изчиллик билан кучайиб, шеърда маъно теранлашиб борганини ҳис қилади.

“Чилтор” ва “Дили қани бедилнинг” тўпламларидаги аксарият шеърлар муҳаббат ҳақида бўлса, “Вақт манзили”да ижтимоий муаммолар диққат марказига қўйилади. Тўғрироғи, муаллиф ушбу тўпламига ўзининг инсоният тарихи, ўлкамизнинг узоқ ва яқин тарихи тўғрисидаги ўй-кечинмалари ифодаланган шеърларни киритишни маъқул кўради. Чунки одам ёши элликка ет-

ганида ҳаёт фақат севги-муҳаббатдан иборат эмаслигини, англаб етади. Шоирлар ўттиз ёшга етгунча ишқ-муҳаббат ҳақида кўп ёзади. Бошқалар ҳам ўттиз-қирқ ёшга киргунча ҳаёт биргина муҳаббатдан иборат деб ўйлайди, дунёга фақат шу нуқтаи назардан қарайди. Шоирлар ҳам ўн саккиз-йигирма беш ёш оралигида севги-муҳаббатни эҳтиросга тўлиб, ёниб қуйлайди. Йиллар эса инсоннинг нафақат вужуди, балки ҳиссиётларига ҳам ўз ҳукмини ўтказиши. Қирқ-элликка кирган шоир, ҳар қанча уринмасин, ҳаётда, ижодда ҳар қанча тажриба орттирган бўлмасин, севги-муҳаббат ҳақида ўн саккиз-йигирма ёшида ёзганидек, таъсирчан шеър битолмайди. Чунки бу пайтга келиб, у ҳаётга теранроқ қарай бошлайди, ҳодисалар ҳақида вазминлик билан мушоҳада юритади, аввалгидек эҳтиросга берилмайди. У бу дунёда ҳамма нарса ўткинчилиги, унда бирор нарса абадий эмаслиги, ёнган ҳиссиётлар аста-секин сўниши, севги-муҳаббат эҳтироси ҳам бора-бора пасайиши, ҳаётда аҳамияти жиҳатидан бири-бирдан қолишмайдиган муаммолар кўплиги, уларнинг ҳар бири инсоннинг ўзини англаши учун синов воситаси эканини идрок этади. Эҳтироси жўшиб турганида киши меъёрни унутади. Ўспиринлар севги-муҳаббат муаммосига дуч келганларида ўзларини ақл билан бошқаролмай қолишади. Улар эҳтиросга берилганларидан севиб қолганини дунёда танҳо, мислсиз деб билади. Бошқаларни эмас, ўзини ҳам унга тенг деб қарашни тасаввурига сиғдиролмайди. Севган кишининг туриши, юриши, гапириши, кулиши – ҳар бир хатти-ҳаракати мўъжиза бўлиб кўринади. Улардаги ҳамма кўриб, билиб турган нуқсон, камчиликларни тан олмайди. Буни кўрсатмоқчи, тушунтирмоқчи бўлганларни ашаддий душмани, деб билади. “Чилтор”, “Дили қани бедилнинг?” даги аксарият шеърларда муҳаббатдан маст кўнгилининг тийиқсиз истак-интилишлари акс этади. Ижодкор эллик ёшга етганида бир пайтлар муҳаббат мавзусида шундай ажойиб шеърлар битганидан қувонади. Айти чўғда ўшанда ўзининг эҳтиросга берилиб кетганини сезиб, ич-ичидан хижолат ҳам тортади. Чунки бу пайтга келиб, у ҳаётдан кўп сабоқлар олиб, ҳамма нарсада меъёр муҳимлигини тушуниб этади. Қалбини, онгу тафаккурини эгаллаб бораётган бу ҳақиқат ҳаётнинг асл мезони эканлигига тўла ишонч ҳосил қилади. Ўспиринлигида севгилисининг манзилни ҳаёлан тасаввур этиб, ҳаловат топган бўлса, қирқ ёшидан ошганида ўзининг ўша ўтмишидан уяла бошлайди. Ундан тезроқ узоқлашгиси келади. Эллик яшар кишига ҳаётни кузатиш, умрнинг мазмуни, вақтнинг тўхтамасдан ўтиши тўғрисида ўйлаш, мушоҳада юритиш қизиқроқ туюлади ва мароқлантиради.

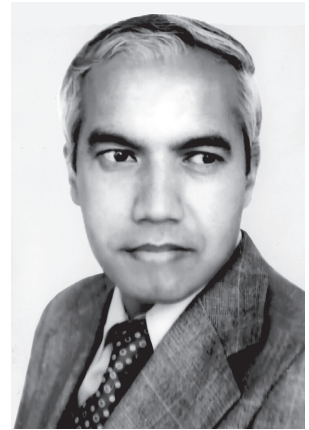
“Чилтор” 1988 йилда, “Дили қани бедилнинг” 1996 йилда, “Вақт манзили” 2011 йилда босилиб чиққани турли фикрлар уйғотади... Бир қараганда, муаллиф шеърият билан жиддий шуғулланмаган, сусткашлик қилган дейиш ўринли кўринади. Аммо у билан тенгдош Абдували Қутбиддин, Эшқобил Шукур ҳам шу пайтгача иккита-учта тўплам чоп этгани эсга олинса, бу ҳолат бошқа омиллар билан боғлиқлиги аёнлашади. Аввало, ўтган аср адоғи келиб, адабиётга, шеъриятга муносабат кескин ўзгаргани, сўз санъатига эътиборсиз қараш бошлангани, бутун дунёни “оммавий маданият” забтига олганини барча яхши билади. Ҳозир ҳам бу жараён шиддат билан давом этмоқда. Рости, эндиликда кўпчилик асл адабиёт, чин санъат энди ўладими, тугаб битадими, деб хавотирга тушиб қолди. Чунки одамларни асл асарлардан узоқлаштириб, дидини сазлаштирадиган енгил-елпи, саёз “нимарсалар” ҳамма ёқни эгаллаб, кўпчиликни ўзига қаратиб олди. “Нимарсалар” асл асарларнинг йўлидаги ғовга айланди. Шу боис “Чилтор” муаллифи, унинг ижоддаги маслақдошларига китобини чоп эттириш жиддий муаммо бўлиб қолди. Аниқроғи, китоб нашр эттириш машаққатлари, кўпгина истеъдодли қаламкашларнинг кўнглини ижоддан совитиб юборди. Рауф Парфи “Дили қани бедилнинг?” муаллифига катта ишонч билан қараб: “Азиз Саид тенгқурлари сафида қарашларининг кенглиги, ҳаётни чуқур ўрганишга бўлган ташналиги ва беминнат севгиси (яъни адабиётга, шеъриятга – А.У.) билан ярқ этиб кўзга ташланади”, – деган эди. Улуғ шоирнинг ушбу эътирофлари Азиз Саиднинг тўпламига сўз боши сифатида битилиб, эълон қилинмай қолиб кетган “Қайта қол, бўғзимда бир сўз ёнмоқда” сарлавҳали мақоласидан олинди. Дунёда кечган ўзгаришлар “Вақт манзили” муаллифи ва тенгқурларининг астойдил берилиб ижод қилиши, ўқувчиларга қатор тўпламларини тақдим этишига монелик қилди. Эълон қилган асарлари эса улар сўзни жуда нозик ҳис қилиши, чуқур тушуниши, инсон руҳияти ва ижтимоий ҳаёт муаммоларини теран ва ўзига хос таҳлил қила билишидан далолат беради. Уларнинг шеърлари, мақолаларини иштиёқ билан мутолаа қилган ҳар бир киши ўзининг руҳан тозаргани, маънан бойганини ҳис этади. Чунки Азиз Саид қалбидаги чилторини чертиб, дилига бепарволарни оқибатдан огоҳлантиради. У ғойибдан келган дўстлари билан самимий суҳбатлар қуриб, адабиёт ва ижтимоий ҳаёт, шеър ва туйғу тўғрисидаги тушунча, тасаввуримизни кенгайтиради, вақт манзилни излашга даъват этиб, ҳар биримизни ҳаётнинг моҳияти, умрининг мазмунини англашга ундайди.

Абдусаттор ХОТАМОВ

МУҲАББАТ. ҚАНОТЛАРИ

Ҳикоялар

ҚУШ УЯСИ

Анвар ётоқхонага қадам босиб, кийимини алмаштираркан, кўнгли ғашланди. Юрагига қоронғилик боштириб кириб, жонсиздек ўзини диванга ташлади. Атрофга маъносиз боқди. Каравотнинг оёғида хотинининг селон халати тахлоғлиқ. Тўртта ёстиқ икки-тадан қилиниб, каравот бошига қўйилибди. Зулайҳо ёстиқларнинг бир учини пучуқ қилиб турғизиб, устига тўр ёпиб қўярди. Ўғилчасининг илгичдаги кийимларини кўриб, бир энтиқиб қўйди. Равшанни соғиниб кетди. Кўз олдида Зулайҳо кетаётганида қўлида индамай жавдираб бораётган ўғилчаси пайдо бўлди.

Эшик ғийқ этиб очилди.

– Болам, овқатингни олиб келаверайми?

Анвар салом берди. Она ўғли чехрасига маъюсгина разм солди. Соқолини бугун олмаган шекилли, ўсиб кетибди. Кўзлари киртайгандек.

– Мен ҳозир, ювиниб келай, – деди у.

Она сассиз юриб, каравот оёқ томонида турган стулга чўкди. Бу билан ўғлида муҳим гапи борлигини, бошқа айтмай чидаб туролмаслигини билдиргандек эди. Йигит ҳозир кўнгилсиз ҳодиса юз беришини сезгандек жимгина ерга қаради. Лекин туриб кетгиси ҳам келмади.

– Бориб келасанми-а, болам?

Анвар ялт этиб онасига боқди.

– Қаёққа?

– Хотинингникига-да.

– Нима, мен уни ҳайдабманми? Ўзи кетди.

– Қарс икки кўлдан. Бирингдан ўтганини биринг кечир. Ахир оила мураса билан.

– Сиз мени тушунинг, ойи. У нотўғри иш қиляпти. Ноқонуний молларни сотаяпти. Шуни қилмагин дедим, холос.

– Иккинчи қилмас. Гулдек болангни ўйла.

– Мен келмасин деяпманми? – овозини пасайтирди Анвар.

– Онамнинг қўли косов, сочи супурги бўлмасин десанг бориб, олиб келасан.

– Йўқ, бормайман. Одамни қийнаманг, ойи.

– Ўт-бетинг камайиб қоладими? Ё мансабингдан тушиб қоласанми?! – Она овозида титроқ сезилди-да, йиғлаб юборди. Кенг енгига кўз ёшини арта туриб деди:

– Сен ҳам мендек бўлгин, келин туширгин, кейин биласан. Унгача отдан тушсанг ҳам эгардан тушмайсан. Не ҳасратда катта қилиб кўрган роҳатим шуми?

Анвар ерга қараганча индамай қолди. Онасига осон эмас. Эрта тонгда сигир остини тозалайди, соғади, ем беради. Уйни супуриш, сидириш, ҳовли... Ишлагандан баттар, ёши эса ўтиб қолган.

Йигит ўрнидан туриб шахт билан дераза пардаларини четга суриб ташлади. Ойна қўш табақасини

тарақлатиб очди. Ичкарига хузурбахш шаббода кирди. Кейин ғийчиллатиб яна диванга келиб ўтирди.

Она бурнини тортиб-тортиб, пиқ-пиқ йиғлагач, нурсиз кўзларини четга олиб қочди:

– Майли, унда ўзинг биласан, болам.

Анвар онасининг юзига қарадио, бирдан унинг анча қариб қолганлигини ҳис қилди. Кўзлари атрофида ажин кўпайибди. Оппоқ сочлари сийраклашибди. Шундоқ ҳам кичик гавдаси мушдеккина бўлгандек.

Эри вафот этгач, шу миқти аёл ҳаёт дейилган улкан синовнинг барча қийинчиликларига бардош берди. Ўғлини оқ ювиб, оқ таради. Бошқалар олдида ўксимасин деб мактабда фаррошлик қилди, уйда сизир боқди, новвойчилик қилди. Мана энди шу алпозда катта қилган ўғли бир оғиз сўзини қайтариб ўтирибди.

– Майли, – деди Анвар бироздан сўнг, – борсам ҳам фақат сизнинг ҳурматингиз учун бораман.

У машинасини бир-бирига ўхшаш кўчалардан аста юргизиб бораркан, онаси деб ўз шаънига яхши иш қилмаётганини, хотиникига айбсиз айбдор бўлиб кетаётганини сезиб, боши қотарди.

* * *

Ҳовлидаги каравотда сабзи тўғраётган қайнонаси ўзи томон энгашган куёвиги тиззалаб ўтирганича келинг, дедию, қўлининг учи билан елкасига бир-икки қоқиб қўйди. Кейин ошхонада уймалашиб юрган қизига, Залоҳат, кўрпача олиб чиқ, поччанга, деб бақирди. Анвар ҳовли ўртасида қаққайиб туриб, атрофга қаради. Пешайвоннинг дераза, эшиклари бўёқлари ўчиб кетган, цемент зинанинг ғиштлари кўчиб ётибди. Ҳовлини қўшни уй билан ажратган девор тагини ёмғир ювиб кетмаслиги учун қачонлардир қўйилган тунукалар ҳали олинмабди. Ҳалол бўлмагани учун дўкондор қайнотаси топиш-тутишининг мазаси йўқлиги ростга ўхшайди.

Залоҳат пешайвон зинасидан кўрпача кўтариб ташлаётиб вой-войлаб юборди.

– Ҳа, нима бўлди? – деди онаси ишини тўхтатиб. Бу орада Анвар оёғи қайрилиб, кўрпача билан думалаб ётган қайнисинглисини турғизиб қўйди. Залоҳат жавоб ўрнига вой-войларди.

– Уқувсиз қиз! – Койиб кўрпача соларди қайнона. – Қачон одам бўласан, билмайман. Шунини ҳам эплаб олиб чиқолмадинг.

Бу гаплар йигитга айтилаётгандай оғир ботса-да, у илтифот кутмай, каравот чеккасига чўккалай қолди. Зулайҳо ҳам, Равшан ҳам кўринмасди. Кўнгли баттар ғашланди.

– Зулайҳо қани? – деди ниҳоят қайнонасига журъатсизгина.

– Ҳа, олиб кетгани келдингизми?

– Энди... гаплашиб олсак дегандим.

– Нима, жанжалларингнинг ҳали чаласи бормиди?

Анвар иккиланиб қолди. Хотини бўлган воқеани айтганми, йўқми? Шунинг учун индамади. Қайнонаси давом этди:

– Бўлмаса кетидан қоровуллик қилманг. Унақа ишонмас экансиз, пулингиз кўп бўлса, уйда ўтирсин. Одамлардек кийдириг, едиринг. Лекин замондан орқада қолмасин.

Анвар билдики, Зулайҳо бўлган воқеани айтмаган, бошқа нарса деган. Нега? Қилмишидан афсусланиб, гапнинг чувалишини хоҳламадими ёки эри уни яхши кўриб рашқ қилишини маълум даражада билдирмоқчи бўлдимми?

Ичкари уйдан зарҳал ранг шиппак судраб, Зулайҳо чиқиб келди. Эрига кўз қирини ташлаб, секингина салом бериб ўтди. Боядан бери жилдираб турган водопровод сувини каттароқ очиб, тагидан ёш бола иштонини чая бошлади. Демак, Равшанни ухлатиб чиқибди.

– Ҳеч ким унга қоровуллик қилаётгани йўқ. – Анвар бу ерга келиб янглишганини сезди. – Фақат тўғри бўлсин деяпман, холос.

– Нима, битта-яримта билан гаплашиб юрганини кўрдингизми-а? – Қайнонаси сабзи тахтани тақ этказиб четга улоқтирди.

Йигит очиқ айтолмади. Қайнонаси бу вазиятда барибир қизининг ёнинини олишини сезиб турарди. “Балки янглишаётгандирман, – ўйлади Анвар. – Дунёда тўхматдан ёмон нарса йўқ. Агарда бу эр-хотин ўртасида бўлса, оилага кетган дарзга даво топилмас”.

– Хўп майли, – деди йигит ўрнидан оғир тураркан. Боя унинг бир елкасида юк бўлса энди икки елкасидаги юк гавдасини тобора ерга босиб борарди. – Кетасизларми, Зулайҳо?

Зулайҳо қўлидаги ўғлининг сиқиб, арқондек бўлиб кетган иштонини тутганча, индамай онасига қаради.

– Кетаверинг, – деди онаси. – Шу ҳам турмуш бўлди-ю!

Анвар Зулайҳога умид билан боқди. У эса кўзини олиб қочди.

* * *

– Ўғлим, бу нимакин? – деди Нозима хола бир парча қоғозни кечки овқатдан сўнг ўғлига узатаркан. – Почтачи ташлаб кетди.

Ўқиб кўрса, Зулайҳо номига судга чақирув. Юраги “шиғ” этиб кетди. Бирор айб қилибдими ёки янглиш келганми? Унда нима учун уй манзили, исм-фамилияси тўғри? Битта-яримта ишга гувоҳликками?

– Ҳа, – деди онаси унинг жим қолганидан, – келишингдан сезгандим. Ўт-бетинг оғрияптими?

– Йўқ, бугун жуда чарчадим. Чой борми?

– Ҳозир, – У тиззаларига икки қўлини тираб ўрнидан турди-да, ҳовлига чиқиб кетди. Анвар онасига ачинди. Ўғил ўстиришнинг роҳатими бу? Зулайҳонинг ҳақ гап учун кетиб, ҳанузгача қайтмаганига жаҳли чиқди. Бунинг устига чақирув қоғози. Хаёлида бирдан ўзининг туғилган кунидаги қимматбаҳо кўйлак, гўшту қаймоқ, сариеққа тўла холодильник, қўшни аёлнинг унга “Хотинингиз менга ҳам янги кўйлақлардан олиб келсин” дегани келдию, ичида бир нарса узилиб кетгандек бўлди.

– Яхши қайнасин, – деди Нозима хола жойига инқиллаб келиб ўтираркан. – Айтгандай, бояги қоғоз нимаикан?

– Бу, болаларнинг иши, ойи. Ҳазил қилиб ташлаб кетишибди-да.

Сўнг сабри чидамади. Ўрнидан туриб кийина бошлади.

– Зулайҳони олиб келаман.

– Вой, қаёқдан кун чиқди, болам?

* * *

Зулайхо пешайвонда Равшанни оёқлари орасига олиб, синглиси билан телевизор кўриб ўтирган экан. Ота-онаси қаёққадир кетишибди. Анварни кўриб ўрнидан турди. Салом берди. Синглиси кўрпача олиб чиқиб солди.

– Қани кетдикми? – деди йигит турганича хотинига тикиларкан. У Зулайхонинг юзи олқиндидек бўлиб қолгани, уйқусизликдан қизарган кўзлари киртайганлигини пайқади. Ўғли эса кўлида ҳамон пишиллаб ухларди.

– Уйда ҳеч ким йўқ-ку, келишсин.

– Йўқ, кетсангиз ҳозир кетасиз, бўлмаса бошқа келмайман.

– Зало, – деди Зулайхо синглисига эрининг авзойи бузуқлигини сезиб, – ўртоғингни чақириб чиқиб ўтир. Биз борақолайлик.

Анвар машинага шашт билан газ бериб, жойидан чийиллатиб ҳайдаб кетди. Бир-бирини кесиб ўтган кўчалардан чиққач, катта йўлга етди-да, машинани елдек учирди. Орқада Равшанни бағрига босиб ўтирган Зулайхо олд ўриндиқ суянчиғига ўнг кўлини тираб олган, ёнидан ўтаётган машиналарнинг “ғув-ғув”и ва шамолидан беихтиёр кўзини юмарди. Бирдан Анварнинг машинаси олдига қаттиқ сигнал бериб, оқ “люкс” “Жигули” лип этиб тушиб олди. Икки машина оралиғи унчалик катта эмасди. Қувиб ўтган “люкс” орқа ўриндиғида ўтирган икки йигит маст бўлса керак, этиб бўлсан, деб дам Анварга тилларини чиқарар, дам Зулайхога кафтларини ўпиб кўрсатарди. Шусиз ҳам тутоқиб келаётган Анвар рулга мушукдек ёпишиб олганича, тезликни янада оширар, ғазаб билан эшитилар-эшитилмас, аҳмоқ, мараз, деб кўярди. Унга сари бояги йигитлар хахлоб кулишар, дам униси, дам буниси энгашиб, рулдаги ўртоғига гапини маъқулларди.

Олдиндаги машина бироз секинлашди. Анвар қувиб ўтиш белгисини ҳам ёқмай машинасини кескин чапга буриб, тезликни оширди. Олдиндаги машина шу заҳотиёқ йўл бермай ўртага тушиб, тезликни пасайтирди.

– Қўйинг, секинроқ юринг, – деди Зулайхо синиқ товушда. – Улар ичиб олганга ўхшайди. Бирон фалокат бўлмасин.

– Ярамаслар, майна қилишни кўрсатиб қўяман сенларга!

Анвар кейинги пайтда иши юришмаётгани, хотини билан жанжаллашиб қолганлиги, бунинг устига бояги чақирув қоғози туфайли юрагида туғилган ташвиш ва гумонлардан боши айланар, ҳамма аламини ҳозир олдиндаги машинадагилардан олмоқчидек эди. Тартибузарлар чалғиди шекилли, “люкс” одатдаги ўнг тарафдан юра бошлади. Бундан фойдаланмоқчи бўлган Анвар тезликни ошириб, қувиб ўтишга киришди. Олисдан лапанглаб “КрАЗ” кўринди. Йигит яна газни босди. Шу пайт “люкс” ҳам тезликни оширди. “КрАЗ” ва Анвар машинаси орасидаги масофа тобора қисқариб борар, бир неча дақиқадан кейин даҳшатли ҳодиса содир бўладигандек эди. Буни кўриб келаётган Зулайхо бирдан бақириб юборди. Кўлидаги Равшан титраб уйғониб кетди. Анварнинг ёдига машинасида хотини, боласи борлиги тушди. Ҳозир уларнинг автомобили улкан “КрАЗ”га урилиб, пачақ-пачақ бўлиб кетишини ҳис этди ва тормозни босиб, рулни ўнгга шашт билан

буриб юборди. Филдиракларнинг чийиллаши юракларни ларзага солди.

Анвар ўриндиғи ортига бир нарса дўқ этиб текканини сезди. Кейин эса кўз олди қоронғилашиб нима бўлганини билмай қолди. Бир вақт рул чамбарагидан бош кўтариб орқасига қараса, хотини ўғлини маҳкам кучоқлаганча, икки ўриндиқ орасидаги чуқурликда ғужанак бўлиб ётибди. Йигит эшикни елкаси билан туртиб очди-да, нарироқда, кўча чеккасида оқиб турган водопровод сувидан ҳовучлаб олиб келиб аввал Зулайхога, кейин Равшанга сепди. Хотинини ўриндиққа суяб ўтқазгач, ўғлини кўтариб олди. Зулайхо кўзини очган бўлса ҳам тез-тез нафас олар, сочлари ёйилиб кетган, Равшан энди чинқириб йиғлар эди.

– Болани нима қилдингиз? – деди Зулайхо бироздан кейин хириллаб. – Олинг бу ёққа!

У Равшанни титраб кўлига оларкан, эрига ўқрайиб тикилди:

– Нима, ажалимиздан беш кун бурун ўлдирмоқчимидингиз?

Анвар индамай орқа эшикни ёпди. Водопроводдан юз-кўлини ювиб келгач, йўл чеккасига чиқиб қолган машинаси атрофини айланди. Лоақал чизиқ ҳам йўқ. Демак, вақтида тормоз бериб қолибди. “Люкс” тезлиги ўша пайтда соатига юздан кам бўлмабди. Яхшиямки, орқадан машина келмаётган экан, акс ҳолда нима бўларди? Ўғли, хотини унга шундай қовоқ солиб туришармиди?

* * *

Зулайхо нега бундай йўлга кирди экан? Ўйлаган сари бунинг сабаби ойдинлашар, бу фожиа юз беришида Зулайхонинггина эмас, балки ўзининг ҳам айби борлигини англаб борарди. Кўз ўнгидан хотинининг ҳафта, ўн кунда янги кўйлак кийиши, Олимжон акам яхшилар, деб мудирни мақтагани, музлатгичнинг доимо гўшт-ёғга лиқ-лиқ тўлиб туриши бирма-бир ўта бошлади. Ўзи туғилган кунида Зулайхо ниҳоятда қиммат костюм-шим совға қилганида Анвар “Қаердан олдингиз?” деб сўраганида, хотини сирли жилмайиб, “Узумини енгу боғини суриштирман” деб жавоб қайтарганида индамади, қайтанга хурсанд бўлиб кийиб олди.

Фақат иш билан бўлиб хотинининг орзу-истаги, ҳаётидан деярли хабардор бўлолмади. Кино-театр деган нарсаларни унутиб юборди. Зулайхо дугоналаридан эшитиб келиб, фалон жойда яхши фильм ёки театр кўйилаётган экан, деса, “қайси вақтда борамиз?” деб кўярди. Қариндош-уруққа ҳам онда-сонда аралашарди. Ана шу пайтларда хотини қаёқларда юрди экан?

Ҳовлида қушлар чуғурлади. Бу, ёзнинг қайноқ, янги куни бошланаётганидан дарак эди.

* * *

Анвар бир пайтлар – уйланмасидан аввал бўлажак хотинини бошқача тасаввур қилганди. Ҳаётида эса ўзгача бўлиб чиқди, тўғрироғи, Зулайхонинг илк кўриниши тасаввуридек эса-да, дунёқарашини, табиати, э, буёғини айтса, ўзини тутиши бўлакча эди. У ҳар нарсага шахсий манфаат олиш ниятида қарар, бу дунёда яшаб қол, қабилда ҳаёт кечирар, майда-чуйда, лекин ортидан кўп ташвишлар келтирадиган ишларга бепарво

қарарди. Умрини ўқитувчиликдек ёзув-чизувлик ишига бағишлаган Анварга аслида хотинининг бундай табиати ёқмас-да, лекин юрагининг бир чеккасидан балки Зулайҳо тўғри ўйлаётгандир, барибир зўр яшаш керак, ахир одам дунёга фақат бир марта келади-ку, деган ўй йилт этиб ўтарди. Бироздан сўнг уйқудан уйғонган мисол сесканарди-да хушёр тортарди ва ... хаёлида бир пайтлар орзулаган ўша ёстикдоши пайдо бўларди.

Нозик-ниҳол, думалоқ оқ кўзли сирға таққан паримисол қиз айтарди:

– Мен сизни икки чақноқ кўзларимга жойладим,
Кўзларим қоралиги, зеболиги шу сабаб.

Анвар мисралардаги йигитни ўзи деб тасаввур қилар, гўё рўпарасидан соҳибжамол – бўлажак хотини чиқиб келарди. Йигит қалби эса илк баҳор қуёшида эриган муз каби шаффоф сувга айланиб, дунёқарашини ўзига мос, касби, юрак туйғуларини тушунадиган маънавий маслақдошига етганидан олам-олам хузур топгандек эди.

“Юринг, олис-олисларга кетайлик, токи ёлғиз-ёлғиз суҳбатлашиб бир-биримизга тўяйлик”. Бу – йигитнинг овози.

“Оҳ, қани эди иложи бўлса. Сокинликни бирам соғинганманки... Атрофда чирилдоқлар чирилласа, фақат иккимизнинг қадам товушимиз эшитилса. Қадам товушимиз ҳам эмас, нафас олишимиз эшитилса...”
Буни ўша қиз айтарди.

“Бўлмаса кетдикми?”

“Кетдик!”

Қўл ушлашиб ўрқач-ўрқач тоғлар томон юришади. Қояларга етиб боришмоқчи. Улар кетаверишади, тоғлар орқага чекинаверади, чекинаверади. Тўхташса, тўхтади. Худди ўзларига ўхшайди – тозаям ўжар. Лекин пок ниятдиларга тоғлар барибир бағрини очади.

Йўлларида сойлар, сарҳадлар кўп. Далалардаги кўм-кўк ўт-ўланлар тиззага урилиб ётибди. Ҳар одим ташлашганда шудринг марвариддек дув тўкилади.

Суҳбатлари сира тугамайди, гаплари гапларига уланаверади.

“Инсондаги энг яхши фазилат нима?” сўрайди йигит.

Қиз бироз ўйланиб дейди: “Мени синамоқчимидингиз? Аввал ўзингиз айтинг-чи”.

“Муҳаббат ва садоқат!”

“Кўнглимдагини топдингиз, Анвар ака”.

“Фақат бу, биласиз, кенг қамровли тушунча. Инсонга, оилага, Ватанга муҳаббат ва садоқат. Атрофимизда чин инсонлар кўп. Шу билан бирга мен орзулайман: агар иқтидорим бўлса эди, баъзи инсонлардаги жами тубан иллатларни топа оладиган компьютер ўйлаб чиқардим. Токи ҳар бир киши алдов ва хиёнатдан огоҳ бўлсин, ҳалол ва покиза яшасин”.

“Анвар ака, бир кун келиб ниятларингиз ҳам ушарлар. Балки ўқувчиларингиз ихтиро қилар ўша компьютерни. Лекин агар одамларнинг ўзи садоқатли, вафдор бўлмаса, хилвату қоронғуликларда оғир гуноҳлар қилаверса ундайларнинг иллатларга тўла юрагини ўрганишдан нима фойда? Сизу бизга ўхшаган устозлар аввало болаларни чин инсон этиб тарбиялашимиз керак эмасми?”

“...”

“Фикримга қўшилдингиз, шекилли, Анвар ака?”

“Ҳа, тўғри гап. Лекин биласизми, дунё яралибдики, хиёнат ва нафс устунлик қилиш учун садоқат, виждон, по-

кизалик билан ҳамма вақт олишиб келади. Афсус, баъзан ҳалол ва соддадил одамлар иблисларнинг маккор хийлалари қурбони бўлган. Ишонасизми, бу шайтоний талвасаларнинг ортида тиржайганича совуқ башарали алдов туради. Ҳамма гуноҳларга кимларгадир арзимасдек, ҳатто беозор туюлган ана шу алдов етаклаб боради”.

Йигит шундай деб ўйчан туриб қолди, кейин қизнинг кўнғироқдек овозидан сергакланди:

“Қайтдик, Анваржон ака, қайтдик!”

Анвар ўйғонганида аллақачон қуёш чиққан, ток сўрасида чуғурчиқлар ғужғон ўйнар, ёзнинг ёқимли шабадаси дераза тўрпардаларини билинар-билинемас силкитарди. Стулга тахлаб кўйилган кўйлак, шимларини кўриб, бахтиёр қуёвлик даврини эслади. Орзулар, орзулар, эзгу орзулар... Болалик бўлиб, уларни тарбиялаш, томорқаларида боғ барпо қилиш, ўғил-қизларини ўз сигирларидан соғилган орзулари каби оппоқ, қайноқ сут билан боқиш, ҳалол меҳнатлари ортидан рўзғор тебратиш... Афсус, ўтган умрни қайтариб бўлмайди, лекин ҳали ҳам кеч эмас.

Ўйчан кийиниб, ювинди, ошхонага чиқиб хонтахта ёнига чўкди. Эшик ғийқиллаб очилиб, юпқа, ҳарир рўмоли икки учини елкалари оша ташлаган онаси кириб келди. Чеҳраси ёришган, ҳатто ёшаргандек.

– Болам, хотининг мактабга ишга кетган, зора энди ишлаб қолса, – деди у, кейин ўғлига бир қараб қўйиб давом этди. – Кеча сен йўғингда йиғлаб-йиғлаб дардини айтди. Дўконнинг хўжайини хужжатсиз молни сотдирганини Зулайҳодан суриштиришипти. Роса тавбасига таянипти. Хўжайинини бўлса жазолашипти. Сен хотининг билан гаплашмаётганинг учун буларни менга ўзи айтди. Дўкондан бўшаб, мактабга меҳнатдан дарс бергани бориб келаяпти. Ўзинг ҳам хотининг ўқитувчи бўлишини хоҳлагандинг-ку, болам.

Анвар турмушнинг кўп аччиқ ташвишларини кўрган, рўзғорнинг бор-йўғига чидаган, лекин ҳеч қачон тўғри йўлдан адашмаган онасига меҳри баттар ошиб кетди. Индамай чойини ичди, бироздан кейин мактабга дарс ўтишга бориши керак. Энди Зулайҳони ҳар куни ўша ерда учратади. Ҳатто йиғилишда бирга бўлади. Балки уйга ҳам бирга қайтишар.

Дафъатан уйланиши арафасидаги хаёлларини эслади. Улар қўл ушлашиб ўрқач-ўрқач тоғлар томон боришар, орзу-ўйларининг чегараси йўқ эди. Энди ниятларига ... тоғларда эмас, ўз кишлоқларида етишар. Бунинг учун нима керак?

Анвар иш папкасидан ручка ва оқ қоғоз олди, катта-катта ҳарфлар билан “Муҳаббат ва садоқат” деб ёзди. Булар, албатта, кенг маънодаги тушунча, деб ўйлади яна. Бу битикни хонаси тўрига илиб қўйгиси келди. Бугун ўқувчиларига шу ҳақда сўзлашни истади. Ва бирдан кўз олдида фидойи онаси пайдо бўлди. Ана, жонли мисол. Қуш уясида кўрганини қиларкан.

Йигит ўша икки сўз остига ҳафсала билан “Сиздан бошқа кимим бор, онажон?” деб ёзди. Кейин қоғозни сумкасига солди. Кўпайтириб, ўқувчиларининг ҳаммасига тарқатгиси келди. Қўлига қайта олиб, яна қаради.

Икки гап бир-бирига жудаям ярашиб турарди.

ОФТОБЛИ КУНЛАР

Теплоход портга кечга яқин келиши керак эди. Содиқ чарчагани учун шаҳар айланишни хуш кўрмади. Чамадонини олди-да, ҳали вақт бўлишига қарамай портга етиб келди. Бирпас дарёни томоша қилгиси келди. Портнинг катта зали одам билан гавжум, келиб-кетаётган кемаларнинг сўнгги йўқдек эди. Бир маромдаги ола-говурлар, дарё сувининг қирғоққа аста урилиши эшитиларди. Бунақа пайтда сафардаги одамни уйқу элитади. Бироқ кўчада ухлаб ўрганмаган одам барибир ухлай олмайди.

Содиқ ҳам ана шундай жойларда биринчи бор бўлиши эди. Порт ойнасида дарёнинг куёш нурида зар қоғоздек ялтирашига маҳлиё бўлиб ўтириб, мудрадию, ухламади. Кеча кечкурун поездда соқол олгани ёдига тушди. Чамадониди бураб қўйса айланадиган қайроқ тошдек устараси бор эди. Ўзини тартибга келтириб олмас бўлмас.

Содиқ чамадонни очдию, ҳайрон бўлиб қолди. Чамадон уники эмасди. Аввал қулупнай сурати туширилган шаклдаги сочиқ, сўнг кўнғир ранг дафтар чикди. Тавба, қаерда алмаштирдийкин? Поездда-ку алмаштирмаган. Охири станцияда нарсаларини чамадонга жойлагани аниқ ёдида. Портга автобусда келганди, шундамикин? Ундай деса чамадонни ўзи билан ёнма-ён турганди. Ҳарҳолда яхши бўлмапти. Кийим-кечаклари бор эди. У ёқда бу чамадон эгаси ҳам ташвишдадир.

Содиқ чамадонни тиззасига қўйганча шуларни ўйлади. Катак дафтарни очиб ўқиди: “Бугун ишхонамиз билан лола сайлига бордик. Автобусимиз кенг сайхонликка чиққач, ҳаммамиз қичқириб юбордик: лола, қаранглар, лола!”. Атроф қип-қизил эди. Қир томон чопиб кетдик. Ўғлимнинг қўлидан тутганча мен ҳам лолаларни кучоғимизга сиққанча тердик. Кўнглим бирам кўтарилиб кетдики, гўё дунё гўзаллиги фақат биз учун яратилгандек.

Кейин ер ковлаб ўчоқ қилдик. Қозон осдик. Турғун деган жингалак соч йигит фартук тақиб, овқатга унаб кетди. Қўлида капгиру, кўзини мендан узмайди. Қизлар олдида бирам уяламан, бирам уяламан... У уйланмаган, мен турмуш қурганман. Бошига урадимни мени, деб ўйлайман.

Сайлдан оқшомда қайтдик. Автобус уйимиз олдида тўхтагач ўғилчам билан бирга Турғун ҳам жойидан кўзгалди. Қўяра-қўймай юқларимни пастга олиб тушиб берди. Жилмайиб, эртагача хайр, деди. Беихтиёр кўзим кўзига тушдию юрагим ўйнаб кетди. Унинг бироз дўриллаган, ёқимли овози ҳозир ҳам эшитилаётгандек. 24 апрель”.

Содиқ бу ёзувларни ўқиб хижолат бўлди. Ўзини худди кимнингдир ўта сирли сўзларига қулоқ тутиб тургандек ҳис этди. Лекин барибир бегона аёл тақдири бу туйғудан устун чикди. Дафтарни ўқигиси келаверди.

Инсоннинг яхши кунлари тушдек ўтиб кетар экан. Содиқнинг хотини билан кечирган олти ойи олти кундек ўтдию кетди. Ёвуз хасталик хотинининг юрагига чанг солганида у севимли одамидан айрилиб қолишини хаёлига ҳам келтирмаганди. Ёстикдошининг ҳамма маросимлари ўтиб, қалби кимсасиз дунёдек хувиллаб қолди. Онасининг “Ҳаётга энди келаяпсан, бирорта

ақлли-хушли қизга уйлантириб қўяй” деган гаплари юрагига тиғдек ботарди. Оламда ҳали хотинида тенг келар аёл зоти йўқ эди.

Мана, бугун Содиқ бегона аёлнинг дардларига шерик бўлди-да, дафтардан бош кўтаролмай қолди. Кундалиқнинг кейинги саҳифасини очди. “Бир файласуф муносиб яшаш – жасорат” деган экан... Бу гапнинг маъносини эндиликда ёлғиз қолганимда тушунаяман. Йўқ, мен эримдан ажрашишга қарор қилиб янглишдим, демоқчи эмасман. Ахир хиёнат қилган одам билан қандай бирга яшаб бўлади. Мен ўғилчамни ўйлайман. Якка-ёлғизимнинг ота меҳрисиз ўсаётганидан хафа бўлиб кетаман. Бир кўнглимда мени тушунадиган бирор кишига турмушга чиқай дейман. Шунда кўзим олдида Турғун келади. Жингалак соч, тик қомад, хушмуомала. Ортимдан соядек эргашиб юргани, меҳрибончилигини ўйлайман. Наҳотки у мени севса? 12 май”.

Куёш уфққа ёнбошлай бошлаганда изғирин турди. Дарёнинг балиқ ҳиди аралаш шабадаси этни баттар жунжитарди. Ташқарига чиққан Содиқ чамадонни адашганидан энди ростакан ташвишга тушиб қолди. Ичида костюми ҳам бор эди. Демак, иссиқ кийим сотиб олиши керак. Ҳозир улгурмайди. Теплоходга чиқса бирон портда магазинга киради.

У ичкарига қайтиб, тақир стулга чикди. Енги калта қўйлак кийгани учун билан туклари тикка бўлиб кетганди. Қўлларини кўксига қовуштирганча яна дафтарга мук тушди.

“Бугун ярим кечада эшик кўнғироғининг кетма-кет жиринглашидан уйғониб кетдим. Ўғилчам ҳам кўрқиб, бақириб юборди. Аста очсам янги қўшнимнинг эри. “Сизда инсоф борми-йўқми” дейди ўдағайлаб. “Нима гап? – дедим юрагим тез-тез урганча. – Нима бўлди?” “Уйни сувга тўлдириб юбордингиз-ку, ахир. Ётаётганингизда бундоқ у ёқ, бу ёққа қарамайсизми?” дейди.

Квартирамиз ошхонаси жўмраги анчадан бери бузуқ эди, сув томарди. Ўлсин, кечалари ҳам чакиллаб одамнинг ғашига тегарди. Тўртинчи қаватга зўрға чиқадиган сув кучайиб, полга, кейин қўшникнига оқиб тушибди.

Қўшнимнинг дағдағаси ўғлимга ҳам, менга ҳам ёмон таъсир қилди. Она-бола тўйиб-тўйиб йиғладик. Эҳтимол уйимизда эркак киши бўлганида шу қуриб кетгур жўмракни тузатиб қўярди. Бировга хафа қилдирмасди. 24 май”.

Порт дикторининг овози Содиқни хушёр тортирди. У кутган теплоход келарди. Қирғоқдан ёғоч йўлакка тушди-да туристларга қўшилиб, кема ичкарисига кирди. Каютаси биринчи қаватда экан. Зина билан пастга тушди. Каютанинг коса оғзидек думалоқ тешиги дарё сувидан хиёл юқори бўлиб, ундан яқин атрофдаги кемаларнинг қуйи қисми кўзга ташланарди.

Содиқ “Оббо, бизнинг жойимиз сувнинг остида экан-ку”, – деб ўйлаб турганди, радиокарнайдан овоз эшитилиб қолди:

– Қайтараман. Кимда-ким вокзалда чемадонини алмаштирган бўлса, марказий фойега чиқсин.

Содиқнинг кўзи дастлаб ўз чамадонига тушди. Сўнгра унинг ёнида турган 23-25 ёшлар чамасидаги

аёлга. Унинг сочлари орқасига ихчам турмакланган, думалоқ, қорача чеҳрасида ўйчанлик аломатлари бор эди.

– Салом, – деди Содиқ аёлнинг олдига аста бориб. – Менинг чамадонимни сиз олганмидингиз?

Аёл билинар-билинемас жилмайди:

– Йўқ, мен эмас, сиз.

Улар кулиб юборишди. Содиқ эсладики, поезднинг икки вагониди шу теплоходда сайр қилишга келаётган туристлар бор эди. Поезд манзилига етганида у бир неча чамадонни ерга туширишга ёрдамлашганди. Шунда ўзиники қолиб ўхшашини кўтариб кетаверибди-да.

– Фолбин экансиз, – деди Содиқ кулишдан тўхтагач. – Қойил-ей.

Аёлнинг чеҳраси дарров жиддий тус олди:

– Нарсаларингиз жойидамикан, қараб олсангиз.

Бегона йигитнинг ўзига тикилиб турганини кўриб аёл гапни қисқа қилди.

– Чамадон учун раҳмат. Хайр.

– Сизга ҳам.

Аёл ортига бир қаради-да, индамади.

Содиқ теплоходнинг йўлаги эшигини очиб, ташқарига чикди. Юзига изғирин шабада урилди. Энди у негадир совқотмас, бояги аёл нимаси биландир хотинини эслатганидан паришон эди. Бунинг устига бегона аёлнинг дафтарини ўқиб, уни ўз кўнглига яқин билиб қолганини пайқади.

Кема ортидан гала-гала чағалайлар эргашиб учар, сайёҳларнинг отган емишларини ҳаводаёқ тутиб оларди.

Бир оздан кейин палубада рақс бошланди. Баланд бўйли хипча йигит бир қиз билан аллақандай рақсга чунонам тушдики, бу бошқаларда ҳам завқ уйғотиб, жуфт-жуфт айланиб кетишди. Содиқ йигитларнинг бири бояги аёлни рақсга таклиф этаётганини ойна ортидан кўриб турарди. Аёл афтидан рад этиб нари кетди.

Эртасига тушга яқин теплоход ўрмон ёнида тўхтади. Ҳамма қирғоққа тушгач, яшил дарахтлар оралаб кетди. Содиқнинг кўзлари кечаги аёлни ахтариб топди. “Исми нимади, – ўйлади. – Хосият. Кундалигида кўзи тушганди”.

Шуни эсладию, бирдан хижолат чекди. Рухсатсиз бировнинг дафтарини ўқиб ўтирибди-я. Қанчалик фаросатсизлик.

Йигит бир даста гул кўтариб, ташқарига чиқар экан, Хосиятнинг палуба четида энгак тираб хаёл сураётганини кўрди.

– Бу сизга, – деди у гулдастани узатаётиб. Кейин унинг йўқ олмайман, дейишидан кўрқиб дарров кўшиб қўйди. – Чамадонимни топиб берганингиз учун.

– Раҳмат, – деди Хосият йигитга боқмай гулдастани оларкан.

– Тушмадингиз. Биз табиат мўъжизасини кўрдик. Агар рассом бўлганимда уни чизардим.

– Кимсиз бўлмаса? – Хосият йигитга ярим ўгирилди.

– Агроном. Сизчи?

– Ана холос. – Хосият суҳбатдоши томон бутунлай ўгирилди, чеҳраси ёришди. – Танишишнинг хўп ноёб йўлини топдингиз-ку.

Агар Содиқдан бошқа одам бўлганида аёлнинг бу гапидан ранжиб нари кетарди. Содиқ унинг аҳволини тушунгани учун кўнглига олмади:

– Нима қипти. Мен масалан, одамнинг бир-бири билан танишишидан ҳеч қандай ёмон нарсани кўрмайман.

Хосият қошларини чимириб индамай қолди.

– Майли, – деди бир оздан сўнг шикаста овозда. – Айта қолай. Исми – Хосият. Врачман. Бўлдими? Ёки таржимаи ҳолимни тўла гапириб берайми?

– Керак эмас, аслида биз вокзалдаёқ танишиб олган эканмиз.

Кулишди. Ўртадаги ноқулайлик кўтарилгандек эди.

Саёҳат тугай деб қолганида Содиқ Хосиятни сайр-га таклиф қилди.

– Майли, – деди аёл, – фақат ярим соатча.

Улар қарағайзорнинг хушбўй ҳидидан маст бўлиб ўрмон айланишди. Ўрмонга офтоб нури тушмас, атроф салқин эди. Улар сайхонликка чиқишганда кичик анҳорга дуч келишди.

– Сакранг, – деди Содиқ қулочини кериб. – Қўрқманг, сакранг.

Хосият бошини сарак-сарак қилди.

– Керак эмас, кетамиз.

– Сакранг, кейин сизга ажойиб манзарани кўрсатаман.

– Нима экан у?

– Аввал сакранг-да, кейин кўрасиз.

Хосият орқасига бир-икки қадам ташлади. Сўнгра югуриб келиб сакради. Сакрадию, ўзини йигитнинг қучоғида кўрди. Содиқ аёлнинг ёқимли атир ҳидидан ўзини сархуш сезар, юраги тез-тез урарди. Хосият киприк қоққунча лаҳза жимгина турдию, кейин йигит бағридан юлқиниб чиқиб, нари кетди.

– Бу ёққа қаранг, – деди Содиқ ўртадаги ноқулайликни бузиб. – Биз сузган дарё оппоқ десак кўм-кўк экан-ку.

Улар ўрмонда айланиб юриб, яна дарё кўринадиган сайхонликдан чиқиб қолишган эди.

Хосиятнинг кўзлари ёниб кетди.

– Олисдан жуда чиройли экан-а?

Шундай деб йигитга қараганди, Содиқнинг ўзига тикилиб турганини кўриб, қизариб кетди.

Улар анча баланд ўрмонзорлар оша уфққа ботаётган қуёшга боқишарди. Қуёш олов ёнаётган тандир мисол қизариб ботарди.

– Эртага ҳаво очиқ бўлади, – деди Содиқ уфқдан кўз узмай.

– Саёҳатимиз офтобли кунларда ўтди. – Хосиятнинг гап оҳангида илгари Содиқ сезмаган ҳаётдан мамнунлик аломатлари бор эди. У суҳбатдошига очиқ чеҳралик билан назар ташлади.

Теплоход манзилига қайтгач, уларнинг йўли айро тушди. Содиқ агроном сифатида хорижий кўргазмада уч-тўрт кун бўлиши, ўзи етиштирган сабзавот уруғликларини намойиш этиши керак эди.

– Майли десангиз, хат ёзишиб турсак, – деди Содиқ.

Хосият бироз ўйлангач, ерга қараб жавоб қайтарди:

– Мен хатни кеча ёзиб қўйганман, фақат битта шартим бор. Ҳозир ўқимайсиз. – У йигитга кўк конверт тутқазди. – Энди хайр, самолётдан кечикаман.

Содиқ Хосиятни кузатиб қўйдию, сабри чидамай аэропортдаги ўриндиққа чўкиб конвертни очди. Катак дафтарнинг ўртасидан олинган икки варақ қоғозда дона-дона қуйидаги ёзувлар битилганди:

“Хурматли Содиқ ака!

Эҳтимол сиз сафар давомида бўлган суҳбатимиздан сезгандирсиз. Мен биринчи муҳаббати топталган одамман. Эрим хиёнат қилган.

Бир марта оғзинг куйганидан кейин қатикни ҳам пуфлаб ичаркансан. Лекин тақдир мени иккинчи марта алдагандан кейин одамларга ишончим йўқолаёзди. Бирга ишлайдиган Т.исмли йигит кўнглимни овламоқчи бўлди. Ростини айтмай, у менга ҳам ёқарди. Келишган, хушмуомила. Ниҳоят ўғлим ота меҳрисиз ўсмайдиган бўлди, деб ўйлардим. Бекорларни ўйлаган эканман.

Бир куни ёзув-чизувларим кўпайиб, ишхонамда кеч қолиб кетдим. “Мумкинми?” деб хонага Турғун кириб келди. “Келинг” – дедим ҳурмати учун ўрнимдан туриб. Унинг оғзидан ароқ ҳиди анқирди. Бир-икки пойма-пой гаплар айтгач, менга хиралик қилди. Қуриб кетгурнинг (ҳа, энди шундай дейман) менга қилаётган ҳамма меҳрибончиликлари, хушмуомидаликлари қабих ниятини амалга ошириш учун экан.

Юзига тарсаки тортиб юбордим. Чиқиб кетгач, ўтирволиб юм-юм йиғладим.

Тавба, баъзи эркакларга хайронсан: бева аёлларнинг иззат-ҳурмати йўқ деб ўйлашади. Қармоқ ташлаб, илинтиргилари келади. Бундайларга на илжайиб бўлади, на кўпроқ гаплашиб. Наҳотки биз беваларни поклик билан хиёнатнинг, ростгўйлик билан алдамчиликнинг фарқига бормаидилар, деб ўйлашади. Наҳотки биз ҳам ёруғ дунёга ҳалол яшаш учун келганимизни

билишмаса? Гўёки бева – барглар орасига яширинган ёлғиз олма. Ҳамма унга кесак отиб тушириб, егиси келади.

Содиқ ака!

Сиз бир кун менга ҳазиллашиб, фолбин экансиз, дегандингиз. Йўқ, фолбин эмаслигим учун ҳам мен содда икки марта янглишдим.

Гапларимни кўнглингизга қаттиқ олманг. Балки сиз ўшандай эркаклардан эмасдирсиз. Балки сиз ҳам ҳақиқатан хотинингиздан айрилган, мени севган бўлишингиз мумкин. Мен билан ҳам яхши ниятда танишгандирсиз. Бунга шунинг учун ҳам ишонгим келадики, сиз мен билан бўлган олис сафарда ҳам ўзингизни чин эркакдек тутдингиз (Аслида ҳар ким сафарда бўлганида синалади). Лекин мен барибир ўшанда айтган таклифингизга қўшилмайман. Қўрқаман. Бевалар иккинчи марта янглишиши мумкин эмас. Мен эса шунча янглишдим. Энди ёлғиз ўтаман.

Сиз менга ҳадя қилган бахтли, офтобли кунлар учун раҳмат, олган тупроғингиз олтин бўлсин. Сизга бирдан-бир истагим шу: ўзингизга муносиб жуфти ҳалолингизни топинг. Бунга ишонаман. Хосият”.

Содиқ ўйга толди. Кейин хатни конвертга солатуриб, уй манзилгоҳи ёзилмаганини пайқади.

Шамол ҳамон ўриндиқда хаёл суриб ўтирган Содиқнинг оёғига қаердандир бир парча газета бўлагини олиб келиб урди. Беихтиёр разм солди. Унда катта-катта ҳарфлар билан аёл ва эркакларнинг ўзларига ёстиқдош қидираётганликлари, улар неча ёшда, қандай характерда бўлишлари кераклиги маълум қилинганди. Содиқ бу эълондан қулишини ҳам, аччиқланишини ҳам билмай ўрнидан турди.

Шувиллаб ёмғир ёға бошлади.

АХТАМҚУЛИ

Қогозга тўқаман туннинг рангини

ХОТИРАМНИНГ МУНГЛИ ОҶАНГИ

Қуз... Отамнинг кўҳна китоби,
Саргайибди ўтган умрлар...
Тун... Кўзларим йиғган жавоби,
Қуёшини излагай улар...

Ой...
Онам қувлаб адо бўлган нон,
Оқармади қисмат тандири.
Бизлар эса йўлдамиз ҳамон,
Бўйнимизда ҳаёт занжири...

Осмон...
Осиб қўйилган қозон,
Қайнамайди қуёш тафтидан.
Янграяпти қайдадир азон,
Таҳоратсиз қолдик афтидан...

Дала...
Бобом топиб берган йўл,
Деҳқон ундан чиқиб кетмаган.
Ниҳолларни эъзозлаган қўл,
Чаноқларни четлаб ўтмаган.

Йўл...
Қаранг яна қанча оломон,
Томошадан завқланиб қолар.
“Ов” қилишига чоғланган жувон,
Гуноҳига кўмилиб борар...

Қишлоқ...
Дарвозанинг қошида чоллар,
Қувончини кутишдан толган.
Булутларни минган шамоллар,
Ялпизларнинг кўркини олган...

Замин...
Елкасида ҳаёт тўрваси,
Юзларининг таноби қочган.
Тирикликнинг ёвгон шўрваси
Бағридаги сирларни очган...

Хотирамда мунгли оҳанглар,
Тирнайверар нуқул ярамни.
Қогоздаги пинҳона жанглар,
Адо қилган унсиз қаламни...

Гуллаб кетди, билдирмай шаҳар,
Дилхуш кездим, қушлар базмида.
Қувончларга тўлиб ҳар саҳар,
Байт тўпладим қалбим назмига.

Иморатлар боши фалакда,
Қурувчилар, сизга қойилмиз.
Биз уй қурдик мудом юракда,
Ижарада турган шоирмиз...

Чарчаб қолдим жумбоқ ечишдан,
Миниб келдим шижоат отин.
Нима фойда тинмай кўчишдан?
Тўнимни ол, кетайлик, хотин!..

* * *

Келдим, мени кутлар тоғу тошларим,
Йиллар пешонамга гилдирак сурди.
Дардимни уқмаган қариндошларим,
Дунё айвонида дардсиз югурди.

Осмон осилибди борлиқни қучиб,
Чўққилар кафтида титрайди нажот.
Ўтдим сўқмоқлардан бургутдек учиб,
Дилни соғинчзорга боғлади ҳаёт.

Онам олиб кетди сарғайган кузни,
Қогозларда ғамгин байтларим унди.
Отам қувляпти қалтираб юзни,
Сўнги танҳоликка сирдош тутинди.

Қувноқ болаликнинг тотли дамлари,
Мени хотиралар домига отди.
Оқизган кулчамнинг ширин таъмлари,
Топган ҳаловатим завқин йўқотди.

Ҳануз баландларда юрибман бепо,
Шамол увляпти қайраб изимдан.
Юлдузлар йўлимда ёгилган дуо,
Ўзиб кетаянман сўзсиз ўзимдан.

Қогозга тўкаман туннинг рангини,
Оймомо ўйловдан озиб кетади.
Қаламнинг шеър сўраб қилган жангини,
Фалак манглайимга ёзиб кетади!

СИРЛИ БУЛОҚ

Дардларимни майдалайди тун,
Ой мўлтираб турар қошимда.
Осмон кўнглим кўтармоқ учун,
Юлдузларни сочар бошимга.

Қогозларга муҳрлангай сўз,
Мисраларга тизиб жонимни.
Атрофимда беҳисоб дилсўз,
Шеър қуришади тўрт томонимни.

Кўргонини бузиб кетар дил,
Тўсиқларга бўй бермас мутлоқ.
Хаёлимни айлайди чил-чил,
Олислардан имлаган қишлоқ.

Суюнчига ошиқар шамол,
Тинчин бузиб ухлаган боғнинг.
Кўз олдида турса ҳам ҳилол,
Қабогидан қор ёғар тоғнинг.

Соғинчимга соғинч қўшади,
Бобом билан сирлашган булоқ.
Харсангларим қалбга кўчади,
Вужудимга тўлдириб титроқ.

Чўққиларни қувиб изимдан,
Орзуларим учар фалакка.
Борлиқ буни кузатиб зимдан,
Ватан меҳрин қўшар юракка.

Ниҳондара қучоқ очади,
Қувончларим бошлаб борар йўл.
Тун чодирин судраб қочади,
Отам дейди: – Болам, ҳушёр бўл!

ОҚҚУШЛАРГА ҚИЛДИМ ИЛТИЖО

Зухро, мени унутди осмон,
Бошим узра қиров сочди тун.
Йўлларимни айла чарогон,
Юқорилаб бормоғим учун.

Чўққи, тубсиз кўнглимни кўтар,
Бургутларга бўлай ҳамсоя.
Дунё чархи гулдураб ўтар,
Кунларимни этмай ҳимоя.

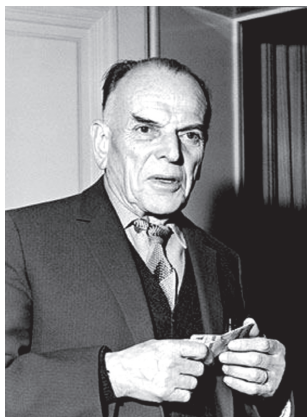
Дарё тиним билмас чавандоз,
Ғамларимни қамчилаб борар.
Юрагимда бонг урган овоз,
Байтларимга андоза олар.

Она, ойни кўтардим бошга,
Юлдузларим учдилар қайн?
Униб чиқар ҳар тонг қуёшга,
Дилни ўртаб янграган азон.

Ватан, бобом меҳрини ёзган,
Кафтларимни куйдирган дуо.
Гўзалликка интилиб озган,
Оққушларга қилдим илтижо.

Ота, отдан тушмаганим рост,
Суякларим майдонда қотди.
Шивирлайман қалбимда “Ихлос”,
Изларимни бўрон йўқотди.

Болам, бедил отангни кечир,
Юрагини едирди шеърга.
Соғинчимни билдирмай кўчир,
Онанг қувонч ўстирган ерга...

Константин ПАУСТОВСКИЙ

АКВАРЕЛ БЎЁҚЛАРИ

Ҳикоя

Бергнинг ёнида “ватан” сўзини айтишганларида, бу сўзнинг моҳиятини ҳис қилиб, тушунмаганлигидан шунчаки кулиб қўяр эди. Ватан – ота-боболар яшаб ўтган муқаддас тупроқ, инсоннинг туғилган жойи, дейишади. Аслида-ку инсон дунёнинг қайси жойида туғилишининг фарқи йўқдек, масалан унинг бир ўртоғи Америка ва Европа ўртасида уммонда сузиб кетаётган да туғилган эди.

– Бундай инсонларнинг ватанини қаерда деб аташ мумкин? Наҳотки уммон, шамол таъсирида тундлашиб, юракка хавф-хатар солиб дилгир этиб турувчи сув сатҳи бўлса? – дея ўз-ўзига савол берарди Берг.

У океан нималигини яхши биларди. Парижда сурат чизишни ўрганиш учун ўқиган кезларида Ла Манш қирғоғида яшаган эди. Ўша пайтлар океан унга ўта бегона туюлганлиги ҳеч ёдидан чиқмайди.

Ота-боболар яшаб ўтган жой! Берг у ҳақда ўйлар экан, бобоси яшаган кичик Европада жойлашган ўша шаҳарчага нисбатан ҳам қалбида ўзи ёки болалик чоғларига боғлиқ бўлган ҳеч қандай ўзгача туйғуларни ҳис қилмайди. Аммо, ҳар гал хаёл сурганида Днепр бўйидаги ўша шаҳарчада яшаб, умри давомида этиқдўзлик қилган бобосининг кўзларини этиқдўзларнинг пишиқ ипи ва бигизи кўр қилиб қўйганлигини эслайди, холос.

Қадрдон шаҳар, деганларида эса, негадир унинг кўз ўнгида доимо рассом томонидан яхши ишлов берилмаган, охиригача тўлиқ чизилиб улгурилмаган, туравериш эскириб, ранги ўчиб кетган сурат гавдаларди холос. У қанчалик уринмасин, бу туйғуга нисбатан чанг босиб қуриб ётган тераклар ва ошхонадаги овқатдан сўнгги ювиндининг ёқимсиз ҳиди, олис осмон бағрида сузиб юрувчи хира булутлар ёки машқ пайтида аскарлар казармасидан эшитилиб турадиган турли овозлардан бўлак бошқа нарсаларни тасаввур қилмасди.

Фуқаролар уруши йилларида жанг қилган жойлари, манзилларни аниқ эслолмайди.

– Мана, яқинда оқлар кўлидан ўзимизнинг жонажон ерларимизни, ватанимизни тортиб оламиз. Отларимизни қадрдон Дон дарёсининг сувидан мириқтириб суғорамиз, дея жангчилар кўзлари чақнаб, қувониб уни қучиб қутлашганида Бергнинг энсаси қотиб:

– Қаёқда, бу гапларнинг ҳаммаси шунчаки сафсата! Биз каби инсонларнинг ҳақиқий ватани йўқ, бўлган ҳам эмас, – деган эди кулиб. Унинг бу гапига эса:

– Эҳ, Берг, қалбинг бунчалар қаттиқ бўлмаса! Сен жудаям ғалати инсонсан. Сендан қандай қилиб янги ҳаётни барпо этувчи жангчи чиқиши мумкин, қачонки сен ўзинг яшаб турган ерни, она заминни севмасанг. Сен бундай қалб билан қандай қилиб ҳам ҳақиқий рассом бўлишинг мумкин ахир! – дея, норози оҳангда жавоб беришган эди жангчилар.

Балким шу сабабдан ҳам унинг атрофини ўраб турган ажиб табиат ўзининг ҳақиқий ҳусни жамолини, тароватини ундан яшириб тургандир. Балким шул сабаб ҳам Берг қанчалик уринмасин, ўзи севган пейзаж жанри устида ижод қилолмади. Портрет ва ниҳоят плакатлар жанрини танлаб, шу йўналишда ижод қилаётган эди. Бир неча бор ижодий янги замонавий йўналиш излаб топишга ҳаракат қилди, аммо барча рунишлари тушунарсиз тарзда бефойда бўлиб чиқди.

Умрининг кўп йиллари худди шамол каби ўша пайтларда советлар мамлакати деб аталмиш давлатларда ўтди. Ҳаёт чархпалаги эса тақдирнинг турли паст-баландликларига дуч келиб, тиним билмай айланарди. Аммо, унинг атрофини янгидан-янги, Берг учун унчалик тушунарли бўлмаган муҳаббат, нафрат, мардлик ва албатта ватан туйғуси каби ҳислар ўраб турарди.

Эрта куз фасли эди. Шундай кунларнинг бирида Берг рассом Ярцевдан хат олди. Хатда ёз пайтини Муромск ўрмонларида ўтказиб, дам олишда давом этаётган Ярцев унинг ҳам келишини таклиф қилди. Берг Ярцев билан дўст эди. Бунинг устига анчадан бери Москвадан бошқа жойга чиқмаганди. Боришга қарор қилди-ю, жўнаб кетди

Владимир шаҳридан кейинги станцияда тор изли темир йўл поездига ўтиб олди.

Август ойи жуда иссиқ ва шамолсиз келган эди. Поезд вагонининг ичини қора жавдар ундан тайёрланган ноннинг ёқимли ҳиди тутиб кетганди. Берг вагоннинг зинапоёсида ўтириб олиб мириқиб нафас олди. Гўёки унинг кўкси ҳаводанмас, балки қуёшнинг ажиб нурларидан тўйинаётгандек эди.

Очилиш мавсуми тугаб, бирин-кетин қуриб бораётган оппоқ чиннигуллар ўсиб ётган кенг дала бағрини чигирткаларнинг овози тутиб кетган эди.

Ярцев одами йўқ бу станциядан анча олисда, катта кўлнинг қирғоғи бўйида, ўрмончининг ёғоч уйини ижарага олиб дам олаётган эди.

Берг миниб олган ғилдиракли арава қалин қум устида қуриб ётган илдизларни ғичирлатиб босганча, одимлаб борарди. Ўрмон орасидан зарғалдоқларнинг ҳорғин хониши эшитилиб турар, сарғайган япроқлар дамба-дам йўл юзига тўкилар, осмоннинг олис бағрида тиниқ булутлар эса узун бўйли мачтабоп қарағайлар тепасида сузиб юрарди.

Бир пасдан сўнг Берг аравада чалқанчасига ётиб олди. Негадир унинг юраги оғир ура бошлади.

"Ҳаво таъсир қилаяптимикин"? – дея ховотирланди Берг.

Шу чоғ унинг кўзлари ногаҳон қуюқ ястаниб ётган ўрмон дарахтлари ортида мовий чайқалиб турган кўлга тушди. Кўлнинг суви мавжланиб ҳайратланарли даражада худди уфқ бўйлаб кўтарилаётгандек қиялаб ёйилиб турарди. Унинг ортида эса туман ичра қайин бутазорлар кўзга ташланди. Кўлнинг устида тарқалган туман яқиндагина бўлиб ўтган ўрмон ёнғинидан пайдо бўлганди. Сувнинг юзига тўкилиб, йиғилиб қолган япроқлар уюми эса қора қалин кортон қоғоз каби сузиб юрарди.

Берг кўл бўйидаги ушбу ажойиб қирғоқда бир ой яшади. Бу жойларга у фақат дам олиш мақсадида келган эди. Шунинг учун ҳам ўзи билан сурат чизиш учун ёғ бўёқларини олиб келмаган, аммо ҳар эҳтимолга қарши бир қутичада Лефранка деб аталувчи француз акварел бўёқларини олиб келган эди. Парижда яшган пайтларидан сақлаб келаётган бу бўёқларни жуда эҳтиёт қиларди.

Куни бўйи майсалар қоплаб ётган кенг дала қўйнида чўзилиб олиб, ундаги ранг-баранг турли ўсимликлар, гулларни завқланиб томоша қилди. Айниқса аллақандай майда қоп-қора мевачаларини қирмизи гулкосалар барги орасига яшириб ўсаётган бутачалар унинг ҳайратини янада оширди.

Берг наматак мевалари, нинабаргли қора арчалар, лимон ўтлари барқ уриб, хушбўй таралиб ётган дала бағрига гиламдек тўкилган тоғ теракларининг узун барглари, нафис бўй чўзиб, тебраниб турган чиннигулларни териб завқланди. У кузги япроқларни қўлига олиб, диққат билан кузатаркан, совуқ таъсирида намчил сариқ япроқлар оҳиста кумушрангга қорая бошлаганлигининг гувоҳи бўлди.

Ён атрофини ўраб турган ўзига хос ажойиб манзаралар – кўл юзига урилиб сув кўнғизларининг учиб юргани, хира тортиб мавжланаётган тўлқинлар бағрида балиқларнинг ўйнаб юриши, мавсумнинг барқ уриб очилиб ётган сўнгги гуллари худди тўқ рангли ойна

устида қотиб қолган каби сокин сувнинг юзида қалқиб тургани унинг ҳайратини янада ошириб, қалбини мафтун этиб қўйди.

Шундай иссиқ кунларнинг бирида Берг ўрмон ичидан келаётган ғалати титроқ овозни эшитиб қолди.

Овоз келаётган томонга диққат билан қулоқ соларкан, вужудини алланечик ховотир боса бошлади. У ёқдан гўёки жазирама иссиқда қуруқшаган майсалар, турли учиб юрувчи кўнғизлар-у, чигирткаларнинг овози ғалати оҳангда қўшилиб, ўзгача товуш келаётганлигини сезди. Кунботар тарафда кўлнинг устида эса турналар галаси қур-қурлаб, жануб томонга учиб кетаётган эди.

Ҳар доим турналарнинг учиб кетаётганлигини кўриб қолишганида, унинг ёнида доимо ҳамроҳлик қилиб юрган ўрмончининг ўғли Ваня Бергга қараб:

– Менимча қушлар бизни ташлаб иссиқ тарафларга учиб кетаяпти-ёв, деб қўярди.

Бу гал эса унинг назарида турналарнинг ўрмонни тарк этиб, учиб кетаётганлиги гўё бу гўзал, бетакрор маконга хиёнат қилаётган сотқинларнинг ишидек туюлиб кетди ва уларга нисбатан қалбида алланечук норозилик ҳиссини туйди. Турналар бундай сувлари зиллол, мўл-кўл, сокин оролни, шундай кўркем бағри кенг сахий ўрмонзорни, куз қўйнида барглари сарғаяётган бутазорлар, аҳён-аҳёнда бир маромда гумбурлаб турувчи, куз ҳавосида ўсимликлар елими аралаш дарахтларнинг хушбўйлари таралиб турган бу каби қадрдон жойларни қандай қилиб кўзи қийиб ташлаб кетиш мумкин, дея ўйларди.

– Ғалати! – дея ўз-ўзича койинди Берг. Бу галги кун сайин тобора сийраклашиб бораётган ўрмонга қараб пайдо бўлган кўнғилдаги бу норозилик ҳисси илгаригидек қулгули туюлмади унга.

Шундай кунларнинг бирида Берг ўрмонда сайр қилиб юрганида Татьяна исмли кампирни учратиб, танишиб қолди. Сўнгги кунларда у билан куни бўйи бирга юриб, бамайлихотир айтадиган суҳбатларини тинглади.

Кампирнинг суҳбатларидан бу жойлар ўрмоннинг энг тинч, сокин жойлари эканлиги ва бу ерлар қадимдан ўзининг ижодкор рассомлари билан ном чиқарганлиги ҳақида билиб олди. Татьяна атрофда ўсиб ётган ҳар хил буталарнинг номларини, бу ерда ясалган қадимги ёғоч қошиқлар, тилла ва махсус қизил бўёқ суриб тайёрланадиган идишларнинг номларини бирма-бир айтиб берди. Берг бу атамаларни умрида биринчи марта эшитиб турганлигидан хижолат чекиб, қизариб кетди.

Берг табиатан камгап эди. У ҳар замон Ярцевга лўкма ташлаб қўярди, холос. Ярцев эса куни бўйи қирғоқ бўйида ўтириб олиб, мириқиб китоб ўқирди. У ҳам севган машғулотидан хаёлини бўлмайд, сўзлашгиси келмасди албатта.

Сентябрга келиб ёмғир ёға бошлади. Майсалар устига томаётган ёмғир томчилари шилдираб овоз чиқарарди.

Ёмғирдан сўнг ҳаво исигач эса, ҳамма ёқни қирғоқ бўйида ўсаётган қамишларнинг ёввойи ва ўткир бўйи худди ҳайвонларнинг нам териси каби таралган бўйи тутиб кетди.

Туни бўйи сокин ўрмон қўйнида худди куз давомида унинг тақдирига шу ўрмон мамлакатининг усти-

дан майдалаб томчилаб туриш ёзилгани каби ёмғир шигалаб ёғар, қоровулхонанинг юпқа томию, қайгадир элтувчи йўллар, бу атрофдаги бирор жой ҳам унинг назаридан четда қолиб кетмас эди.

Кунларнинг бирида Ярцев шаҳарга қайтишга чоғланди. Бундан Бергнинг жаҳли чиқиб, хавотирга туша бошлади. Ахир куз мавсумининг шундай ажойиб қизиқарли палласидан кечиб, қандай қилиб жўнаб кетиш мумкин. Унинг назарида Ярцевнинг кетиш тўғрисидаги бу истаги ҳам худди турналарнинг бу жойларни тарк этиб, учиб кетаётгани сингари хиёнатдек туюлиб кетди. Наҳотки, шунчаки бир йўсинда бу каби кенг ўрмонларга, зилол сувли кўлларга, тароватли бетакдор куз фаслига ва ниҳоят илиқ мовий осмонга, майдалаб майин ёғаётган ёмғир томчиларига хиёнат қилиш шунчаки осон бўлса?

– Мен ҳали кетмайман, шу ерда қоламан, – деди, Берг қатиян. – Ихтиёрингиз, сиз қочиб кетаверишингиз мумкин, аммо мен бу ердаги куз фаслининг суратини чизишни истаяпман.

Ярцев жўнаб кетди. Эртаси куни Берг қуёшнинг илиқ, заррин нурлари юзига туша бошлаганидан уйғониб кетди.

Ташқарида ёмғир тинган эди. Дарахтларнинг майин соялари тоза, беғубор дала бағрида титраб тебранар, эшикнинг ортида эса бутун олам сукунат ичра феруза рангда тиниқиб ёғдуланиб турарди.

“Ёғдуланиш” сўзини Берг фақат шоирлар китобларида учратган эди. Ва бу сўзни шунчаки дабдабалар учун ишлатилади, деб ўйларди. Аммо у шу тобда бутун вужуди билан тушуниб, амин бўлдики, бу сўз айнан сентябр осмони ва қуёшининг манзараси, суратига берилган таъриф экан.

Майсалар устига тўкилаётган ҳар бир сариқ япроқ қуёш нурида кумуш каби ялтираб турарди. Кенг мовий кўл юзида сокин туман сузиб юрарди. Айланиб, бир маромда эсаётган майин шамол эса димоғингизга сўлиб, қуриётган ўрмон майсаларининг тақир, аммо ёқимли ўзига хос хушбўйини олиб келарди.

Берг чойини ҳам ичмасдан кўлига бўёқ ва қоғоз олиб, кўл томонга қараб кетди. Ваня уни қирғоқнинг янада сокин, олис томонига ўтказиб қўйди.

Негадир Берг жуда шошиларди. Атрофга разм солар экан, ўрмон устига қиялаб тушаётган қуёшнинг нури унинг назарида худди бир тутам кумуш толасини эслатиб юборди. Ҳаво очиқ. Феруза осмон бағрида сўнги қушлар ўйчан хониш қилар, сийрак, тиниқ булутлар эса кўкнинг энг юксак жойларига кўтарилиб тарқалаётган эди.

Берг янада шоша бошлади. Шу тобда бор қобилиятини ишга солиб, бўёқ рангларининг қудрати, нигоҳларининг зийраклиги-ю, ҳамма-ҳаммасини токи қалбининг туб-тубида титраб турган сирли титроқларгача кўлидаги қоғознинг юзига тўкиб, кўркама ва салобатли ўрмоннинг улуғвор ва сўзсиз, хокисор тўкилаётган пайтдаги унинг суратини тасвирламоқни ният қилди.

Берг аллақандай кўшиқни куйлай бошлади. Сўнгра бор овози билан гўёки фарёд қилиб, бутун вужуди билан ишга шўнғиди. Уни ҳеч қачон бу ҳолатда кўрмаган Ваня, беихтиёр унинг ҳар бир ҳаракатини кузата бошлади. У Берг ишлаётган бўёқларнинг сувини

дамба-дам алмаштириб, қутичадаги бўёқлар солинган чинни идишчаларни бирин-кетин тутиб турди.

Сукунат ичра кўз илғамас ғира-ширалик бир дамда беихтиёр япроқлар юзига келиб кўнди. Барглардаги заррин ранглар жилосига хиралик туша бошлади. Ҳаво ҳам тундлашиб борарди. Олисдан эшитилаётган даҳшатли шувиллаш ўрмоннинг у томонидан бу томонга айланиб, қаердадир тиниб қолди. Бу ҳолатдан хавотирга тушган Берг жойида қотиб турарди.

– Момақалдиروق бошланади! Уйга кетиш керак! – дея кичқирди Ваня.

– Кузги момақалдиروق, – дея, қайтарди Берг ва хаёлини бузмасликка ҳаракат қилиб, берилиб сурат чизишда давом этди.

Аммо, момақалдиروقнинг навбатдаги гумбурлаган овози бутун осмонни ларзага келтириб юборди. Тим қора сувнинг юзи бир қалқиб тушгандек бўлди гўё. Ўрмон ичра қуёшнинг сўнги шуълалари ҳали ҳам ялтираб, ёғдуланиб турарди. Берг янада шошила бошлади.

Ваня унинг ортига ишора қилиб, кўлини чўзганча:

– Орқага қара, қара, қандай кўрқинчли! – деди.

Аммо Берг негадир орқаси томонга ўгирилишга шошмади. Орқа томонидан босиб келаётган чанг-тўзон аралаш қоронғуликни гўёки елкалари билан сезиб турарди. Аллақачон жала таъсиридан япроқлар учиб, айланиб ерга тушаётган эди. Шундан сўнг майда ўрмон чуғурчуқлари кўрқувдан пастлаб уча бошладилар. Бир неча бўёқ суриш қолганлиги туфайли Берг жуда шошиб, ишида давом этарди.

Ваня унинг ёнига келиб, кўлидан маҳкам ушлаб олди. Берг шу дам шиддат билан гумбурлаб келаётган овозини эшитди. Унинг ортидан гўёки океан ўрмонни босиб тошиб келарди.

Шунда Берг кўл юзига қоп-қоронғу туман қоплаб олганини кўрди. Кўлининг устига биринчи оғир томчи келиб урилди. Сўнгра чақмоқ аралаш шаррос жала қуя бошлади.

Берг чизган суратини тезда яшиқка жойлаб, эҳтиёткорлик юзасидан куртқасини ҳам ечиб яшиқнинг устидан ўраб олди. Кўлига эса акварель солинган қутичани олиб, йўлга тушди. Унинг юзларига чанг аралаш ёмғир томчилари келиб урилар, бўрон айланиб, учираётган намчил япроқларни юзи аралаш кўзларига ёпиштирарди.

Чақмоқ гумбурлаб, ёнидаги қарағай дарахтини силтаб, ларзага келтирди. Бу манзарадан Берг ўзини йўқотиб, бир дам гангиб қолди. Жала осмоннинг шундайгина пастак жойидан қуярди гўё. Улар Ваня билан панага қочишди. Ёмғирдан ивиб, совуқдан дирдирашиб, бир соатлардан кейин қоровулхонага етиб келишди. Қоровулхонага келганларида Берг кўлидаги акварел солинган қутига кўзи тушди. Унинг ичидаги Лефранка бўёқлари тушиб қолган эди. Берг бўёқларни икки кун жон-жаҳди билан қидирди, аммо тополмади.

Москвага келганидан икки ой ўтиб, йирик қинғир-қийшиқ ҳарфлар билан битилган мактуб олди.

“Салом ўртоқ Берг, – дея ёзарди Ваня. – Сиз кетганингиздан сўнг икки ҳафта давомида ҳамма ёқни титиб, бўёқларингизни қидириб топдим. Уни нима қилай, сизга қандай етказай? Ўша ёмғирдан сўнг қаттиқ ша-

моллаган эканман. Энди ўзимга келдим. Отамнинг ай-тишича шамоллаш ўлкага ўтиб кетибди. Шу туйфайли сизга бир оз кечикиб хабар бераётганим учун мендан хафа бўлманг.

Агар иложи бўлса менга бизнинг ўрмонимиз, ҳар хил дарахтлар ҳақидаги китоб ва рангли қалам юборсангиз. Менинг ҳам жудаям сурат чизгим келаяпти. Ҳозир биз тарафларда қор ҳам ёғиб улгурди. Қайси арчанинг тагига қарасангиз қуёнчалар ўтирганини кўрасиз.

Сизни ёз чоғида яна бизнинг қадрдон жойларимизга таклиф қилиб, кутиб қоламиз. Салом билан Ваня Зотов”.

Берг Ванядан келган хатга жавоб сифатида унга ўзи иштирок этадиган кўрғазманинг таклифномасини юборди.

Бу таклифномани яқиндагина унга олиб келиб беришиб, ундан эса кўрғазмага қўядиган ижодий асарларининг номларини ва улар тўғрисида маълумот сўрашган эди.

Берг столга жойлашиб олиб “Кўрғазмага бу ёзда ишлаган акварел этюдим – биринчи бадиий манзарамни қўяман”, деган жавоб ёзиб юборди.

Ярим кечаси. Ташқарида ёғётган оппоқ момиқ қор дераза рафига тушиб, кўчадаги чироқларнинг фусункор ёғдусида кўзни қамаштиргудек ялтираб турибди. Деворга осиб қўйилган соат сокин ва бир маромда урар, кимдир эса қўшни хонадонда роялда Григнинг сонатасини чаларди. Аста-секин мусиқанинг дилгир садоси бутун хонадонни тутиб кетди.

Берг Ваня ҳақида ўйлар экан, жилмайганча узок ўтирди. У топиб олган Лефранка бўёқларини Ваняга совға қилмай бўладими ахир!

Айни дамда Берг қалбида янада тиникиб, ёқимли завқ бағишлаб пайдо бўлаётган сирли, тасвирлаш қийин бўлган ватан туйғусини дилдан ҳис этишни, сезишни, кузатишни истаётган эди. Бу туйғу унинг қалбида узок, ўн йиллаб чўзилган инқилоб йиллари давомида камолга етган бўлса ажаб эмас. Ёки ён-атрофи ўрмонга бурканган, куз қўйнида сирли мавжланиб турган сокин кўлми, унинг устида учиб, куйланган турналар қўшиғими ёки болакай Ваня Зотов сабаб бўлдимикин? У қалбини қамраб олиб, ғалаёнга солаётган бу саволларга жавоб топишга унчалик уриниб ўтирмади. Унинг ёдига ногоҳ жангчиларнинг:

– Эҳ, Берг, қалбинг бунчалар қаттиқ бўлмаса! Сен жудаям ғалати инсонсан. Сендан қандай қилиб янги ҳаётни барпо этувчи жангчи чиқарди, қачонки сен ўзинг яшаб турган ерни, она тупроқни севмасанг, – деган сўзлари тушиб кетди.

Ҳа, ҳақиқатан ҳам жангчилар ҳақ эдилар. Берг қалбида пайдо бўлган ватан туйғусига бутун вужуди билан мана энди амин бўлди. Шу тобда у гўё ўзи яшаб турган мамлакатга нафақат онги-шуури ёки инқилобга бўлган садоқати, балки бир ижодкор рассом сифатида бутун қалби, юраги, ватанга бўлган муҳаббати уни нафақат улғайтирганини сезди, балки уни қайта дунёга келтиргандек эди гўё. Айни чоғда шунчаки қуп-қуруқ, маъносиз бўлиб туюлган зерикарли ҳаёти завқу шавққа тўлиб, олдингига кўра юз бора гўзал ва қадрли бўлиб туюла бошлади. Унинг бор вужудини забт этган ватан туйғуси, қалбини тўлдириб келаётган ҳаёт завқи янада гўзалликка интилиб, мириқиб яшашга ундаётган эди.

Дилором Абдурахмон таржимаси

*Шодмон СУЛАЙМОНОВ,
филология фанлари номзоди*

“ШЕЪРИМ, ЯНА ЎЗУМГА ЯХШИЛАШ...”

Минг йилларки, шеърият ва инсон бақамти яшаб келмоқда. Минг йилларки, фикр ва туйғуни ифода этишнинг ўнғайроқ усуллари борлигига қарамай, инсон шеърдан воз кечмаётир. Минг йилларки, сўз сеҳргарлари бир қўлда қалам, бир қўлда “ханжар” тутиб, бирида шеър ёзиб, иккинчисидан унга очиқ-ошкор “таҳдид қилиб” келмоқдалар. Минг йилларки, сўз усталари шеър туйғули руҳият ва кўнгилда кечадиган оғриқли ҳиссиётларни қоғозга туширишдан завқ олиб, ижод қилишда давом этмоқдалар.

“Бахтлидир шеър тўқишга хаваси йўқ ҳар киши – Умрини ўтказар тинч, бўлмас ғами, ташвиши”, деб ёзади бетакрор рус шоири Александр Пушкин. Севимли шоиримиз Эркин Воҳидов ҳам унга жўровоз бўлади: “Шеърият бу – юракда қон силқиган жароҳат...” Ўзбекининг яна бир валломат истеъдоди Муҳаммад Юсуфнинг мана бу изҳори эса икки устозниқидан ҳам ошиб тушади: “Шоҳ асар бўлса ҳам тупурдим ўша – Боламини йиғлатиб ёзган шеъримга!”

Хўш, шеъриятга, умуман, сўзга ошно бўлиш шунчалик уқубатли экан, ундан воз кечиб қўя қолсак бўлмайдимиз?! Ахир, шусиз ҳам умримизни мазмунли ўтказишга ярайдиган нарса-воситалар кўп-ку! Танлаш имкониятимиз шу қадар кенг экан, нега айнан кўнгилга оғриқ берадиган, руҳиятни ларзага солиб, “минг балога гирифтор” айлайдиган шеърда тўхталишимиз керак?!

Гап шундаки, ижодкорни ҳам, китобхонни ҳам айнан шундай танловда тўхталишга ҳеч ким мажбур қилмайди. Гап шундаки, шундай абадий қонуният мавжуд: бадий сўзга, у қайси жанр воситасида воқеаланишидан қатъий назар, дард доялик қилади.

*Кўнгили ичра ғам камлиги асру ғамдур,
Алам йўқлиги доғи қаттиқ аламдур, –*

дея ёзади улуғ сўз санъаткори Алишер Навоий. Замонамизнинг таниқли шоири Хуршид Даврон эса бобокалон шоиримиз сўзига ҳамоҳанг сўз айтмоққа чоғланиб, шундай изҳорни қоғозга туширади:

*Адабиёт шеър, дoston эмас,
Роман эмас, ҳикоя эмас,
Адабиёт – рутубат аро
Ҳайрат билан олинган нафас.*

“Туркий сўз сеҳрлари”, қолаверса, шеър баҳсларида обдон тобланган замондош шоиримизки дард, ғам, алам, рутубат сўзларига урғу бераётган экан, бу ерда бир гап бор! Гап шундаки, ижод аҳли орасида бу сўзлар фақат салбий маънода қўлланмайди. Ишқ-муҳаббат, соғинч ва ҳижрон, дўстона ва самимий ҳурмат, эртанги кунга ишонч, ижод ва меҳнатдаги фалоллик ҳам – ўзига хос “дард”, бу жабҳа вакиллари учун. Буларни дард деб атамаса ҳам бўлар. Зеро, уларнинг туб моҳиятида яратувчилик ва ташаббускорликка даъват мужассам. Бироқ бу хислат-фазилятларни “дард” деб аташ шунинг учун ҳам ўринлики, уларнинг барчаси озми-кўпми риёзату машаққатни, таҳлилу тафаккурни тақозо этади. Бу жараёнларсиз инсонни мукамал кўриш ҳам мушкул. Шу боис Бобо Машраб дадил шарт қўядилар:

Дилда дардинг бўлмаса, дарди саримни кавлама...

Устозлар ҳаттоки, воқеаларни ҳажв йўсинда акс эттиришга бел боғлаган ҳаваскор қаламкашга ҳам “ёзганларингда дард йўқ”, дея танбех беришлари мумкин. Демак, ўша ҳаваскор қаламкаш ўзи тасвирлаётган воқеаларнинг ижтимоий моҳият ва аҳамиятини теран тушунмаган, китобхонни “қитиқлаб” қулдиришга беҳуда уринаётган бўлади.

Табиийки, кўнгилда ана шундай “дарди” бўлмаган кишининг ижод майдонига кирганидан кирмагани маъқулроқ. Йўқса, бундан унинг ўзи ҳаммадан кўпроқ зарар кўради. Чунки китобхон (у хоҳ мунаққид ёки адабиётшунос, хоҳ оддий шеър мухлиси бўлсин), шеър бағридан руҳиятда тўлқин уйғотадиган, қалбга пўртана соладиган мўъжизакор кайфият ёки ҳолатни, чизги ёки ишорани излайди. Буларни тополмадимиз, минг уринманг, бундай шеър ёки қўшиқни унга маъқуллата олмайсиз.

Биз у қадар тушуниб етмаган ва ҳисоблашавермайдиган онг ости сезгиларимиз, керак бўлса, шеър мисралари бағридан ранг, ҳид ва ҳатто, таъм излайди. Ва ана шуларнинг бири ёки бир нечтасини топишга имкон берган шеърни чуқур қониқиш билан қабул қилади. Шу боис Ҳамид Олимжоннинг “Новдаларни безаб ғунчалар, Тонгда айтиб ҳаёт отини, Ва шаббода курғур илк саҳар, Олиб келди гулнинг тотини” сатрлари билан бошланувчи кўшиқ янграши ҳамано иш-юмушимиздан бир лаҳза узилиб, хаёл уммонига фарқ бўлаемиз. “Деразамнинг олдида бир туп, Ўрик оппоқ бўлиб гуллади” мисралари ёдимизга келган асно беихтиёр дераза олдида бориб, ташқарига нигоҳ ташлаймиз.

Сўз санъатида парадокслар жуда кўп. Бир қаламқаш ижодида бир-бирига зид фикрлар, туйғулар тўлқинига истаганча дуч келиш мумкин. Бу ҳам, шубҳасиз, ўзига мансуб бўлган муҳит ва шароитнинг ижодкор руҳиятига кўрсатган таъсирига дахлдор. Бинобарин, улуғ сўз санъаткори Алишер Навоий барчамизнинг тасаввуримиздан умр бўйи халқ билан бир тану бир жон бўлган, унинг манфаатларини ўз манфаатларидан устун қўйган сиймо сифатида ўрин олган. “Одамий эрсанг, демагил одами, Ониким, йўқ халқ ғамидин ғами” – бу олижаноб шоир ҳаёти ва ижодининг бош шиори. Дарҳақиқат, у чинакам одамийликни халқ дарду ғамини, ташвишини аритишда, билъақс, халқ дарди билан иши бўлмаган кимсани одамийликдан йироқ деб билди. Ва бутун умр ана шу ғояга содиқ қолишга интилди. Бироқ шоир асарлари бағрида халқдан, айниқса, ўзлигини англамаган, илму маърифатдан йироқ тоифадан шикоят, ундан йироқлашишни исташ кайфияти устувор бўлган байт ва мисралар ҳам учрайди.

*Парим бўлса, учиб қочсам улусдан, то қанотим бор,
деб ёзади ўз ғазалларидан бирида.*

“Улус” ва “халқ” сўзлари – ўзаро маънодош. “Халқ” – бутун истеъмолда бўлган ва одамлар жамоасини англатадиган сўз. “Улус” ҳам шундай маънони ифода этади, аммо у эскириб истеъмолдан чиққан ва ҳозирда унга ўтмиш воқелиги акс этган асарлар матнида дуч келишимиз мумкин. Демак, дастлаб эслаганимиз сатрларда халққа фидойиликни тарғиб қилган шоир кейинги мисраларда “улусдан қочиш” хаёлига тушаётир. Хўш, Навоийдек умрини халққа бахшида этган зот не сабаб “улусдан қочиш”ни орзу қилди? Бунга, биринчидан, Навоий одамийлик фазилатига қўйган талабнинг бениҳоя теран ва жиддийлиги замин яратган. Бутун умр ботинни поклаш, зоҳирий қутқулардан халос бўлиш орзусида яшаган шоир бу масалада андак хатога йўл қўйган кимсадан узоқлашиш тараддудини кўрган. Иккинчидан, ҳар қанча буюк орзулар оғушида яшамасин, Навоий ҳам инсон эди ва инсон сифатида ўзига хос характерга эга, ўрни келганда бу характер қирралари унинг ҳаёт тарзида намоён бўлиши табиий ҳол эди. Манбалар улуғ бобомизнинг ўта талабчан ва анчайин инжиқ бўлганлигидан хабар беради. Бундай характер соҳиблари, аввало, у қадар киришимли бўлишмайди. Қолаверса, кўпчиликка қўшилиб-қорилиб кетишдан кўра, ёлғиз қолиб хаёлга толиш, эзгу режалар тузиш – улар учун мақбул йўл. Улар “Гапни гапир уққанга, жонни жонга суққанга” ҳикматига амал қилиб, сўз қадрини ғоят баланд билишади. Бизнинг мулоҳазаларимиз

бир четда қолаверсин, улуғ шоирнинг ўзи бундай муҳокамаларга чек қўймоқ заруратини аввалдан сезгандек жуда кўп асарларида ўз феъл-атвори, руҳий дунёсидаги зиддиятларга ишора қилади. Бизнингча, бундай ишора шоирнинг мана бу шоҳ байтида бошқаларидагидан ёрқинроқ ифода топган:

*Мени мен истаган ўз суҳбатига аржуманд этмас,
Мени истар кишининг суҳбатин кўнглум
писанд этмас.*

Мана сизга ажойиб парадокс! Руҳият тўлқинининг сўзда ифода топиши! “Сен истаганларнинг суҳбатига мушарраф бўлиш – мангу армон. Сени истаганларнинг суҳбатини эса кўнглинг тиламайди”, демоқда шоир. Азал-абад шундай: дунё – бири кам...

Бундай парадоксларга бир ижодкор қаламига мансуб бошқа-бошқа асарлар мисолида такрор-такрор дуч келиш мумкин. Бироқ бир асарнинг ўзида шундай зиддиятли фикр ва ҳолатлар талқинига рўбарў келиш – тагин-да қизиқарлироқ.

Ўзбекистон халқ шоири Муҳаммад Юсуф ижоди чуқур самимияти, халқона фалсафаси билан шеърят мухлисларининг юксак эҳтиромига сазовор бўлган. Шоир ижодини дилга яқин қилган омиллар талайгина. Шулардан бири, шубҳасиз, оташнафас шоирнинг лирик қаҳрамон руҳиятига хос зиддият ва тўқнашувларни мантиқли тасвирлашдаги бетакрор маҳоратидир. Бу фазилатнинг, юқорида қайд этилгандек, биргина шеър мисралари аро намоён бўлиши эса шоён диққатга сазовор:

*Шундай беморлар борки,
Тушакда михланиб ётар бенажот,
Уялиб кетасан тузалганиндан.*

*Шундай шифокорлар борки,
Туғишган акангадай қарайди сенга,
Тузалиб кетасан уялганиндан...*

“Шифохонада” деб номланган мазкур шеърдаги асосий урғу дарди акс – тескари қилиб такрорлаш санъати асосида вужудга келган “Уялиб кетасан тузалганиндан” ва “Тузалиб кетасан уялганиндан” мисралари бағрида жо бўлган.

Воқеан, касалхонада ётган беморнинг шифо топиши – мўътадил ҳолат. Аммо ҳамма ҳам тузалавермайди. Бунинг учун камида шоир ёки шоирона қалб эгаси бўлиш ва одамларни осмон қадар севиш лозим. Шу боис шоир қўллаган бу ташбеҳдан ғашланмайсиз. Бир ҳикоя ёки қисса воситасида ифода этиш мумкин бўлган фикрни олти мисра шеър бағрига жо эта олган соҳиб қаламга тасанно айтасиз.

Айни шундай мантиқли муқоясага асосланганлиги боис суймаган кишиси билан яшашга маҳкум лирик қаҳрамоннинг мана бу сўзлари ҳам ҳеч бир иштибоҳ уйғотмайди:

*Чимзор,
Чимилдиқда совуқ ёр кучдим.
Пўстин гилам қилиб меҳробга қоқди.
Кўзимни чирт юмиб,
Кечалари жим,*

Мен уни ўпганда –
У мени чақди.
Чақди,
Чақаверди захри сўнеунча.
Чақди гоҳ билагим,
Гоҳ юрагимни.
У қанча чақса, мен тирилдим шунча,
Шунча эслайвердим капалагимни!..

Шоирнинг “Осмоннинг охири” деб номланган мансурасидан олинган мана бу сатрларда эса муаллиф мурожаат этган парадоксининг энг мантиқли ва залворлилари жамланган: “Сиз минг машаққат билан чиққан чўққида капалак ҳам бор, кумурсқа ҳам яшайди. Сизнинг бу ютугингиз улар учун оддий бир турмуш ташвиши... Мен ҳидлаб тўймаган бедани бия қарсиллатиб чайнайди. Ялпизни суе оқизиб кетади. Мен кўзимга суртган суеда қурбақа чўмилади... Ҳар

қандай ҳайқирик сўнгида нимадир дунёга келади. Нимадир дунёдан кетади. Кулиб гул очилади – йиғлаб шабнам тўкилади. Дарё тошади – тоғ нурайди. Келин хўрсинади – янға эрмак қилади...”

Бу сатрларни ўқир экансиз, беихтиёр ўйга толасиз, инсоннинг дунёни англашдек буюк имтиҳон олдида нечоғлик ожиз эканлигини эътироф этароқ руҳиятингиз ларзага келади.

Шунча мулоҳазадан сўнг кузатишларимиз аввалида ўртага қўйганимиз саволга тагин қайтгимиз келади: шеъриятга, умуман, сўзга ошно бўлиш – “дард”га ошно бўлиш экан, ундан воз кечиб қўя қолсак бўлмайдими? Жавобимиз тайин: Асло! Шеърга гоҳо “дард”, гоҳо “умидсизлик”, гоҳо руҳиятдаги “талотўп”лар доялик қилажагидан чўчимоқ – ноўрин! Зотан, шеърият улар бағридан ёруғ умидлар излаб яшайди. Бусиз шеърият – шеърият, адабиёт – адабиёт эмас!

БИРИНЧИ УЧРАШУВ

Гулзорой АБДУВОСИЕВА,
Сариосиё Педагогика коллежи талабаси

Шунчалар улугдир она алласи

ОНА АЛЛАСИ

Олислардан келар, бир мунгли наво,
Юрак торинг чертиб куйлагай бир зот.
Қоронгу кечани ёритган садо,
Бегубор кўнгилни қилгайдир обод.

Барча эзгуликлар бу қўшиқда жо,
Садоқат, саодат, меҳр ва тилак.
Унга бошин эгар бу кўҳна дунё,
Оромсиз қолмагай эшитган юрак.

Дунёни тўлдиргай қувонч бахтларга,
Меҳр-ла айтилган кўнгил ялласи.
Алишиб бўлмагай уни зарларга,
Шунчалар улугдир она алласи.

БАҲОР

Кўкда чарақлаб қуёш,
Кулиб боқди оламга.
Баҳорнинг таровати,
Кириб келди хонамга.

Гул майсалар очилиб,
Булбул навоси боғда.
Гўзалликдан шодланиб,
Қушлар сайрар чорбоғда.

Дов-дарахтлар барглари,
Салом берди кўкламга.
Анҳорларда оқиб келди,
Қут-барака ўлкамга.

Хафиза ҚҰЧҚОРОВА

ҰЙЛАР...

*Бахт ва бахтсизлик ўрин алмашиб кўчага
чиқишибди.*

*Бени ҳеч ким сезмабди ҳам...
Ораларида ШУКР бор эди...*

*Дўст нурафшон этармиш жаҳонни бир дон
чироқсиз...*

Бу – бор-йўғи ҳийла.

*...ойнинг юзини силадим...нигоҳим ила.
Нима қилай қўлим етмайди...*

*Яшайман-у, яшашни соғинишда давом этаман.
Тирикманми ўзи?*

*Яратганинг тўхфаси – бир куним ўтди. Энди
кунларимни ҳеч санамайман...*

*“Дунёни сотиб олсам” дея орзу қилибди ҳаммол.
“Дунёни сотсам” деб ўйлабди даллол.*

*Уйқу барибир ширин. Жондан-да, сўздан-да,
меҳрдан. Номи гафлат экани ёмон...*

*СҰЙМОҚ – муҳаббат, жасорат, матонат.
СҰЙМОҚ – қабоҳат, жаҳолат, разолат. Бир
товушининг фарқи шунчалик.*

*Кўзингиздан оққан бир томчи ёшга умримнинг
баҳори гуллади. Йиғламанг майли, кўнаман –
баҳорсиз қолишга...*

*“...болам, бир нарча гўшт эдинг”.
Ҳамон еб кўрмоқчи бўлади қузғунлар...*

*Алла айтаётган онам хўрсиниб: “Катта бўлиб
қолибсан”, – деди.
Шундай бўлмаганида эди...*

*Мен ОРЗУдан воз кечган кеча УМИД этагимга
осилиб олди.*

*“Отажоним, сизни бугун соғиндим жуда”
“Ким хафа қилди бунча”...*

*“Сизни қандай сийласинлар, отахон?”
“Сийланиб бўлдим, болам,
Бошимга оппоқ қор ёққан кечада”.*

*Улкан дарахтларга чирмашиб олиб,
“Ҳаммадан кучлиман”, дебди чирмовуқ.
Бечора чирмовуқ – танаси йўқ...*

*Балки барчаси хатодир? Хатодир оғзимдан
чиққан ҳар сўзим? Юрган йўлларимнинг оти
хатодир? Билмадим... бироқ энг тўғри қилганим –
яшаётганим.*

Дилдора ЯХЁ

Сизсиз яшаб Бўлмайди...

УМРИМ

Кунларим – қайғунинг қариндошлари,
Ўкинчлар ўпади этакларини.
ЮзимОни куйдирар соғинч ёшлари,
Сўйлай...
Ўттиз иккининг эртақларини.

Ҳафталар – аламга туғишган сингил,
Кўзларини сабрқушлар ер.
Қувончни яшириб қўяди кўнгил,
Тўкилиб қолади этагимдан шеър.

Ойларим – оймома кўзидаги ёш,
Самода кезади – дарбадар.
Сен барибир кетдинг бағритош,
Сенга кетгим келар нақадар.

Йилларим – кўчамдан оқиб ўтган сой,
Йўлингга қадалган кўзларим оғрир.
Ўн олтидан буён шунча йил ва ой,
Сени кутиш нақадар оғир!

Умрим – ҳеч ким айтмаган қўшиқ,
Оҳанги оламни йиғлатар маҳзун.
Сенга элтар йўлда очилмас тўсиқ,
Ҳижроннинг сочлари йўлимдай узун...

Умрим – ҳеч ким айтмаган қўшиқ...

АРЗИ ҲОЛ

Бир пайса меҳрга илиниб келдим,
Ё қайсар туйғулар айлади гариб.

Муздек нигоҳга бор умримни бердим,
Кўзингизда кетаяпман қариб...

Соянгизда яшаб майса умримни,
Марҳаматин кутиб ёлғиз тангримни,
Осмондан ахтариб тенгсиз тенгимни,
Кўшингизда кетаяпман қариб...

Нураб битди бардошнинг тоғи,
Қаддини тутмади бахтнинг сўроғи,
Худо сизни мендан қизгонди чоғи?
Ишқингизда кетаяпман қариб...

Рухимни япроқнинг бандидай тутиб,
Бўғзимга қадалган оҳимни ютиб,
Алқисса, ўзимга қайтишим кутиб,
Изингизда кетаяпман қариб...

* * *

Мендайн...
Овворани дорга тортдингиз!
Жонимга тегдим, охир муҳаббат?
Йўқ, яшай олмадим бу тахлит,
Алқисса енгдим, голиб муҳаббат?
Мендайн...

Бечорани дорга тортдингиз!
Умр савдосидан кетган чоғимда,
Қиморга ютқаздим далли дилимни,
Тўрт томоним қибла гоҳида.
Мендайн...

Сарсонани дорга тортдингиз!
Тириклай сочилди устухонларим,
Тангрідан илтифот кутолмам.

Ох, ҳижрон дардида жонларим –
Мендайн...

Садпорани дорга тортдингиз!
Йўлимда юргани қўймайди чоҳлар,
Бўғзимни қонатиб отилар оҳлар,
Чарчадим... талайди гуноҳлар...
Мендайн...
Дилдорани дорга тортдингиз...

ИДЦАО

Сизсиз яшаб бўладими?
Изгиган шамоллар,
Сасингиз олиб келиб
Кипригимга қўндирса...
Сизсиз яшаб бўладими?
Муҳаббат соясида

Оташ-олов кўксингиз,
Юзларимни куйдирса...
Сизсиз яшаб бўладими?
Ҳар тун лўли – ой
Кафтингиздан фол очиб
Бир ўзимга йўйдирса...
Сизсиз яшаб бўладими?
Тангри ёзугим
Пешонамга тиг ила битиб
Ёлғиз сизни суйдирса...
Сизсиз яшаб бўладими?
Кун келиб охир
Аччиққа қорилган қисматим
Сизсизликка кўндирса...

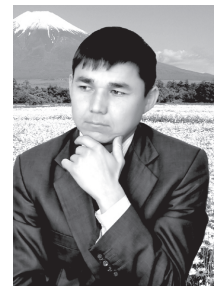
Сизсиз яшаб бўлмайдими барибир...

Жаҳонгир ЮСУФ

Менга бахтдир сенинг борлигинг

БИРИНЧИ УЧРАШУВ

ОМОНАТ ЁШЛИК

У шундай ёш эди басавлат, кўркам,
Даврани бермасди ёшлик чоғида.
Аммо у ҳисоблар ўзини салкам,
Чинор деб биларди ҳаёт боғида.

Йиллар ўтди аста қувиб бир-бирин,
Турфа савдо солди унинг йўлига.
Тақдири ёнига келдию секин,
Нақшинкор бир асо тутди қўлига.

Олиб қўйди энди белдан қувватин,
Оддий юмушга ҳам ярамас энди.
Фарзанд ҳам отам деб қилмас хурматин,
Онадан бошқаси қарамас энди.

Хира тортиб борар кўзидаги нур,
Ёрдам бера олмас ҳатто кўзойнак.
Дўстларим берилган бу ёшлик сурур,
Ғанимат эканин ўйлайлик жиндак.

ИЗҲОР

Яратгандан сўрагайман бахт,
Ундан ўзга паноҳ не керак?
Керак эмас афсонавий тахт,
Чунки эмас ҳаётим эртақ.

Хаёл суриб қилмайман орзу,
Бегонадир хаёлот менга.
Аммо сенинг соф муҳаббатинг,
Худо берган мукофот менга.

Менга бахтдир сенинг борлигинг,
Толе эрур хумор кўзларинг.
Ҳатто бегинг тахтларда туриб,
Кўзга суртиб яшар изларинг.

Шеърларимга эрурман султон,
Шеър бўлади хоҳлаган сўзим.
Лек қаршингда тиз чўкиб нолон,
Сени севган қулингман ўзим.

*Исломжон ЁҚУБОВ,
филология фанлари номзоди*

ЗАМОЖ РУҶИЯТИ ОУВРАТЛАРИ

Яқинда шоир Турсин Алининг “Қор шуъласи” (“Янги аср авлоди”, 2011) китоби нашрдан чиқди.

Шеъринг мажмуа “Чилланинг сўнги куни” деб номланган шеър билан очилади. Келинг, биз унда тасвирланган манзара-ҳолатларга диққат қилайлик.

Илк манзара: оч бўридай “увиллаётган” БҮРОН ва само элагидан тўкилган ҚОРлар шиддатидан “гувиллаётган” ДУНЁ. Табиатнинг нотанти қилиқларидан ўртаниб, шип-шийдам ҳолатга келса-да, сабр-бардош-ла кўкламга интиқ, аммо баъзан елкасидаги юк залворига бардоши етмай, инграб синган ДАРАХТлар. Ўз ризқини излаб саросар кезган-у иложсизлик, муҳтожлик исканжасида изиллаб жон таслим қилган: (“Қора шохларда қолиб қора мевалардек тўкилган дув-дув”) ЧУМЧУҚлар. Айни пайтда “қор, қор-а, қора, қара, қорр” дея куйлаётган ҚАРҒАлар.

Танишганимиздай, бу ерда табиат манзараси тасвири орқали инсон ва жамият ҳаётининг муайян қирралари акс этган. Қор ва Бўрон бешафқат ҳаёт шиддати, фалак чархининг тинимсиз гувиллашини англатади. Шип-шийдам ва баъзан “синган” дарахтлар эса шоирнинг чақалоқлик даври, яъни ўтган арнинг 50-йиллари билан боғлиқ халқнинг ночор ҳаёт тарзини кўрсатишга хизмат қилади. Чумчуқ ва қарғалар қиёсида ҳам бу қушлар табиатига хос беозорлик ва лоқайдлик жиҳатларига урғу берилади. Уларнинг бари кейинги манзара учун замин ҳозирлайди.

Иккинчи манзара: музлаган хона ва унда изғириндан дийдираб, тирикчилик машаққатларидан парижон бўлган ОНА. Шубҳасиз, бу муштипар вужуд тақдир измига ризо. Аммо келажак умидлари ҳам бир олам. Ўша орзуларнинг бари онаизор бағрида, тизгинсиз меҳри тафтидан бадани илиб ором олаётган ЧАҚАЛОҚ билан боғлиқ. Бироқ чақалоқ ҳали дунё асроридан мутлақо беҳабар. У дастлаб она алласи, унинг ширин оғуши, кейинчалик сирли-сеҳрли эртақлар оламида улғаяди.

Учинчи манзара: чақалоқ энди ўзининг лайлак қанотларида келмаганлигини яхши англайди. Чунки у

улғайди. Аммо эндиликда, ўша ширин эртақлар сингари унинг меҳрибон баёнчиси ҳам олис хотирага айланган. Демак, уни қор бўроню изғиринлардан ҳимоя этгувчи меҳрибон қўллар ҳам аср қаърида. Буни шоир шунчаки баён қилмайди, балки: (“Осмон ғалвирини элаган эди БОШимга”) қабилида самимий изҳор этади. Лирик қаҳрамоннинг ёши улғайиб сочлари мошгуруч ҳолига келганлигини шоир қорнинг (“Чилвирдай узун, Тўрдек тўзгин, Музлаган иплари чатишган СОЧимга”) қабилида тасвирлайди. Бироқ у фақат соч оқариши билан боғлиқ ҳолатни кўрсатиш билан чекланмоқчи эмас. Шунинг учун ҳам лирик қаҳрамон: “Ў, неча бор дилимни куйдирган аёз”, дея чуқур хўрсинади.

Энди қор, соч, аёз сингари образлар ўз ботиний маъноларини бир қадар очикроқ тарзда ифода этади. Шунинг учун ҳам чуқур хўрсиниш замирига эзгулик ва разолат, истеъдод ва истеъдодсизлик ўртасидаги азалий курашдан ўртанган кўнги, азиат чеккан дил изтироблари жамланганлигини англаш мумкин бўлади. (“Менинг бағрим, Дунём шалаббо”) қабилидаги лирик қаҳрамон сўз оҳангидаги иложсизликка ўхшаш нолиш оҳанги сезила бошлайди. Чунки мазкур мисраларда ЁМҒИР ва ҚОРнинг бир-бирига эш келишидан андак хавотирланиш, таъбир жоиз бўлса, умидворликка йўғрилган безовта бир ҳушёрлик жамулжам. Аммо лирик қаҳрамон зинҳор таслим бўлмоқчи эмас. Аксинча, у зиддиятларда маънан ғолиб келган қалб соҳиби ўлароқ, эртанги кунга “Қуёш оҳангларин сочар борлиққа” қабилидаги некбин ишонч нигоҳи билан назар солади. Шунинг учун ҳам шеър ниҳоясида унинг юраги шодликлардан чечак очади. Бу аслида, курашларда маҳв бўлмаган кўнгилинг ўтилган умр йўлларида ризолигидир.

Бинобарин, шоир бу шеърни “Чилланинг сўнги куни”, деб номлаши ҳам бежиз эмас. Мазкур номлашнинг ўзидаёқ чийиллаган чилла, демакки, нохуш кунлар ортда қолганлигига алоҳида урғу берилган.

Турсун Али оламини ғуборлардан холи ва ёрқин рангларда кўради:

*Юрагимга урилар бирдан
чароғон овозинг жарангдор саси.*

Чунки муаззам борлиққа ёруғ нигоҳ билан боқмоқ, самовий оҳанглари кўнгил қулоғи билан нозик илғамоқ унинг дилида мамнуният ва порлоқ ҳислар уйғотади.

Шоир лирик қаҳрамони тун қўйнида танҳо кезади. Бироқ у буткул ёлғиз ҳам эмас. Илло, кўқда ғамгин сузган Ой, олис-олислардан маҳзун боққан ЮЛДУЗлар. Бошпана тополмай дайдиб юрган ШАББОДА тераклар учида мизғиган ШАМОЛ унинг ҳамроҳи. Бундай илҳом лаҳзаларида борлиқ сукунати ичра жаранглаган турфа саслар шоир дилига дарё мисол қўйилиб келади:

*Эшитдим Ой ноласин, тингладим,
Шўрлик юрагим-да синди ой мисол*

Нолакор оҳанглари эшитмоқ, нафақат эшитмоқ, балки жон қулоғи-ла тингламоқ учун шоир ҳам шунга эш кайфият-ҳолатда бўлмоғи лозим. Агар биз унинг “шўрлик юрагим”, дея ёзғиришига диққат қаратсак, ана шу вобасталикка ишора қилинаётганлигини англаймиз. Фикримизда ҳақли савол чарх уради. Нега айни лаҳзада Ой ҳам, шоирона қалб соҳиби ҳам нолакор? Ҳар бир китобхон бу саволга ўз қалбидан жавоблар қидиради. Эҳтимол, Ойнинг тун қўйнида саросар кезинишга маҳкумлиги унинг руҳан ёлғизлиги белгисидир. Ундай бўлса, Ойнинг нолакор сўзларида ҳам тақдирга ризолик, заминга зиё улашишни ўз бурчи ва зиммасидаги улуғ масъулият деб билиш оҳанглари мужассамдир. Бинобарин, унинг ўртанишлари моҳияти ҳам нур ва зулмат курашидаги танҳоликдан ўзга нарса эмас. Демак, уни ўзига суҳбатдош, дардкаш тутган шоир тилаклари ҳам ойдек оппоқ ва ёруғ рангларга йўғрилган. Ўша само ёриткичларидан куч ва ибрат олиб, кўнгли нурафшон бўлган шоир ёзади:

*Кўнглим кошонаси ёришмоқда Ойдан-да,
Ҳозир,
Ҳозир мен кутган энг қисқа шеър ёзилиши
Муқаррар.*

Турсун Али ҳаммиша ҳам юқоридаги каби кўнгил кошонасидаги ёруғ кайфият-ҳолатларнигина қаламга олмайди:

*Негадир “оҳ” тортаман оғир,
“Муножот” навоси мисоли узун,
Жуда маҳзун бу хўрсиниқ*

деб ёзган шоир “негадир”, дея изоҳлашга ожиз қолган юқоридаги сатрларда лирик қаҳрамоннинг хўрсиниқлари бу қадар маҳзун ва оҳлари муножот янглиғ узунлиги сабаби ошкор этилмайди. Бунга англамоқ учун китобхон аслида арабча сўз бўлган “муножот”нинг ялиниш, ёлвориш маъноларини англантишига диқ-

қат қаратмоғи лозим. Зотан, муножот Яратгандан нажот ва мадад тилаб қилинадиган пинҳоний ибодатдир. Агар биз Алишер Навоийнинг “Кеча келгумдир дебон ул сарви гулрў келмади” ғазали “Муножот” қўйига моҳирона боғланиши ёхуд А.Ориповнинг “Муножот”ни тинглаб” шеърини эсласак, бу ҳол санъат ва сўз аҳлини бефарқ қолдирмаганлиги ҳақида муайян тасаввурга эга бўламиз.

Ҳа, шоир битикларидаги зоҳиран сокин, аммо ботинан пўртанавор ва залворли фикр-туйғулар китобхонда лирик қаҳрамон руҳиятига муштарак кечинмалар уйғотиш, унинг тасаввурларини кенгайтиришу идрокини чархлашга, сезимларини мувозанатдан чиқаришга қодир. Муҳими шундаки, шоир бу каби хўрсиниқларини ҳаммиша ҳам нолакор оҳангларида изҳор этавермайди:

*Тамаки тутунин ичимга ютдим,
Сўнг қидирдим ичимдан
ўз сўзларимни.*

Кўринадик, одам боласининг тутумларидан чекилмиш маҳзун изтироблар унинг дил тубига чўқади. Турсун Али лирик қаҳрамон ботинида кечган бу каби теран муҳокама-мубоҳасаларни: “Узоқ ухлолмай, бир сўзни қидирдим тонггача сарсон”, дея ифода этади. Чунки сўзга масъуллик ҳиссини туймоқ шоирнинг аъмоли. Умумбашарий ва умуминсоний муаммоларга поэтик муносабат билдириш эса унинг улкан масъулиятдир. Ана шу масъулиятни чуқур англаб қалам тебратаётган шоир кўнгил қушининг талпинишларини: “Ёлғиз қушча сайрайди баланд,” тарзида ифода этади. Шубҳасиз, бу баланд пардалардаги куй ички ғурур, собит бардош ва истиқболга неқбин ишончдан руҳий қувват олади. Шунинг учун ҳам шоир “Юрагимда бардош қўшиқлар қуйлар” қабилда ўз кўнглини очади. Бу билан китобхон қалбини ғафлатдан уйғотиб, унинг дилига мўъжаз бир чирой олиб кирмоқ, дунёни яшнатиш, борлиқни ёруғ ва гўзал рангларда кўриш назарини тийранлаштирмоқдан ўзга муддаоси йўқлигини англамоқни тилайди.

Турсун Али насрий битикларидан бирида: “Ҳар қандай маҳоратли ижодкор асарини ўқувчига чайналган нондек эмас, балки сумалакка солинган тошдек тақдим этса, ўшанда ўқувчи тошни тилнинг тагида олиб юргай, таъмини туйгай”, – деб ёзади. Дарҳақиқат, шоир шеърини яланғоч сўзлардан холи. Унда инсон ва замон руҳининг уйғун сувратлари мужассам. Шу боис ҳам уларни биз такрор-такрор ўқиймиз, маъзини қақишга интиламиз. Кўнглимизга яқин оҳанглари, димоғимизда ғоятда таниш ва тотли ҳислар бўйини туйиб, оний лаҳзалардан тутилган ҳолатлар тасвири ҳақида узоқ мулоҳазага бериламиз. Баъзан эса шоир билан пинҳоний мунозарга киришамиз. Тафаккуримиз гувиллаётган чарх, инсон тақдири – ибтидо ва интиҳо аро кезинади. Руҳиятимизда илиқ бир тафт сезамиз. Юрагимизда шодликлар чечак очади. Шубҳасиз, бу чин ашъор туғдирган ҳайратлардир.

Малика БОЙХОН

ТЕКИН ДОРИ

Ҳажвия

Вой, нималар деяпсиз, овсинжон. Ўлар бўлсам ўлиб бўлдим-ку. Э-э-э, сизда нима ташвиш, уйингиз бошқа, жойингиз бошқа. Келинг, мундоқ ўтиринг, ҳаммасини ўз кўзингиз билан кўрасиз. Яхши кўринсин, деб диванни шу ерга жойлаштирганман. Ана, ана келдилар бизнинг қариб қуюлмаган қайнотамиз. Нақ Мажнун дейсиз. Ҳамиша қўлларидаги тўрвахалта тўла. Қаранг-қаранг, ўн йил кўришмагандек, елкаларидан қучиб сўрашадилар. Кампиршоям шу кунларда роса очилдилар. Бунақа парвариш кимга ҳам ёқмайди, дейсиз. Ора-чора гулдаста ҳам олиб келадилар. Ҳай овсин, булар умуман отасига тортмаган. Қаранг-қаранг, чой узатишини кўряпсизми? Худди бир ҳафталик келинчақдай, етти букилганларига ўлайми, ўзи шундоғам белни зўрға тутадилар.

– Э-э-э, овсинжон нимасини айтай, кўриб куйиб кетаман, ана ҳаёт, ана муҳаббат... Халтани очяптилар. Бу ёғи энди очил дастурхон: балиқ дейсизми, табака дейсизми... Ана айтмадимми. Энди томошанинг зўри бошланади: “Сен же, мен же”. Нимаси яхши, вой тавба, “дўстингдан топ” дегани шу бўлса керак-да. Вой-вой-вой, нимаси яхши, бу муҳаббатга тўла ҳаёт саҳнасининг иштирокчиси эмас, қуруқ томошабини бўлишнинг нимаси яхши?! Ҳа, ҳозир, сўппайиб кириб келадилар. Ана, кўзингиз учиб турувди, келдилар. Бу киши ҳам тўғри “боғи сафо”га йўл оладилар. Шу-шу, ота-она дуосини олиш керак, савил. Нилу, чой кўй, даданг келди. Нон йўқ бўлса, тишингни тишинга босиб чидаб тур, ана дадангга тутқизишяпти. Бу ёқдагиларга бўлаверади. Вой-вой, таранг қилганларига ўлайми, ичларида жон-жон деб турибдилару. Қаердан келарди, овсин, жиян-жапо, келин-кечак дегандай. Биласиз-ку булар ўзи ит уруғ. Ростиям шу-да. Бири келади, бири кетади, ҳеч ким қуруқ келмайди. Ҳа, энди бизга ҳам денгиздан томчи дегандай, етиб турибди. Вой, ана келяптилар, энди бизнинг саҳна бошланади.

– Ассалому алайкум, дадажониси, келяпсизми чарчамай? Ишларингиз яхшими, ҳа, жуда яйраб ўтирибмиз. Нималар деяпсиз, кунда ўн марта хабар оламан-ку, кўрдингизми, ҳамма ёқни чиннидай қилиб тозалаб бердим. Вой нимаси миннат, қанақа миннат.

Хўп, мана ўчдим. Гапирмадим. Ошхонага ўтаверинг, болаларингиз кутиб ўтиришибди. – Нилу, дастурхон тайёрла. Бошим нақ ёрилай деяпти. Юрагимга қил сиғмайди. Ҳамма нарса етарли, ошиб-тошиб ётибди, лекин бир чимдим меҳрга зорман. На отаси, на болалари қадримга етади. Кундан-кунга аҳволим оғирлашиб боряпти. Қаерим бўларди, ошқозоним тинимсиз оғрийди, яра бўлганми дейман? Устига-устак дорилар заҳардан қиммат. Текин дори дейсизми, қаерда бор экан?! Нима-нима? Осойишталик... Бунақа дорини энди эшитишим.

– Э-э-э, қўйсангиз-чи, ошқозонга асабнинг нима алоқаси бор. Еганим ёқмайдиам, юқмайдиам. “Айб сиз еган нарсада эмас, сизни еяётган нарсада” дейсизми? Мени нима ейди, ўлай агар, тушунмадим. Ҳай тўхтанг, қаёққа кетяпсиз, шошманг, мундоқ одамга ўхшаб очикроқ гапирмайсизми? Ҳе, одам бўлмай ўл, келиб-келиб шунга ҳасрастимни очдимми? Нимага келганакан ўзи? Во-о-ой, “ўғлим машина олди” дедими, “қаерга десангиз олиб бориб-олиб келади, келинойиси” эмиш. Вой-вой-вой! Ошқозоним ёмон санчдику! Нилу, дорим қаерда, ҳой яшшамагур, дорини топ деяпман...

Жаҳонгир МИРЗО чизган расм.